

ศึกษาหลักปฏิบัติเพื่อละแกมคุณ ๕ ในปาสราลิสุตตร

**THE STUDY OF THE PRINCIPLE OF THE PRACTICE FOR BEING AWAY
FROM THE FIVE SENSUAL PLEASURES (KĀMAGUṆAS)
IN PĀSARĀSISUTTA**

พระมหาวีรวงศ์ ปญญาวุฑฒ (โกยรัมย์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

ศึกษาหลักปฏิบัติเพื่อละแกมคุณ ๕ ในปาสราลิสสูตร

พระมหาวิรวรงค์ ปญญาวุฑโฒ (โกยมรมย์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**THE STUDY OF THE PRINCIPLE OF THE PRACTICE FOR BEING AWAY
FROM THE FIVE SENSUAL PLEASURES (KĀMAGUṆAS)
IN PĀSARĀSISUTTA**

Phamahā Veerawong Payññāwūḍḍ ho (koyrum)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassanā Meditation)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E.2011

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย ประจำปีนี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา วิปัสสนาภาวนา

.....
(พระสุธีธรรมานุวัตร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบบัณฑิตวิทยาลัย

..... ประธานกรรมการ

(พระครูใบฎีกาภานิตย์ เขมคุตุโต)

..... กรรมการ

(พระมหาชิต ฐานชิตโต)

..... กรรมการ

(พระศรีสุธรรมมุนี)

..... กรรมการ

(พระมหาประนอม ฐมฺมาลงกาโร)

..... กรรมการ

(ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล)

คณะกรรมการควบคุมบัณฑิตวิทยาลัย

พระมหาชิต ฐานชิตโต

ประธานกรรมการ

พระศรีสุธรรมมุนี

กรรมการ

ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล

กรรมการ

- ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาหลักปฏิบัติเพื่อละกามคุณ ๕ ในปาสราสีสูตร
- ผู้วิจัย : พระมหาวิรวงศ์ ปญญาวุฑโฒ (โกยรัมย์)
- ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
- : พระมหาชิต จานชิต ป.ธ.๗, ศน.บ., M.A., Ph.D.
- : พระศรีสุธรรมมุณี ป.ธ.๘, พธ.บ., พธ.ม., ป.วค.
- : ผศ. เวทย์ บรรณกรกุล ป.ธ.๕, พธ.บ., ศษ.ม.
- วันสำเร็จการศึกษา : ๑ เมษายน ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการคือ เพื่อศึกษาหลักธรรมในปาสราสีสูตร และเพื่อศึกษาการละกามคุณในปาสราสีสูตร โดยวิธีการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่นๆที่เกี่ยวข้อง เรียบเรียงบรรยายตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ

จากการศึกษาพบว่า ปาสราสีสูตร คือ พระสูตรที่เป็นการแสวงหาทางเดินของพระอริยะเจ้า และเป็นพระสูตรที่กล่าวเปรียบเทียบด้วยบ่วงดักสัตว์ และมีการเปรียบเทียบว่ากามคุณคือบ่วงดักสัตว์ไว้ในวัฏฏะสงสาร ยังมีการกล่าวถึงพุทธประวัติ ที่แสดงเนื้อหาตั้งแต่ตอนบำเพ็ญสมาบัติในสำนักอาฬารดาบสและอุทกดาบส การตรัสรู้ ท้าวสหัมบดีพรหมอาราธนาให้แสดงธรรม ทรงพบอุปกาธิวก และแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ จนถึงทรงแสดงวิธีปฏิบัติเพื่อละกามคุณ ๕ ด้วยหลักธรรม ๒ ประการคือสมถะและวิปัสสนาเพื่อที่จะละจากกามคุณ ๕ หลักธรรมที่ปรากฏ ในพระสูตร คือกามคุณ ๕ ปฏิจสงมุขปาถ ๑๒ สมถะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน

กามคุณ ๕ คือกองแห่ง รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ที่เปรียบเทียบด้วยบ่วงดักสัตว์ที่สังเคราะห์ เป็นวิปัสสนาภูมิ อันเป็นอารมณ์ที่เรียกว่า รูปนาม อันเป็นภูมิของวิปัสสนา ประกอบด้วยขันธ์ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสังข์ ๔ ปฏิจสงมุขปาถ ๑๒ ในการปฏิบัติเพื่อละกามคุณ ๕ พบว่า ละได้โดยการปฏิบัติ สมถะและวิปัสสนา โดยอาศัยการปฏิบัติตามแนวทางแห่งสติปัญญา ๔ ในการอบรมจิตให้สงบและหลุดพ้นจากกิเลส โดยการพิจารณารูปนาม คือ ธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ ว่าตกอยู่ใต้อริยสังข์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นสิ่งที่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นจนเกิดความเบื้อหน่ายและสามารถพิจารณาเพื่อละจากกามคุณ ๕ ได้

Thesis Topic :The study of the principle of the practice for being away from the Five Sensual Pleasures (KĀAGUṆAS) in PāsarāsiSutta

Researcher : Phramahā Veerawong Paññāwūḍḍho (Koyrum)

Degree :The Degree of Master of Arts (Vipassanā Meditation)

Thesis Supervisory Committee

: PhramahāehitdānaehitoPali IIV, B.A., M.A., Ph.D.

: PhrasriSuthummuniPali IIIV, M.A.

: Asst. Prof. Wet BunnakornkulPali IX, M.A.

Date of Graduation : 1st April, 2012

Abstract

This thesis is of two major objectives:- 1) to study the doctrinal principles in PāsarāsiSutta, 2) to study the way of being away from the Five Sensual Pleasures (Kāmagunās). It is carried out by studying and collecting the data from Theravada Buddhist scriptures:- The Three Baskets, The Commentaries, The Sub-Commentaries and the other related scriptures, explained and verified by the experts.

From the study, it is found that the PāsarāsiSutta is the Sutta which is searching of the way of the Noble One, and is the Sutta which is comparing with the animal snare, by comparing that the Five Sensual Pleasures (Kāmagunās) is the animal snare in the cycle of birth and death, and also mentioning about the Buddha's life, showing the essence of searching for the way of the Noble One beginning from practicing Samāpatti in Ālāra Ascetic's and Udaka Ascetic's monasteries. Then, Sahabodi Brahma asked Him to teach the Dhamma. Then, He met Upakājīvaka and taught the Dhamma to him and to the Five Monks (Pañcavaggīs). Then, He taught the method of practicing the Dhamma to be away from the Five Sensual Pleasures (Kāmagunās) with two Doctrinal Principles, namely:- Samatha and Vipassanā appearing in discourses (Sutta).

The Five Sensual Pleasures (Kāmagunās) consist of Form (Rūpa), Sound (Sadda), Smell (Gandha), Taste (Rasa) and Touch (Phoṭṭhabba) which is comparing with the animal snare and comprise to be Form (Rūpa) and Norm (Nāma), all of which are the external sense spheres, or the Five Aggregates (Kandha) which are the bases of Insight Meditation.

The Five Aggregates (Kandha), the Twelve Spheres (Āyatana), the Eighteen Elements (Dhātu), the Twenty Two Sense-Faculties (Indriya), the Four Noble Truths (Ariyasacca), the Twelve Dependent Origination (Paṭicca-samuppāda) are the Doctrinal Organs. The practice of the Calm Meditation and Insight Meditation with the help of the Four Foundations of Mindfulness (Catu-Satipaṭṭhāna) is to train the mind to be calm and to be away from the defilements. It is also to consider the Form (Rūpa) and the Norm (Nāma) as the Five Aggregates which are under the rules of the Three Characteristics (Tilakkaṇa), Impermanence (Aniccatā), Suffering (Dukkhā) and Soullessness (Anattā) which should not held by the human beings up to the state of being bored and of being able to consider to be away from the Five Sensual Pleasures (Kāmagunās).

กิตติกรรมประกาศ

ขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม) ผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่สนองความต้องการในด้านวิชาการพระพุทธศาสนา ท่านเป็นผู้เปี่ยมด้วยเมตตาที่อนุญาตให้ผู้วิจัยได้เข้าศึกษาในระดับปริญญาโทสาขานี้ และหาปัจจัยให้เป็นทุนการศึกษาอย่างต่อเนื่อง

ขอขอบคุณพระอาจารย์พระมหาอุไร อาตมาปก เจ้าอาวาสวัดข่อยสังฆาราม อำเภอเมืองจังหวัดสิงห์บุรี ซึ่งเป็นอาจารย์ผู้แนะนำการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานรูปแรก สยาดอร์ภททันตะอุเตชิน ทาสกะ แห่งสำนักศาสนิกดาร เมืองย่างกุ้ง สหภาพเมียนมาร์ (สำนักมหาสีสยาดอร์) ที่เดินทางมาอบรมกรรมฐานที่สำนักปฏิบัติธรรมโมลี เป็นเวลาถึง ๗ เดือน และอาจารย์ที่ปรึกษา คือ พระมหาจิตจานชิต ดร. พระศรีสุธรรมมุณี ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล ผู้วิจัยขอขอบคุณและอนุโมทนาในความเมตตาคิ่งของท่านอาจารย์ที่ปรึกษาทั้ง ๓ ท่านที่ได้สละเวลาอันมีค่าให้คำปรึกษาและตรวจแก้ข้อบกพร่องต่าง ๆ เพื่อวิทยานิพนธ์มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ณ โอกาสนี้

ขอขอบคุณเพื่อนนิสิตบัณฑิตวิทยาลัย วิชาวิปัสสนาภาวนา รุ่น ๕ ทุกรูป/คน ที่คอยให้การช่วยเหลือมาโดยตลอด และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดพุทธโฆษาจารย์ ที่อำนวยความสะดวกในการให้บริการตำราอย่างดียิ่ง

ขออนุโมทนาญาติโยมอุบาสิกอุบาสิกาวัคพิชชญาติการามที่ให้การช่วยเหลือในปัจจัยสี่และอนุเคราะห์ผู้วิจัยในเรื่องอื่นมากจนไม่อาจจะพรรณาได้ ทำให้ผู้วิจัยมีโอกาสทำงานวิจัยฉบับนี้สำเร็จด้วยความมุ่งมั่นตั้งใจ

ผู้วิจัยมั่นใจว่าวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษา และเกิดบุญกุศลอย่างมหาศาลต่อผู้วิจัยเอง จึงขออุทิศบุญกุศลทั้งหมดให้แก่ พ่อสมานแม่สงวน โกธรัมย์ ซึ่งท่านเป็นผู้มีอุปการะคุณกับผู้วิจัยโดยหาประมาณมิได้

พระมหาวิรวงศ์ ปญญาวุฑโฒ (โกธรัมย์)

๑ เมษายน ๒๕๕๕

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิงโดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๗๒/๒๕๗ หมายถึง สุตตันตปิฎกมัชฌิมนิกายมูลปิณฑาสกปาติ พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ ๑๒ ข้อที่ ๒๗๒ หน้า ๒๕๗, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๒/๒๕๗ หมายถึง สุตตันตปิฎกมัชฌิมนิกาย-มูลปิณฑาสก พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๒ ข้อที่ ๒๗๒ หน้า ๒๕๗

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกายสีลขันธวรรค (ภาษาไทย)

ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกายมหาวรรค (ภาษาไทย)

ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกายมูลปิณฑาสก (ภาษาไทย)

ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกายมัชฌิมปิณฑาสก (ภาษาไทย)

ม.อ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกายอุปริปิณฑาสก (ภาษาไทย)

สั.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกายมหาวรรค (ภาษาไทย)

สั.นิ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกายนิทานวรรค (ภาษาไทย)

สั.ข. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกายขันธวรรค (ภาษาไทย)

สั.สพ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกายสพายนวรรค (ภาษาไทย)

สั.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกายมหาวรรค (ภาษาไทย)

อ.ทสก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตรนิกายทสกกนิบาต (ภาษาไทย)

อ.ปญจก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตรนิกายปัญจกนิบาต (ภาษาไทย)

ขุ.ธ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)

ขุ.จู. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จูฬนิตเทส (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)

อภิ.วิ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ (ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงฺคฺลวโรสณิมหาวคฺคกฺกุฏกถา อรรถกถาภาษาบาลี เล่มที่ ๑ ชื่อที่ ๔๑๔ หน้า ๓๐๘

วิ.มหา.อ. (บาลี)	=	วินยปิฎก	สมนุตปาสาทิกา มหาวิภงฺกคฺคกฺกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมงฺคฺลวโรสณิม ปาฎิกวคฺคกฺกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมงฺคฺลวโรสณิม สีลกฺขนฺทวคฺคกฺกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ม.มฺ.อ. (บาลี)	=	มชฺฉิมนิกาย	มุลปณฺณาสกคฺคกฺกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ. (บาลี)	=	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปณฺณาสกคฺคกฺกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.สงฺ.อ (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณฺโณฏฐสาธินิอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
สํ.ข.อ. (บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	สํยุตฺตนิคาย ขนฺธวาวรคฺคปาลี	(ภาษาบาลี)
องฺ.ปญฺจก. อ (บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	อังกฺุตรนิกายปัญจกนิบาต	(ภาษาบาลี)
องฺ.จกฺก.อ. (บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	องฺคฺุตรนิกาย จกฺกนิบาตปาลี	(ภาษาบาลี)
สํ.นิ.อ. (บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	สํยุตฺตนิคาย นิตานวคฺคกฺกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.อ. (บาลี)	=	วินยปิฎก	สมนุตปาสาทิกاپาราชิกกณฺฑ-สํฆาติเสสาทิ มหาวคฺคทิวคฺคกฺกุฏกถา	(ภาษาบาลี)

ค. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยจะระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น วิมฺติ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๔๑/๑๑๐ หมายถึง วิมฺติ-วิโนทนีฎีกา เล่มที่ ๒ ชื่อที่ ๒๔๑ หน้า ๑๑๐

สารตฺถ.ฎีกา (บาลี)	=	สารตฺถทีปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตฺถ.ฎีกา (บาลี)	=	สารตฺถทีปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.ฎีกา (บาลี)	=	ทีฆนิกาย ลินตฺถปฺปกาสนิมหาวคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)
ม.มฺ.ฎีกา (บาลี)	=	มชฺฉิมนิกาย มุลปณฺณาสฎีกา	(ภาษาบาลี)

เรื่อง	สารบัญ	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย		ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ		ข
กิตติกรรมประกาศ		ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ		จ
สารบัญ		ช
บทที่ ๑ บทนำ		๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา		๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย		๔
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย		๔
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ		๕
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย		๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง		๖
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย		๑๑
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ		๑๑
บทที่ ๒ หลักธรรมในปาสราลีสสูตร		๑๒
๒.๑ ความหมายของพระสูตร		๑๓
๒.๑.๑ ความหมายของปาสราลีสสูตร		๑๓
๒.๑.๒ ความหมายตามหลักสัททนัย		๑๓
๒.๑.๓ ความหมายตามหลักอรรถนัย		๑๔
๒.๒ เหตุเกิดของพระสูตร		๑๖
๒.๒.๑ พระพุทธเจ้าทรงตรัสตามอัธยาศัยของพระองค์		๑๖
๒.๒.๒ พระพุทธเจ้าทรงตรัสตามอัธยาศัยของผู้อื่น		๑๖
๒.๒.๓ พระพุทธเจ้าทรงตรัสเพราะมีผู้ทูลถาม		๑๖
๒.๒.๔ พระพุทธเจ้าทรงตรัสไปตามเหตุการณ์		๑๗
๒.๒.๕ ที่มาของพระสูตร		๑๗

สารบัญ (ต่อ)

๒.๒.๖ พุทธประวัติที่ปรากฏในพระสูตร	๑๘
๒.๓ หลักธรรมในปาสราสีสูตร	๒๕
๒.๓.๑ กามคุณ ๕	๒๕
๒.๓.๒ ปฏิจสมุปบาท	๓๐
๒.๓.๓ สมณะภาวนา	๓๒
๒.๓.๔ วิปัสสนาภาวนา	๓๒
๒.๔ ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงพระสูตรนี้	๓๓
๒.๕ หลักธรรมที่สงเคราะห์ต่อการปฏิบัติเพื่อละกามคุณ ๕	๓๔
บทที่ ๓ กามคุณ ๕ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๓๕
๓.๑ ความหมายของกามคุณ	๓๖
๓.๑.๑ ความหมายของกามคุณตามหลักสัททนต์	๓๖
๓.๑.๒ ความหมายของกามคุณตามหลักอรรถนัย	๓๗
๓.๒ รูป	๓๕
๓.๓ เสียง	๔๑
๓.๔ กลิ่น	๔๒
๓.๕ รส	๔๓
๓.๖ สัมผัสสะ	๔๔
๓.๗ คุณ-โทษ และการสลัดออกไปจากกาม	๔๖
๓.๗.๑ คุณของกามคุณทั้ง ๕	๔๗
๓.๗.๒ โทษของกามคุณทั้ง ๕	๔๗
๓.๗.๓ การสลัดออกจากกาม	๕๐
๓.๘ การพิจารณา คุณ-โทษ การสลัดออกไปจากรูป	๕๐
บทที่ ๔ หลักปฏิบัติเพื่อละกามคุณ ๕	๕๓
๔.๑ สมณะภาวนา	๕๓
๔.๑.๑ ความหมายของสมณะตามหลักสัททนต์	๕๔
๔.๑.๒ ความหมายของสมณะตามหลักอรรถนัย	๕๕

สารบัญ (ต่อ)

๔.๒	อารมณ์สมณะกรรมฐาน ๔๐	๕๕
๔.๓	วิธีฝึกฝนจิตด้วยหลักสมณะกรรมฐาน	๕๕
๔.๔	วิปัสสนาภาวนา	๖๓
๔.๔.๑	ความหมายของวิปัสสนาตามหลักสัททนต์	๖๓
๔.๔.๒	ความหมายของวิปัสสนาตามหลักอรรถนัย	๖๔
๔.๔.๓	วิปัสสนาในความหมายของพระพุทธศาสนา	๖๕
๔.๕	วิปัสสนาภูมิ ๖	๖๘
๔.๕.๑	ขั้นที่ ๕	๖๘
๔.๕.๒	อายตนะ ๑๒	๗๑
๔.๕.๓	ธาตุ ๑๘	๗๔
๔.๕.๔	อินทรีย์ ๒๒	๗๕
๔.๕.๕	อริยสัจจะ ๔	๗๕
๔.๕.๖	ปฏิจัมมุปบาท ๑๒	๘๑
๔.๖	หลักปฏิบัติเพื่อละกามคุณ ๕	๘๔
๔.๗	ประเภทของบุคคลผู้ละกามคุณ ๕ ได้	๘๕
๔.๘	ประโยชน์ของสมณะภาวนาและวิปัสสนาภาวนา	๘๕
๔.๘.๑	ผลต่อตนเองด้านสุขภาพจิต	๘๕
๔.๘.๒	ด้านพัฒนาบุคคลิกภาพ	๘๖
๔.๘.๓	ด้านชีวิตประจำวัน	๘๖
๔.๘.๔	ด้านศีลธรรมจรรยา	๘๖
๔.๘.๕	ผลต่อครอบครัว	๘๖
๔.๘.๖	ผลต่อสังคมและประเทศชาติ	๘๗
๔.๘.๗	ประโยชน์ของวิปัสสนา	๘๗
๔.๙	ประโยชน์ที่เป็นจุดหมายทางพุทธศาสนา แบ่งเป็น ๒ ระดับ	๘๘
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๕
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๘๕
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๘๑

สารบัญ (ต่อ)

บรรณานุกรม	๕๒
ภาคผนวก	๕๗
๑. เนื้อหาของพระสูตร ปาสราสีสูตร (บาลี)	๕๘
๒. เนื้อหาของพระสูตร ปาสราสีสูตร (ไทย)	๑๐๕
ประวัติผู้วิจัย	๑๒๓

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

บุญเป็นสิ่งที่นำความสุขมาให้ แต่การทำบุญที่เราทำ ๆ กันอยู่นั้นถึงจะให้ผลดีอย่างไรก็เพียงแต่ขอบเขตของบุญกุศลที่เป็นวิภวคามิ คืออำนาจผลให้วนเวียนอยู่ในวิภวสงสาร แม้จะมั่งคั่งร่ำรวยด้วยทรัพย์สินมหาศาล สมบูรณ์ด้วยบริวาร ยศศักดิ์ชื่อเสียง มีความงดงามแห่งรูปร่างอย่างไรก็ยังคงทุกข์ด้วย เกิด แก่ เจ็บ ตาย เสรีโศกเสียใจ พิโรราพัน ทุกข์กายทุกข์ใจ ต้องพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ประสบกับสิ่งอันไม่น่าพอใจอยู่ทุกเมื่อเชิ้อวัน มีความหงุดหงิดในใจอยู่เสมอ^๑ ยิ่งร่ำรวยมากมียศศักดิ์มากมีบริวารมากขึ้นเท่าใด เรื่องที่จะต้องทุกข์ก็มีมากขึ้นเท่านั้นเป็นความทุกข์ที่เนื่องด้วยผู้อื่น ที่เรียกรวม ๆ ว่า สหคตทุกข์ แปลว่า ทุกข์ที่ไปด้วยกัน คือเนื่องถึงกัน เกี่ยวข้องกัน เช่น สามีกับภรรยา พ่อแม่กับลูก เพื่อนกับเพื่อน นายกับบ่าวหรือบริวาร เป็นต้น มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปมากก็จำเป็นต้องไปร่วมงานสังคมาภมาตามไปด้วย

มนุษย์ทำความดีมุ่งเอาโลกามิสเป็นผลตอบแทนคืออยากได้ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อันน่าใคร่น่าพอใจมาบำรุงบำเรอตนปรนเปรอตนจนมัวเมาในความสุขความพอใจเหล่านั้นซึ่งเรียกรวมว่า กามคุณ นอกจากนี้ก็ยังมุ่งเอา ลาภ ยศ สรรเสริญ สุขอันเจือด้วยกามคุณนั้นแหละเป็นจุดมุ่งหมาย แต่สิ่งเหล่านี้มีหนามมากคือมีเรื่องคับแค้นมากมีเรื่องทุกข์มาก พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “กามกัณฐกะ” หนามคือกาม เพราะเสียดแทงกายกับใจ และทรงตรัสถึง กามปิงกะ ว่า เปือกตมคือกามเพราะทำให้แปดเปื้อนเศร้าหมอง

^๑วสิน อินทสระ, พระไตรปิฎก ฉบับขยายความ, เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๔), หน้า ๒๓.

หนามคือกาม อันเป็นเหยื่อของโลก (โลกามิส) ได้เสียดแทงกายและใจของมนุษย์อย่างไร ฟังดูได้จากความเร่าร้อน กระวนกระวายของคนที่ถูกหนามคือกามเสียดแทงเอาไม่ว่าจะนั่ง นอน ยืน เดิน ก็ไม่เป็นสุข บ่นเพื่อรำพันเสียงเพลงนั้นเป็นเสียงแห่งการร้องเรียกหา กามและเป็นเสียงคร่ำครวญ เพราะไม่สมหวังหรือพลัดพรากจากกามนั่นเองระงมไปทั่วเมือง สำหรับคนทั่วไป ฟังเป็นเสียงไพเราะ แต่สำหรับพระอริยะเจ้าจอมฟังเป็นเสียงคร่ำครวญโหยให้ เสียงแห่งความผิดหวังและขมขื่น ทรัพย์สิน และความมั่งคั่งร่ำรวยของมนุษย์เป็นเครื่องช่วยวนใจอย่างหนึ่ง มนุษย์ทั้งหลายต่างต้องการมันมากแทบทุกคน มุ่งหน้าสู่ความมั่งคั่งร่ำรวย

รวมความว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อันรวมเป็นกามคุณ ๕ และ ลาก ยศ สรรเสริญ สุข (อันเจือด้วยกามหรือความพอใจอ้อมใจในการได้ลาก เป็นต้น) อันรวมเป็นโลกธรรม นี้เองที่เป็นโลกามิส (เหยื่อของโลก) คอยหลอกล่อสัตว์โลกให้ติดอยู่ผูกพันอยู่คั่นร่นอยู่ หากความสงบใจไม่ได้ โลกามิสดังกล่าวนี้เป็นเปลือกชั้นนอกที่สุดที่ห่อหุ้มจิตใจของมนุษย์อยู่ ไม่ให้ปัญญาลอดเข้าไปสอดแสวงสว่างให้แก่ดวงจิตได้ เมื่อจิตขาดปัญญา ก็เหมือนบ้านเรือนที่ขาดแสงสว่าง ผู้อยู่อาศัยย่อมมองไม่เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามที่เป็นจริงได้จึงหลงเข้าใจผิดในสิ่งนั้นสิ่งนี้อยู่รำไป ที่สำคัญคือจิตใจที่วุ่น ทำใจให้ตรง และรับกับความเป็นจริงไม่ได้ จึงไม่มีความสงบ

ความสงบสุขของดวงจิตนั้นมีค่ายิ่งกว่ากามคุณ ๕ มีค่ายิ่งกว่า ลาก ยศ สรรเสริญ แต่เนื่องจากมนุษย์ไม่ค่อยได้ลิ้มรสแห่งความสงบสุขเช่นนั้น บางคนไม่เคยได้ลิ้มรสเลย เคยได้แต่ความสุข จึงหลงเข้าใจผิดคิดว่าความสุขจะหาได้ก็แต่จากกามและจากลาภยศเท่านั้น จึงหมกมุ่นอยู่แต่ความสุขเช่นนั้นอย่างเดียว

แม้พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ว่า ก่อนจะได้ตรัสรู้ เราแม้มีสติระลึกได้ว่า กามทั้งหลายมีรสที่น่ายินดีน้อย แต่มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษอันร้ายแรงมีอยู่ในกามนั้นอย่างยิ่งก็ตาม แต่เมื่อเรายังมีได้สุขอันเกิดแต่ปีติหรือธรรมอันอันสงบยิ่งไปกว่าปีติและสุขนั้น ได้แต่เสวยสุขอันเกิดแต่กามอย่างเดียว เราจึงพราดจากกามไม่ได้ ต่อมาเมื่อได้เห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงว่า กามทั้งหลายมีรสอันน่ายินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก เราจึงพราดจากกามได้ ไม่หมกมุ่นกลับไปหา กามอีก^๒

เมื่อพิจารณาเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงว่า โลกามิสมีรสอร่อยน้อยแต่มีโทษมาก มีความคับแค้นมาก ทำลายความสงบแห่งดวงจิต ผู้มีปัญญามุ่งสันติ จึงละโลกามิสเสีย มุ่งหาความสุข

^๒ดูรายละเอียดใน วคิน อินทสระ, พระไตรปิฎก ฉบับขยายความ, เล่ม ๑ พิมพ์ครั้งที่ ๑, หน้า ๒๕.

จากสันติธรรม เหมือนปลาละเหยื่อที่เบ็ดเกี่ยวไว้ แต่ไปหาเหยื่อที่อื่นที่ปลอดภัยที่ไม่มีเบ็ดเกี่ยวไว้ ไม่ต้องทนทุกข์ทรมานเพราะถูกเบ็ดเกี่ยว ซึ่งจะต้องถึงตายหรือทุกข์ปางตาย

สันติธรรมนั้น เกิดขึ้นได้อย่างแท้จริงแก่ดวงจิตเมื่อไม่หวังโลกามิสทั้งปวงเพราะเห็นแจ่มแจ้งด้วยปัญญาว่า บรรดาโลกิยะธรรม คือสิ่งที่เป็นโลกิยะทั้งหลายล้วนเจืออยู่ด้วยทุกข์ แม้จะให้ความสุขบ้างก็เป็นเพียงชั่วคราว สุขอันเล็กน้อยนั้นยังทำให้คิดทำให้หลงซึ่งเป็นเหตุแห่งทุกข์ยิ่งขึ้นไปอีก

พระองค์ทรงเล่าถึงการแสวงหาที่ประเสริฐ และการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ การกระทำตนเองให้พ้นจากทุกข์และพ้นจากเครื่องผูกมัดตนเอง การจะพ้นจากความทุกข์ตลอดถึงการได้พบกับความสุขที่แท้จริง และวิธีการปฏิบัติทำให้ตนเองได้พบกับความสุขที่แท้จริง ดังมีเนื้อหาปรากฏในปาสราลีสูตร^๓

พระองค์เองเมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้ได้ทรงแสวงหาทางอันประเสริฐโดยเสด็จออกผนวช ทรงศึกษาและปฏิบัติธรรมตามลัทธิอื่น เช่น สำนักอาฬารดาบสและอุทกดาบส เมื่อทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางอันประเสริฐที่จะบรรลุพระนิพพาน จึงทรงออกจากสำนักนั้น ๆ แล้วทรงบำเพ็ญเพียรด้วยพระองค์เอง จนได้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ทรงแสดงปฐมเทศนาโปรดภิกษุปัญจวัคคีย์ ได้บรรลุอรหัตผล ต่อจากนั้นได้ตรัสถึงโทษแห่งกามคุณ ๕ ว่า สมณะหรือพราหมณ์พวกใดก็ตาม ถ้ายังใฝ่ฝัน ลุ่มหลง คิดพัน ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาที่สลัดออกจากกามคุณ ๕ นี้ได้ จะต้องเสื่อม ต้องพินาศ ถูกมารใจบาปทำอะไร ๆ ได้ตามชอบใจเหมือนเนื้อป่าที่ติดบ่วง นอนทับบ่วงพราน เนื้อจะต้องพินาศ ต้องถูกพรานเนื้อทำอะไร ๆ ได้ตามชอบใจ ฉะนั้น ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่ใฝ่ฝัน ไม่ลุ่มหลง ไม่คิดพัน มองเห็นโทษของกามคุณ ๕ มีปัญญาที่สลัดออกจากกามคุณ ๕ จะไม่เสื่อมไม่พินาศ ไม่ถูกมาร (กิเลส) ทำอะไร ๆ ได้ตามชอบใจ เหมือนเนื้อป่าที่ไม่ติดบ่วง ไม่นอนทับบ่วงของพรานเนื้อ

พระผู้มีพระภาคทรงชี้ให้เห็นว่า การแสวงหากามเป็นการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ การแสวงหาทางเพื่อพ้นไปจากกามบรรลุถึงพระนิพพานเป็นการแสวงหาที่ประเสริฐ สำหรับการแสวงหาที่ประเสริฐ ทรงยกการแสวงหาโมกขธรรมของพระองค์เองเป็นตัวอย่างตอนท้ายทรงแสดงด้วยอุปมาโวหารเปรียบเทียบให้เห็นโทษของกามคุณ และคุณของการสลัดออกจากกามคุณ ๕ แล้วทรงสอนวิธีสลัดออกจากกามคุณ ๕ ด้วยการปฏิบัติสมณะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน

^๓ดูรายละเอียดใน ม.ญ. (ไทย) ๑๒/๒๓๒/๒๕๓-๓๑๓.

พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียวเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโศกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ” พระคำรัสอุเทศที่ตรัสในมหาสติปัฏฐานสูตรนี้ยืนยันได้ว่าวิธีปฏิบัติเพื่อบรรลุ จิต ธรรม” อันเป็นเหตุให้เกิดปัญญาญาณ

ดังนั้นผู้ศึกษานิพพานเป็นที่ดับทุกข์ทั้งปวงนี้ คือการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐานทั้ง ๔ คือ การพิจารณา กาย เวทนา ความเห็นว่าการศึกษาหลักธรรมและวิธีปฏิบัติที่ปรากฏในปาสราลีสสูตรไม่ว่าจะเป็น สมณะและวิปัสสนาภาวนาล้วนแต่มีความสำคัญที่จะนำสรรพสัตว์ทั้งปวงให้หลุดพ้นจากความทุกข์ในปัจจุบันชาติหรือจะเป็นเหตุเป็นปัจจัยในภพใหม่สืบไป หรือสามารถที่จะทำให้ได้รับความสุขในปัจจุบันนี้เลย เพราะกามคุณ ๕^๕ ที่ปรากฏในปาสราลีสสูตร เป็นเหตุนำมาซึ่งการเกิดและการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะสงสาร วิธีปฏิบัติที่ปรากฏในปาสราลีสสูตร ก็สามารถที่จะทำให้ความทุกข์ลดน้อยลง การเกิดน้อยลง และสามารถประยุกต์ให้ได้รับประโยชน์ในปัจจุบันในชาตินี้ ฉะนั้นผู้ศึกษาจึงเห็นสมควรศึกษาปาสราลีสสูตร ตามที่พระพุทธองค์กล่าวไว้เพื่อศึกษาสมณะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน และวิธีปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากกามคุณ ๕ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในปาสราลีสสูตร

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักการปฏิบัติเพื่อละกามคุณ ๕

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เพื่อมุ่งเน้นประเด็นเกี่ยวกับการระงับกามคุณ ๕ ที่ปรากฏในปาสราลีสสูตร โดยอาศัยข้อมูลในพระไตรปิฎก ๒ ฉบับ คือ

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เนื่องในมหามงคลสมัยฉลองราชสมบัติ ๕๐ ปี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมายุ ๕ รอบของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๕ และพระไตรปิฎกพร้อม

^๕ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^๕ดูรายละเอียดใน ที.สี.อ. (บาลี) ๕๔๖/๓๓๕, ฉะนั้น กามคุณ จึงหมายถึงสิ่งที่ผูกพันสัตว์ไว้คือกาม ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ.

อรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่ม พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรีกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕

๑.๓.๑ ขอบเขตค้ำนเนื้อหา

ศึกษาเนื้อหาหลักธรรมและกามคุณ ๕ ที่ปรากฏในปาสราลีสสูตร ในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสอื่น ๆ

๑.๓.๒ ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษาเฉพาะวิธีการปฏิบัติต่อกามคุณ ๕ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสอื่น ๆ

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการจะทราบ

๑.๔.๑ เพื่อทราบหลักธรรมในปาสราลีสสูตร

๑.๔.๒ เพื่อทราบกามคุณ ๕ และวิธีปฏิบัติเพื่อละกามคุณ ๕ ในปาสราลีสสูตร

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาวิธีปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากกามคุณ ๕ ที่ปรากฏในปาสราลีสสูตร เพื่อสะดวกและง่ายต่อความเข้าใจ ผู้วิจัยได้นำเสนอนิยามศัพท์เฉพาะเพื่อใช้ในการวิจัย ดังนี้

๑.๕.๑ ปาสราลีสสูตร หมายถึง พระสูตรว่าด้วยกองบ่วงดักสัตว์ ซึ่งนี้ตั้งตามชื่ออุปมาในเนื้อหาของพระสูตรแต่มีขณิกายฉบับยุโรปเรียกชื่อพระสูตรนี้ว่า อริยปริยเสนสูตร แปลว่า พระสูตรว่า ด้วยการแสวงหาที่ประเสริฐ ซึ่งตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรนี้เช่นเดียวกันชื่อพระสูตรว่า ด้วยการแสวงหาสิ่งที่ดีที่ประเสริฐ ที่ตั้งตามเนื้อหาในพระไตรปิฎกภาษาไทยเล่มที่ ๑๒ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๑๕

๑.๕.๒ อนิฏฐารมณฺ์ หมายถึง อารมณฺ์ที่ไม่น่าปรารถนา, สิ่งที่มีมนุษย์ไม่욕ได้

๑.๕.๓ อิฏฐารมณฺ์ หมายถึง อารมณฺ์ที่น่าปรารถนา, สิ่งที่มีมนุษย์อยากได้อยากพบ

๑.๕.๔ กรรมฐาน หมายถึง ที่ตั้งแห่งการงาน, อารมณฺ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจ, อุบายทางใจ, วิธีฝึกอบรมจิตมี ๒ ประเภท คือ สมถกรรมฐาน อุบายสงบใจ ๑ วิปัสสนากรรมฐาน อุบายเรื่องปัญญา ๑

๑.๕.๕ กาม หมายถึง ความใคร่, ความปรารถนา, สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่, กามมี ๒ (๑) กิเลสกาม กิเลสที่ทำให้ใคร่ (๒) วัตถุกาม วัตถุอันน่าใคร่ ได้แก่กามคุณ ๕

๑.๕.๖ กามคุณ ๕ หมายถึง สิ่งที่น่าปรารถนาน่าใคร่มี ๕ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโณภูมิจึงพะ (สัมผัสทางกาย) น่าใคร่น่าพอใจ

๑.๕.๗ ระวัง หมายถึง การดับสูญเสื่อมสลาย

๑.๕.๘ สติปัญญา หมายถึง การเจริญสติปัญญาใน กาย เวทนา จิต ธรรม

๑.๕.๙ กาม สิ่งที่ทำให้เกิดความใคร่ และ คุณ เครื่องผูกพันหรือพันธนาการ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้รวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาหลักปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากกามคุณ ๕ ที่ปรากฏในปาสราสีสูตรไว้ ดังนี้

๑.๖.๑ คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เนื่องในมหามงคลสมัยฉลองราชสมบัติ ๕๐ ปี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมายุ ๕ รอบของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๕. และพระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่ม พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรีกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕

๒) คัมภีร์อรรถกถา แสดงข้อความเกี่ยวกับกามคุณไว้หลายแห่ง เช่น กามาสวะ หมายถึงความกำหนัดในกามคุณ ๕^๖ อุปาทานขันธ หมายถึงอุปาทาน + ขันธ คำว่า อุปาทาน แปลว่า ความติดมั่น (อุป = มั่น + อาทาน = ถือ) หมายถึงชื่อของราคะที่ประกอบด้วยกามคุณ ๕ บ้าง^๗ กามคุณ ๕ ประการอะไรบ้าง คือ (๑) รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ฯลฯ (๕) โณภูมิจึงพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด กามคุณ ๕ ประการนี้ แต่สิ่ง

^๖ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๗/๗๔.

^๗ดูรายละเอียดใน ต.ข.อ. (บาลี) ๒/๑/๑๖, อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑๒๑๕/๔๔๒, หมายถึงความติดมั่นด้วยอำนาจค้นหา มานะ และทักขุบั้ง, ดู ต.ข.อ. (บาลี) ๒/๖๓/๓๐๘, หมายถึงค้นหาบ้าง ดู ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๔๑/๓๓๐, คำว่า ขันธ แปลว่า กอง, ตามนัย อภิ.สง.อ. (บาลี) ๕/๑๕๒.

เหล่านี้ไม่เรียกว่ากามสิ่งเหล่านี้เรียกว่ากามคุณ^๔ การกำหนดรู้กาม^๕ ในที่นี้หมายถึงกำหนดรู้กามทั้งสอง คือ วัตถุกาม และกิเลสกาม ด้วยปริญา ๓ คือ (๑) ญาตปริญา กำหนดรู้ด้วยให้เป็นสิ่งอันรู้แล้ว (๒) ตีรณปริญา กำหนดรู้ด้วยการพิจารณา (๓) ปหานปริญา กำหนดรู้ด้วยการละ

๓) คัมภีร์ฎีกา แสดงข้อความเกี่ยวกับกามไว้หลายแห่ง เช่นกามสังโยชน์หมายถึง กามราคะ ซึ่งมีชื่อต่าง ๆ เช่น ฉันทะ ราคะ ฉันทราคะ^๖ อาลัย^๗ คือกามคุณ ๕ ที่สัตว์พัวพัน ยินดี เพลิดเพลิน เป็นชื่อเรียกกิเลส ๒ อย่างคือ กามคุณ ๕ และตัณหาวิจริต ๑๐๘

๔) ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ได้อธิบายเกี่ยวกับกามคุณไว้หลาย แห่ง เช่น การเว้นส่วนสุดคือกามสุขัลลิกานุโยค^๘ ทรงประกาศด้วยศีล การเว้นส่วนสุดคืออิตถกิลมถา นุโยค ทรงประกาศด้วยสมาธิ การสละเสพมัชฌิมมาปฏิปทา ทรงประกาศด้วยปัญญา เป็นต้น

๕) พระโสภณคณาภรณ์ กล่าวไว้ในธรรมปริทรรศ์ ๒ อธิบายธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ ว่ากามสุขัลลิกโยค คือ การประพฤตินย่อหย่อน หรือประกอบตนหมกมุ่นอยู่ในกามทั้ง ๕ ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง โภกฐัพพะ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เช่น ความยินดีว่าตนได้ประสบกับ รูปสวย เสียงเพราะ กลิ่นหอม รสอร่อย โภกฐัพพะที่ผ่านมาในขณะนั้น ๆ แล้วกำหนดนึกคิดขึ้นใน ภายใ นนี้ นึกถึงรูปสวย เสียงเพราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สิ่งที่น่าจับต้องในอดีตที่ตนเก็บไว้ภายในใจ บุคคลจะมีความจำหมายว่า รูปร่างนั้นสวย เสียงอย่างนี้เพราะ กลิ่นอย่างนี้หอม รสอย่างนี้อร่อย สิ่ง อย่างนั้นน่าจับต้อง แล้วก็นึกคิดถึง หมกมุ่นครุ่นคิดในเรื่องเหล่านั้น จนก่อให้เกิดความเร้าร้อนขึ้น ภายใ นใจ คือ มีความต้องการที่จะได้สิ่งเหล่านั้นไว้ในครอบครอง จนกลายเป็นความเร้าร้อนภายในใจ เพลิดเพลินของบุคคล ถ้าหากเกิดขึ้นมาก็จะเพลิดเพลินมากจนจิตใจกระสับกระส่ายเร้าร้อนถ้ากำหนด หรือ ความรู้สึกรุนแรงก็ออกมาในลักษณะของการประพฤติดีในทางประเวณี เป็นต้น^๙

^๔ดูรายละเอียดใน กาม หมายถึงความกำหนดด้วยอำนาจความดำริในวัตถุมีรูปร่างทั้งดงาม เป็นต้น อก.ภก.อ. (บาลี) ๓/๖๓/๑๔๘.

^๕ดูรายละเอียดใน อก.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๕๕/๓๐.

^๖ดูรายละเอียดใน ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๓๕๔/๓๑๔.

^๗ดูรายละเอียดใน สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๗/๑๘๔.

^๘ดูรายละเอียดใน วิสุทธิมรรค. ๕/๗.

^๙ดูรายละเอียดใน พระโสภณคณาภรณ์, ธรรมปริทรรศ์ ๒, (อธิบายธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒, ๒๕๒๕),

๖) พระธรรมปิฎก กล่าวไว้ใน “พุทธธรรม” ว่า “การที่อริยะสาวกละกามนั้นมิใช่ เพราะกามไม่มีความสุขหรือเพราะ พระพุทธศาสนายอมรับความสุขตามที่เป็นจริง สอนให้ปฏิบัติเพื่อ บรรลุความสุขและยอมรับว่าสุข แต่อริยะสาวกละกามเพราะกามมีความสุขก็จริง แต่ยังปะปนด้วยทุกข์ มาก และข้อสำคัญก็คือยังมีความสุขอื่นที่สุขยิ่งกว่าลึกซึ้งประณีตกว่าสุขที่เกิดจากกาม หรือ ความสุขที่ เกิดจากการเสพเสวยรสอร่อยของโลกอย่างสามัญชน อริยะสาวกละกามก็เพราะประสบความสุข ประณีตกว่านั้น”^{๑๔}

๗) พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ใน “บางแง่มุมของกามในทัศนะพุทธทาสภิกขุ” ว่า “กิเลส คือ ตัวกามเป็นเหตุไคร้ วัตถุกามคือวัตถุหรืออารมณ์ที่จะมาเป็นเหยื่อความไคร้ เป็นที่ตั้งแห่ง ความกำหนัด ความยินดี พอใจ สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งวัตถุสิ่งของแห่งความยินดีและความรู้สึกเฉย ๆ

ทั้งที่เป็นของประณีต ปานกลางและเลวซึ่งเป็นเหยื่อล่อให้มนุษย์ตลอดจนสรรพสัตว์ติดมัว เมาลุ่มหลง เกลียดชัง หรือเฉย ๆ”^{๑๕}

๘) พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) มหาสติปัญฐานสูตร ทางสู่พระนิพพานทำให้ทราบว่ เวทนานุปัสสนา การกำหนดรู้เวทนาว่าเป็นเพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา ของเรา บุรุษ หรือสตรีและมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ไม่ใช่ตัวตนไม่สวຍไม่งาม โดยจำแนกเป็นความรู้สึกเป็น สุข ทุกข์ วางเฉย (ไม่สุขไม่ทุกข์)”^{๑๖}

๙) พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ทำให้ทราบว่ กามคุณหรืออารมณ์ที่น่าปรารถนานั้น ประกอบด้วยรูปสวຍ เสียงเพราะ กลิ่นหอม รสอร่อย และสัมผัสที่นุ่มนวล ที่จริงแล้วกามคุณนั้นหมายรวมเอาวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ทั้งหมดไม่ว่าจะมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตซึ่ง

^{๑๔}ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๓๐.

^{๑๕}ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, บางแง่มุมของกามในทัศนะพุทธทาสภิกขุ, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๒), หน้า ๘๖-๘๗.

^{๑๖}ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัญฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากวีวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๒๔๗.

ชาวโลกเห็นว่าน่าชื่นชมยินดี ความเพลิดเพลินยินดีในกามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และ สัมผัส ที่น่าปรารถนา จึงชื่อว่ากามสุขัลลิกานุโยค^{๑๖}

จากการศึกษาทบทวนเอกสารเกี่ยวกับเรื่องกามคุณ ๕ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสอื่น ๆ ทำให้ผู้ศึกษา อาศัยหลักการ แนวคิดเรื่องกามคุณ ๕ เพื่อเป็นฐานในการศึกษาข้อมูลกามคุณ ๕ ที่ปรากฏในปาสาราลีสูตร

๑.๖.๒ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) ลดาวัลย์ คำจันทร์ ได้กล่าวถึงสมณะ-ปีสสนากรรมฐาน ในบทความเรื่อง “วิเคราะห์ สมถวิปัสสนากรรมฐานของ ๕ สำนัก” ทำให้ทราบว่า สมถกรรมฐาน ได้แก่ ทำจิตให้สงบโดยการ เพ่งอารมณ์ในกรรมฐาน ๔๐ กอง ส่วนวิปัสสนากรรมฐาน ได้แก่ การเจริญสติปัญญา ๔ เป็นการ พิจารณาธรรมโดยละเอียดลุ่มลึกโดยใช้ปัญญาพิจารณาภายในใจให้ถึงความไม่เที่ยงเป็นต้น^{๑๗}

๒) พระมหาอุทัย อุทโย (ศิริภักดิ์) กล่าวไว้ในรายงานการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิง วิเคราะห์เรื่องค้นหาในพระไตรปิฎก” ทำให้ทราบว่า “กามค้นหา คือ ความใคร่ ความพอใจ หรือ ความอยากในกามรมณ์ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสที่น่าใคร่ น่าพอใจ เช่น อยากเห็นรูป สวยๆ อยากฟังเสียงเพราะๆ อยากรับประทานอาหารที่มีรสอร่อย ซึ่งการต้องการ ใคร่ที่จะได้ ดังกล่าวมานี้ ล้วนแต่เป็นที่ชวนให้เกิดกิเลสขึ้นในจิต ”^{๑๘}

๓) พระมหาสุภันท์ จนฺทโสภโณ (ศิษย์สุนนท์) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาคำสอนเรื่อง ไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ได้กล่าวไว้ว่า สิ่งทั้งปวงทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมนั้น ล้วนตกอยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพราะมีการเกิดขึ้น (อุปาทะ) ฐิติ (ตั้งอยู่) ภังคะ (ดับไป) แต่สาเหตุที่ทำให้บุคคลยังไม่เข้าใจในเรื่องของไตรลักษณ์อย่างแท้จริง เพราะมี

^{๑๖}ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๔๗.

^{๑๗}ดูรายละเอียดใน ลดาวัลย์ คำจันทร์, “วิเคราะห์สมณะ-วิปัสสนากรรมฐานของห้าสำนัก” (อุบลราชธานี : คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูอุบลราชธานี, ๒๕๓๔), (อัสสัมชัญ), หน้า ๑๐.

^{๑๘}ดูรายละเอียดใน พระมหาอุทัย อุทโย (ศิริภักดิ์), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง ค้นหาในพระไตรปิฎก”, **วิทยานิพนธ์บัณฑิตวิทยาลัย**, (สภาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๕.

อวิชชาและสิ่งที่มาปิดบังไตรลักษณ์เอาไว้ จนทำให้ยังไม่เห็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องไตรลักษณ์^{๑๐}

๔) พระมหานិคม สีลสัรวโร ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท” ได้กล่าวไว้ในบทสรุปเรื่องอนัตตาในงานวิจัยว่า “จากการศึกษาหลักคำสอนเรื่องอนัตตา ในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ผ่านมาทำให้ทราบชัดว่า คำว่า อตฺตา ที่ปรากฏในพุทธปรัชญาข้างต้นมีความหมายในทางอรรถวิสัย คือการมีอยู่ของอัตตา ขึ้นอยู่กับการรับรู้ หรือพิจารณาของผู้รับรู้ เป็นภาวะทางจิตวิทยา พุทธปรัชญา ใช้คำว่า อตฺตา ในระดับสมมติสัจจะ คือ ความจริงระดับสมมติ ซึ่งมีบัญญัติขึ้นใช้เพื่อสื่อสารกันในสังคมโลก แต่เมื่อว่าโดยปรมัตตสัจจะ คือความจริงขั้นสุดท้ายแล้ว ทุกสิ่งไม่ใช่อัตตา แต่เป็น อนัตตา ทุกสิ่งเป็นภาวะที่ว่าง (สุญญตา) จากตัวตน”^{๑๑}

๕) พระมหาสุรณ ขสสิโล (ผลชอบ) ได้กล่าวถึงวิปัสสนากรรมฐานในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนา” ทำให้ทราบว่า วิปัสสนากรรมฐานเป็นคำสอนแนวปฏิบัติทางด้านกายกัมมจิต^{๑๒}

๖) พระครูสุนทรสุตสาร (พุง กตปุณญโยธ) ได้ทำงานวิจัยเรื่อง “เรื่องศึกษาวิเคราะห์ขั้น ๕ อันเป็นภูมิของวิปัสสนาเฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือนในบทคัดย่อ” ได้กล่าวไว้ว่า “รูป-นาม นั้นเป็นคนละส่วนกัน มีเกิดแล้วก็มีดับ บังคับบัญชาอะไรไม่ได้ เป็นไปตามธรรมชาติ ผู้รู้สามารถนำขั้น ๕ มาเป็นนาวาเพื่อนำพาให้ถึงฝั่งพระนิพพานได้ตามปรารถนา”^{๑๓}

^{๑๐}พระมหาสุรนนท์ จนทโสภโณ (ดิษฐ์สุนนท์), “การศึกษาคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๓, หน้า ๔๒.

^{๑๑}พระมหานิคม สีลสัรวโร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๗.

^{๑๒}ดูรายละเอียด พระมหาสุรณ ขสสิโล (ผลชอบ), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนา” วิทยานิพนธ์ ศาสนศตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๑.), บทคัดย่อ

^{๑๓}พระครูสุนทรสุตสาร (พุง กตปุณญโยธ), เรื่องศึกษาวิเคราะห์ขั้น ๕ อันเป็นภูมิของวิปัสสนาเฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), บทคัดย่อ

จากการศึกษาทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผู้ศึกษาได้อาศัยแนวคิด เรื่อง กามคุณ ๕ หลักการ และวิธีการศึกษา เฉพาะกรณีคำสอน รวมทั้งประเด็นในการศึกษาและการตีความคำและความหมายของ กามคุณ ๕ มาเป็นแนวทางในการศึกษากามคุณ ๕ ที่ปรากฏในปาสราลีสสูตร

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยงานเอกสาร โดยการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์ซึ่งมีลำดับดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษารวบรวมข้อมูลเรื่องศึกษากามคุณ ๕ ที่ปรากฏในปาสราลีสสูตร จากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พ.ศ. ๒๕๓๕ พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕ และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสสและ ตำราต่าง ๆ

๑.๗.๒ วิจัยข้อมูล บรรยาย พรรณนา เสนอผลงานผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้อง

๑.๗.๓ แก้ไข ปรับปรุง ตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ บรรยาย พรรณนา เสนอเป็นวิทยานิพนธ์

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบหลักธรรมที่ปรากฏในปาสราลีสสูตร

๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักการปฏิบัติเพื่อละกามคุณ ๕

บทที่ ๒

หลักธรรมในปาสาราลีสสูตร

ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏนี้ ล้วนแต่ต้องมีเหตุและปัจจัยในการส่งเสริมสนับสนุนให้ต้องเวียนเกิดเวียนตายไปตามอำนาจของกรรมที่ตนได้กระทำไว้ ซึ่งท่านเรียกว่า กุศล (บุญ) อกุศล (บาป) ที่เป็นเหตุทำให้มนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ต้องเวียนตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ใน ๓๑ ภูมิ สิ่งที่สำคัญยิ่งในการที่จะชักพาบรรดามนุษย์และสัตว์ทั้งหลายให้ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะสงสารก็คือกิเลสตัณหาที่เรียกว่า กามคุณ มีอยู่ ๕ ประการ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสสะ ซึ่งทั้งหมดนี้ได้อาศัยจิตเป็นที่เกิด ผู้ที่ต้องการจะหลุดพ้นจากบ่วงมารคือกิเลสตัณหาหรือที่เรียกว่ากามคุณ ๕ นั้นต้องเจริญตามแนวทางของอริยมรรคเพื่อให้เข้าถึงความจริงของชีวิตคือ อริยสัจ ๔ หรือจตุราริยสัจ เป็นหลักคำสอนหนึ่งของพระโคตมพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ หรือความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงการเป็นอริยะ มีอยู่ ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เพื่อความพ้นทุกข์ ดังนั้น ผู้ศึกษาได้กำหนดประเด็นศึกษา ไว้ดังนี้

๒.๑ ความหมายของพระสูตร

๒.๒ เหตุเกิดของพระสูตร

๒.๓ หลักธรรมในปาสาราลีสสูตร

๒.๔ ผลที่เกิดจากการแสดงพระสูตรนี้

๒.๕ หลักธรรมที่สงเคราะห์ต่อการปฏิบัติเพื่อละกามคุณ ๕

๒.๑ ความหมายของพระสูตร

๒.๑.๑ ความหมายของปาสราลิสสูตร

พระสูตรที่สนใจศึกษา ชื่อ “ปาสราลิสสูตร”^{๒๔}มาจากคำภาษาบาลีว่า ปาส หมายถึง บ่วง ราลี หมายถึง กอง และ สูตร หมายถึง พระสูตร รวมความแล้วแปลว่า สูตรว่าด้วย บ่วงดักสัตว์” เป็นสูตร ๆ หนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสแบบปรัชญาสยะ

การศึกษาวิจัยปาสราลิสสูตร ๆ ว่าด้วยบ่วงดักสัตว์ สารที่ควรศึกษาโดยละเอียดคือการหลุดพ้นจากบ่วงคือกามคุณ ๕ การศึกษาเหตุเกิดของกามคุณ และการปฏิบัติเพื่อละกามคุณเพื่อปรับตนเองให้เหมาะกับการดำเนินชีวิต และการนำไปปฏิบัติเพื่อการเจริญไพบูลย์ในพระพุทธศาสนา เป็นการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง กับเนื้อหาของพระสูตรนี้ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส และคัมภีร์อื่น ๆ

พระสูตรเป็นการประมวลพุทธพจน์ที่ว่าด้วยพระธรรมเทศนา แสดงเจือด้วยบุคคลาธิษฐาน ซึ่งเป็นการแสดงธรรม โดยยกบุคคลขึ้นอ้างคู่กับธรรมชื่อยาน ^{๒๕} หรือธรรมบรรยายต่าง ๆ ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสยกย่องให้เหมาะสมกับบุคคล เหตุการณ์ และโอกาสตลอดจนบทประพันธ์เรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา

๒.๑.๒ ความหมายตามหลักสัททนาย

ปาสราลิสสูตร เป็นศัพท์ภาษาไทย มาจากภาษาบาลีว่า ปาสราลิสสูตร^{๒๖} แยกศัพท์เป็น ปาส + ราลี + สูตร

ปาส^{๒๖} แปลว่า บ่วง, แร้ว, รูลูกคุม เป็นนามศัพท์ แจกตามแบบ อ การ์นต์ ในปวงลึงค์ศัพท์ ปาส ศัพท์เดิมเป็น ปาส ลง ลี ปฐมาวิภัติ ลง ลี แล้ว เอา อ กับ ลี เป็น โอ สำเร็จรูปเป็น ปาโส

^{๒๔}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๒/๒๕๓-๓๑๓.

^{๒๕}ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, ชำระเพิ่มเติมช่วงที่ ๑ เสริม, หน้า ๑๘๒.

^{๒๖}ดูรายละเอียดใน พระอุดมคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ศ.พิเศษ ดร.จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรมบาลี – ไทย, สำหรับนักศึกษา ฉบับปรับปรุงใหม่, หน้า ๑๕๖.

ราสี^{๒๗} แปลว่า กอง, ก้อน, กลุ่ม, ผุง, หมู่, พวก, เป็นนามศัพท์ แจกตามแบบ อิ การันต์ใน ปุณฺณลิงค์ ศัพท์ ราสี ศัพท์เดิมเป็น ราสี ลง สิ ปฐมาวินิตติ ลง สิ แล้ว ลบ สิ ทิ้งเสียสำเร็จรูปเป็น รา สิ

ปาสราสี เป็นฉัญฐิต์ปฐิสสมาส มีวิเคราะห์ว่า ปาสสุส ราสี = ปาสราสี กองแห่งบ่วง ชื่อว่า ปาสราสี

สุดตฺตี แปลว่า สูตร หรือ พระสูตร, ปาพจน์, พระพุทธพจน์^{๒๘} สุดตฺตี ศัพท์เดิมเป็น สุดต ศัพท์ ลง สิ ปฐมาวินิตติ ฝ่ายเอกวณนะ เอา สิ กับ อ ที่สุดแห่ง สุดต ศัพท์ เป็น อ สำเร็จรูปเป็น สุดตฺตี

สุดตฺตี ศัพท์มีวิเคราะห์ว่า อภิสเวติ อตฺเถติ = สุดตฺตี สุดตฺตี แปลว่า สูตรที่หลังเนื้อความ ออกมา สุ ชาติในความหมายว่า ไหล, หลั่ง ต ปัจจย ช้อน ต^{๒๙}

๒.๑.๓ ความหมายตามหลักอรรถนัย

ความหมาย ของปาสราสีสูตรที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ ว่ากามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสสสะ เป็นบ่วงของพญามาร ในคัมภีร์อรรถกถา^{๓๐} พระพุทธองค์เพื่อจะ ทรงแสดงอุปมาเป็นเครื่องสาธกเนื้อความนั้น จึงตรัสพระดำรัสการเทียบเคียงข้ออุปมาอย่างนี้ว่า แท้จริง สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหมือนเนื้อในป่า ปัจจย ๔ เหมือนบ่วงที่นายพรานวางดักไว้ในป่า เวลาที่สมณพราหมณ์เหล่านั้นไม่พิจารณาปัจจย ๔ ก็เหมือนเนื้อที่ติดบ่วง

ดังมีปรากฏในคัมภีร์ฎีกาคำว่า ปาสราสี^{๓๑} (กองบ่วง) ได้แก่ กลุ่มบ่วง แท้จริง นายพราน เนื้อเมื่อติดบ่วงย่อมไม่ดึงอันเดียวเท่านั้น ย่อมไม่ดึงในที่เดียวเท่านั้น โดยที่แท้แล เขากำหนดหนทางที่ เนื้อเหล่านั้น ๆ จะมา แล้วจับไว้ในที่นั้น ๆ ย่อมดักไว้จำนวนมากทีเดียว ฉะนั้น ภิกษุที่ติดในบ่วงของ มารคือภิกษุผู้ไม่พิจารณาในการใช้สอยปัจจย ๔ หรือไม่ระวังในรสของกามคุณ ๕ เป็นภิกษุผู้ผลอสติ

^{๒๗}ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๘, ราชบัณฑิต), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษา พุทธศาสตร์ ชุดศัพท์วิเคราะห์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งเชียงใหม่, ๒๕๕๐), หน้า ๔๐๕.

^{๒๘}ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๘, ราชบัณฑิต), *เล่มเดียวกัน*, หน้า ๑๑๗.

^{๒๙}ดูรายละเอียดใน พระอุดมคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ศ.พิเศษ ดร.จำลอง สารพัตติก, *พจนานุกรม บาลี - ไทย, สำหรับนักศึกษา ฉบับปรับปรุงใหม่*, หน้า ๔๐๕.

^{๓๐}ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (บาลี) ๑๐๑/ ๒๘๗.

^{๓๑}ดูรายละเอียดใน ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๑๓๘ / ๒๘๗.

ไม่กำหนดสติในการใช้สอยปัจจัย ๔ หรือเป็นผู้ประมาทในรูปนาม โดยความประมาทขาดสติ เป็น
 ภิกษุผู้ที่ไม่ได้ปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ ก็ย่อมติดบ่วงของมารหรือติดเหยื่อของมาร

ปาสราตีสสูตร เป็นพระสูตรหนึ่งอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ เนื่องจากพระสูตรนี้มีเนื้อหา
 ไม่สั้น ไม่ยาวเกินไป ท่านจึงจัดไว้ใน มัชฌิมนิกาย มูลปนิบาตวรรคที่ ๑๒ พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดง
 แก่ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป ณ อาศรมของรัมมกพราหมณ์ เขตกรุงสาวัตถี เนื่องจากภิกษุเหล่านี้เดินทาง
 มาพบท่านพระอานนท์ เพื่อขออนุญาตเข้าเฝ้าและฟังธรรมเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค ท่านพระ
 อานนท์จึงขอให้ไปนั่งรออยู่ที่อาศรมของรัมมกพราหมณ์ เมื่อมีโอกาสได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคให้
 เสด็จไปโปรดภิกษุเหล่านี้ และเมื่อพระองค์เสด็จไปถึง ทรงได้ยินภิกษุเหล่านี้กำลังสนทนาธรรมกันอยู่
 ทรงพอพระทัย ประทับยืนอยู่ประคองอาศรมจนภิกษุเหล่านี้สนทนาธรรมจบลง ด้วยทรงปรารถนาเหตุนี้ จึง
 ตรัสสอนเรื่องการแสวงหาที่ประเสริฐ^{๑๒} เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชมาสยะ

ดังนั้น พระสูตรต้นตอปิฎกซึ่งเป็นปิฎกหนึ่งในจำนวน ๓ ปิฎกดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น
 ปาสราตีสสูตรจัดอยู่ในพระสูตรต้นตอปิฎกเรียกว่าพระสูตร เป็นหนึ่งในพระสูตรต้นตอปิฎก หมายถึงพระ
 สูตรว่าด้วยบ่วงดักสัตว์ และการแสวงหาที่ประเสริฐและการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ กับพระภิกษุผู้
 สามารถสลัดออกจากกามคุณถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระพุทธศาสนาอยู่ในพระไตรปิฎก
 ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๒ ข้อที่ ๒๗๒-๒๘๗ หน้า ๒๕๔-๓๑๗

ปาสราตีสสูตร จัดเป็นพระสูตรที่มีเหตุเกิดประเภทปรัชมาสยะ คือเกิดขึ้นเพราะมีเรื่องราว
 หรือเหตุการณ์ให้ตรัสพระสูตร นอกจากนี้ “พระสูตรแต่ละสูตรในพระสูตรต้นตอปิฎก ล้วนมีรูป
 แบบอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่าง ในรูปแบบ ๕ อย่างแห่งพุทธพจน์ ที่มีชื่อเฉพาะว่า
 นวัคคัตถุศาสน์ คำสั่งสอนของพระศาสดามีองค์ ๕”^{๑๓}

ปาสราตีสสูตรนี้จัดเป็น นวัคคัตถุศาสน์ ระเบียบคำแบบ ถาม-ตอบ เป็นการทูลถามเพื่อขอ
 ความรู้ เวทลละ ปาสราตีสสูตรนี้จัดเป็นพระสูตรที่มีเหตุเกิดประเภท ปรัชมาสยะ คือเกิดขึ้นเพราะมี
 เรื่องราวหรือเหตุการณ์ให้ตรัสพระสูตรนี้ ดังปรากฏเนื้อหาในตอนต้น ของพระสูตรที่ได้กล่าวมาแล้ว
 ข้างต้น

^{๑๒}ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๗๒-๒๗๔/๗๒-๗๗.

^{๑๓}ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๕/๕/ บทนำ.

๒.๒ เหตุเกิดของพระสูตร

กำเนิดพระสูตรต้นตอปฏิภนหรือพระสูตร ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทุกสูตรมีมูลเหตุเกิดจาก พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมในสถานที่ต่าง ๆ ประรณบุคคลและเหตุที่เกิดขึ้น แล้วจัดเป็นหมวดหมู่ เนื่องจากมีมูลเหตุที่จะแสดงธรรมมี ๔ ประการ^{๓๔} คือ

๒.๒.๑ พระพุทธเจ้าทรงตรัสตามอัธยาศัยของพระองค์

พระพุทธเจ้าทรงแสดงเกิดจากการแสดงตามอัธยาศัยของพระพุทธเจ้าเอง โดยไม่ต้องมีผู้ใด กราบทูลขอให้ทรงแสดง พระสูตรประเภทนี้เรียกว่า อัตถัฆมาสยะ คือ อากังขยสูตร มหาสติปฏิภนสูตร ทั้งสองพระสูตรนี้ทรงสอนเน้นวิธีปฏิบัติกรรมฐาน

๒.๒.๒ พระพุทธเจ้าทรงตรัสตามอัธยาศัยของผู้อื่น

พระพุทธเจ้าทรงแสดงเกิดจากการแสดงตามอัธยาศัยของผู้อื่น มุ่งประโยชน์เป็นการเฉพาะ สำหรับผู้ฟัง พระสูตรประเภทนี้เรียกว่า ปรัชมาสยะ คือ รัมมจักกัปปวัตตนสูตร แสดงแก้ปัญจวัคคีย์ ที่ยึดติดในการทรมานตน ด้วยการเสนอทางสายกลางเป็นทางเลือกใหม่ จูพรานุโลวาตสูตร แสดงเพื่อโปรดพระราหุลเป็นการเฉพาะ หรือธาวุวิภังคสูตร แสดงเพื่อโปรดพระสหายของพระเจ้าพิมพิสารผู้ บวชอุทิศต่อพระองค์ ทั้งที่ไม่รู้จักและไม่เคยเห็นพระองค์ ขณะที่ทรงพักแรมอยู่ที่ศาลา ช่างหม้อใน กรุงราชคฤห์

๒.๒.๓ พระพุทธเจ้าทรงตรัสเพราะมีผู้ทูลถาม^{๓๕}

พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพราะเกิดจากคำทูลถาม พระสูตรประเภทนี้เรียกว่า ปุจฉาวลิกะ คือ สามัญญผลสูตร ทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาของพระเจ้าอชาตศัตรู เรื่องการใช้ศิลปะเลี้ยงชีวิตกับการ บวชอย่างไรให้มีผลดีกว่ากัน เติชชสูตร ทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาของมาณพน้อย ๒ คนได้แก่ วั เสฏฐมาณพและภารทวาชมาณพ ที่ทูลถามถึงทางตรงไปสู่พรหมโลก สักกปัญหสูตร ทรงแสดงเพื่อ ตอบปัญหาของท้าวสักกะและเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ มังคลสูตร ทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาว่าอะไรคือ มงคล และพระสูตรต่าง ๆ ในโพฆมังคสังยุต มารสังยุต พรหมสังยุต

^{๓๔}ดูรายละเอียดใน สุเทพ พรหมเลิศ, พระไตรปิฎกศึกษา, หน้า ๑๕.

^{๓๕}ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๘/๘ บทนำ.

๒.๒.๔ พระพุทธเจ้าทรงตรัสไปตามเหตุการณ์

พระพุทธเจ้าทรงแสดงตามเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ เรียกว่าอรรถอุปบัติติกะ เช่น พรหมชาลสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่ปริพพาชกผู้อาจารย์ตำหนิพระรัตนตรัยขณะที่ศิษย์สรรเสริญ รัชมทหายาสูตร ทรงแสดงปรารภพฤติกรรมพวกภิกษุที่เป็นทายาทของพระองค์เพราะคิดในลาภแล้วทรงแนะนำให้เป็นธรรมทายาท จูฬสีหนาทสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่พวกเดียรถีย์หรือคนนอกศาสนา กล่าวโจมตีพระพุทธศาสนา เพราะน้อยใจที่ลาภสักการะเกิดขึ้นมากในพระพุทธศาสนา ทรงแนะนำภิกษุให้บันลือสีหนาทคือยืนยันถึงความดีจริงๆของพระพุทธศาสนา จันฑุปมสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่ภิกษุประจบประแจง ปุตตมังสุปมสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่ภิกษุฉันอาหารโดยไม่พิจารณา แล้วตรัสสอนให้ฉันอาหารชาวบ้านเหมือนพ่อแม่กินเนื้อลูก อัครกิกขันธุปมสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่ภิกษุบางพวกเป็นคนทุศีล ทรงสอนด้วยอุปมาว่า การที่ภิกษुकอดกองไฟจนร้อนตายยังดีกว่าการกอดสตรีเป็นต้น เฌนปิณฑุปมสูตร ทรงแสดงขณะทอดพระเนตรเห็นฟองน้ำใหญ่ที่แม่น้ำคงคา ทรงแนะนำให้ภิกษุพิจารณาขันธ ๕ ว่าเป็นของว่างเปล่าเหมือนฟองน้ำ ปาวิจันตคูปมสูตร ทรงแสดงขณะเห็นต้นปาริฉัตรมีใบสีเหลือง ผลัดใบ ออกช่อ ผลิดอก โดยการเปรียบเทียบกับปฏิบัติธรรมของพระอริยะสาวก^{๓๖}

ปาสราสิสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยกองบ่วงดักสัตว์ ซึ่งนี้ตั้งตามชื่ออุปมาในเนื้อหาของพระสูตร แต่มีขณิกายฉบับยุโรป เรียกชื่อพระสูตรนี้ว่า อริยปริเยสนสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการแสวงหาที่ประเสริฐซึ่งตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรนี้เช่นเดียวกัน

๒.๒.๕ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป ณ อาศรมของรัम्मกพรหมณ์ เขตกรุงสาวัตถี เนื่องจากภิกษุเหล่านี้เดินทางมาพบท่านพระอานนท์ เพื่อขออนุญาตเข้าเฝ้าและฟังธรรมเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค ท่านพระอานนท์จึงขอให้ไปนั่งรออยู่ที่อาศรมของรัम्मกพรหมณ์ เมื่อมีโอกาสได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคให้เสด็จไปโปรดภิกษุเหล่านี้ และเมื่อพระองค์เสด็จไปถึง ทรงได้ยินภิกษุเหล่านี้กำลังสนทนาธรรมกันอยู่ ทรงพอพระทัย ประทับยืนอยู่ประตูอาศรมจน

^{๓๖}ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๘/๘/ บทนำ.

ภิกษุเหล่านี้สันทนาธรรมจบลง ด้วยทรงปรารถนาเหตุนี้ จึงตรัสสอนเรื่องการแสวงหาที่ประเสริฐ^{๓๓} เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชญาষะ

๒.๒.๖ พุทธประวัติที่ปรากฏในพระสูตร

๑) ตอนบำเพ็ญสมาบัติในสำนักอาฬารดาบส

ในกาลต่อมาเรายังหนุ่มแน่นแข็งแรงมีเกศาค้ำสนิทอยู่ในปฐมวัย เมื่อพระราชมารดาและพระราชบิดาไม่ทรงปรารถนาจะให้ผนวช มีพระพักตร์นองด้วยน้ำพระเนตรทรงกันแสงอยู่จึงโกนผมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากวังผนวชเป็นบรรพชิต เมื่อผนวชแล้วก็แสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐคือความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่า ได้เข้าไปหาอาฬารดาบสกาลามโคตรแล้วกล่าวว่า ท่านกาลามะข้าพเจ้าปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้

เมื่อเรากล่าวอย่างนี้ อาฬารดาบสกาลามโคตรจึงกล่าวกับเราว่า เชิญท่านอยู่ก่อน ธรรมนี้ก็เป็นเช่นเดียวกับธรรมที่วิญญูชน จะพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองตามแบบอาจารย์ของตนเข้าถึงอยู่ได้ในเวลาไม่นาน จากนั้นไม่นานเราก็เรียนรู้ธรรมนั้นได้อย่างรวดเร็วชั่วขณะปิดปากจบเจรจาปราศรัยเท่านั้นก็กล่าวญาณวาทะและเถรวาทะได้ ทั้งเราและผู้อื่นก็ทราบชัดว่า เรารู้เราเห็น เราจึงคิดว่า อาฬารดาบสกาลามโคตรประกาศธรรมนี้ด้วยเหตุเพียงความเชื่ออย่างเดียวว่า เราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ก็หามิได้แต่อาฬารดาบสกาลามโคตรยังรู้ยังเห็นธรรมนี้อย่างแน่นอน

จากนั้นเราจึงเข้าไปหาอาฬารดาบสกาลามโคตรแล้วถามว่า ท่านกาลามะท่านประกาศธรรมนี้ว่า ข้าพเจ้าทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร เมื่อเราถามอย่างนี้อฬารดาบสกาลามโคตรจึงประกาศอภิญญายตนสมาบัติแก่เรา เราจึงคิดว่า มิใช่แต่อาฬารดาบสกาลามโคตรเท่านั้น ที่มีศรัทธา แม้เราก็มีศรัทธา มิใช่แต่อาฬารดาบสกาลามโคตรเท่านั้น ที่มีวิริยะ แม้เราก็มีวิริยะ มิใช่แต่อาฬารดาบสกาลามโคตรเท่านั้น ที่มีสติ แม้เราก็มีสติ มิใช่แต่อาฬารดาบสกาลามโคตรเท่านั้น ที่มีสมาธิ แม้เราก็มีสมาธิ มิใช่แต่อาฬารดาบสกาลามโคตรเท่านั้น ที่มีปัญญา แม้เราก็มีปัญญา ทางที่ดีเราควรบำเพ็ญเพียร เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่อาฬารดาบสกาลามโคตรประกาศว่า ข้าพเจ้าทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่

จากนั้นไม่นานเราก็ทำให้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ จากนั้นเราจึงเข้าไปหาอาฬารดาบสกาลามโคตรแล้วถามว่า ท่านกาลามะ ท่านประกาศว่า ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วย

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๓๒-๒๓๔/๓๒-๓๓.

ปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้หรือ อาพารคาบสกาลามโคตรตอบว่า ท่านผู้มีอายุข้าพเจ้า ประกาศด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล เราจึงกล่าวว่า ท่านกาลามะ แม้ข้าพเจ้าก็ทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อาพารคาบสกาลามโคตรกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุเป็นลาภของพวกข้าพเจ้า พวกข้าพเจ้าได้ดีแล้วที่ได้พบเพื่อนพรหมจารีเช่นท่าน เพราะข้าพเจ้าประกาศว่าข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมใดท่านก็ทำให้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ท่านทำให้แจ้งธรรมใดด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ข้าพเจ้าก็ประกาศว่าข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ข้าพเจ้าทราบธรรมใดท่านก็ทราบธรรมนั้น ท่านทราบธรรมใดข้าพเจ้าก็ทราบธรรมนั้น เป็นอันว่าข้าพเจ้าเป็นเช่นใดท่านก็เป็นเช่นนั้น ท่านเป็นเช่นใดข้าพเจ้าก็เป็นเช่นนั้น^{๓๔}

มาเกิดบัดนี้เราทั้งสอง จะอยู่ร่วมกันบริหารคณะนี้ ภิภุททั้งหลาย อาพารคาบสกาลามโคตร ทั้งที่เป็นอาจารย์ของเราก็คงข่องเรา ผู้เป็นศิษย์ให้เสมอกับคนและบูชาเราด้วยการบูชาอย่างดีด้วยประการอย่างนี้ แต่เราคิดว่า ธรรมนี้ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อง่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึง อากิญจัญญายตนสมาบัติเท่านั้น เราไม่พอใจเบื่อง่ายธรรมนั้นจึงลาจากไป^{๓๕}

๒) ในสำนักอุทกดาบส

เรานั้นแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศลขณะทีแสวงหาทางอันประเสริฐ คือความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่า ได้เข้าไปหาอุทกดาบสรามบุตรแล้วกล่าวว่า ท่านรามะ ข้าพเจ้าปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้ เมื่อเรากล่าวอย่างนี้ อุทกดาบสรามบุตรจึงกล่าวกับเราว่า เชิญท่านอยู่ก่อน ธรรมนี้ก็เช่นเช่นเดียวกับธรรมที่วิญญูชนจะพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองตามแบบอาจารย์ของตนเข้าถึงอยู่ได้ในเวลาไม่นาน จากนั้นไม่นานเราก็เรียนรู้ธรรมนั้นได้อย่างรวดเร็วชั่วขณะปิดปากจบเจรจาปราศรัยเท่านั้นก็กล่าวญาณวาทะและเถรวาทะได้ ทั้งเราและผู้อื่นก็ทราบชัดว่า เรารู้เราเห็น เราจึงคิดว่า อุทกดาบสรามบุตรประกาศธรรมนี้ด้วยเหตุเพียงความเชื่ออย่างเดี๋ยวนั้น เราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ก็หาไม่ได้แต่อุทกดาบสรามบุตรยังรู้ยังเห็นธรรมนี้ด้วยอย่างแน่นอน

จากนั้นเราจึงเข้าไปหาอุทกดาบสรามบุตรแล้วถามว่า ท่านรามะท่านประกาศว่า ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร เมื่อเราถามอย่างนี้ อุทกดาบสรามบุตร

^{๓๔}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๓/๓๐๐.

^{๓๕}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๓/๓๐๐ – ๓๐๒.

จึงประกาศเนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติแก่เรา เราจึงคิดว่า มิใช่แต่อุทกดาบสรามบุตรเท่านั้นที่มีศรัทธา แม้เราก็มีศรัทธา มิใช่แต่อุทกดาบสรามบุตรเท่านั้น ที่มีวิริยะ แม้เราก็มีวิริยะ มิใช่แต่อุทกดาบสรามบุตรเท่านั้น ที่มีสติ แม้เราก็มีสติ มิใช่แต่อุทกดาบสรามบุตรเท่านั้น ที่มีสมาธิ แม้เราก็มีสมาธิ มิใช่แต่อุทกดาบสรามบุตรเท่านั้น ที่มีปัญญา แม้เราก็มีปัญญา ทางที่ดีเราควรเริ่มบำเพ็ญเพียรเพื่อทำให้แจ้งธรรมที่อุทกดาบสรามบุตรประกาศว่า ข้าพเจ้าทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ จากนั้นไม่นานเราก็ได้ทำให้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ จากนั้น เราจึงเข้าไปหาอุทกดาบสรามบุตรแล้วถามว่า ท่านรามะท่านประกาศว่า ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้หรือ อุทกดาบสรามบุตรตอบว่า ท่านผู้มีอายุข้าพเจ้าประกาศว่า ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล เราจึงกล่าวว่ แม้ข้าพเจ้าก็ทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้

อุทกดาบส รามบุตรกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุ เป็นลาภของพวกข้าพเจ้า พวกข้าพเจ้าได้ดีแล้วที่ได้พบเพื่อนพรหมจารีเช่นท่าน เพราะ ข้าพเจ้า รามะประกาศ ว่า ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมใดด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ท่านก็ทำให้แจ้งธรรมนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ท่านทำให้แจ้งธรรมใดด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ รามะก็ประกาศว่า ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนั้น รามะทราบธรรมใด ท่านก็ทราบธรรมนั้น ท่านทราบธรรมใดรามะก็ทราบธรรมนั้น เป็นอันว่ารามะเป็นเช่นใดท่านก็เป็นเช่นนั้น ท่านเป็นเช่นใดรามะก็เป็นเช่นนั้น มาเกิดบัดนี้ ท่านจงบริหารคณะนี้ ภิกษุทั้งหลาย อุทกดาบสรามบุตรทั้งที่เป็นเพื่อนพรหมจารีของเราก็ยกย่องเราไว้ในฐานะอาจารย์และบูชาเราด้วยการบูชาอย่างดีด้วยประการอย่างนี้ แต่เราคิดว่า ธรรมนี้ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึงเนวสัญญานา- สัญญาตนสมาบัติเท่านั้น เราไม่พอใจเบื่อหน่ายธรรมนั้นจึงลาจากไป^{๔๐}

๓) ตรัสรู้สังขธรรม

เรานั้นแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศลขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐ คือความสงบซึ่งไม่มีทางอันยิ่งกว่า เมื่อเที่ยวจาริกไปในแคว้นมคธ โดยลำดับได้ไปถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ได้เห็นภูมิประเทศที่น้ำร้อนรมย์มีราวป่าที่น่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีน้ำสะอาดคือน้ำร้อนรมย์มีโภจรคามอยู่โดยรอบ เราจึงคิดว่า ภูมิประเทศเป็นที่น้ำร้อนรมย์ มีราวป่าที่น่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหล

^{๔๐}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๘/๓๐๒ - ๓๐๓.

รินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดคืนน้ำร้อนรมย์ มีโจรคามอยู่โดยรอบเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของกุลบุตร ผู้ปรารถนาจะบำเพ็ญเพียร เราจึงนั่ง ณ ที่นั่นด้วยคิดว่า ที่นี่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร

เราเองมีความเกิดเป็นธรรมดา ทราบชัดถึงโทษ ในสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา แล้วแสวงหาจนได้บรรลุนิพพานที่ไม่มีความเกิด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า และเกษมจากโยคะ เราเองมีความแก่เป็นธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา แล้วแสวงหาจนได้บรรลุนิพพานที่ไม่มี ความแก่ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า และเกษมจากโยคะ เราเองมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ทราบชัดถึงโทษ ในสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา แล้วแสวงหาจนได้บรรลุนิพพานที่ไม่มีความเจ็บไข้ ไม่มีธรรมอื่นยิ่ง กว่าและเกษมจากโยคะ

เราเองมีความตายเป็นธรรมดา ทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดาแล้ว แสวงหาจนได้บรรลุนิพพานที่ไม่มีความตาย ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า และเกษมจากโยคะเราเองมีความเศร้า โศกเป็นธรรมดา ทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา แล้วแสวงหาจนได้บรรลุนิ พพานที่ไม่มีความเศร้าโศก ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า และเกษมจากโยคะ เราเองมีความเศร้าหมองเป็น ธรรมดา ทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา แล้วแสวงหาจนได้บรรลุนิพพานที่ไม่ มีความเศร้าหมอง ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า และเกษมจากโยคะ ทั้งญาณทัสสนะได้เกิดแก่เราว่า วิมุตติของ เราไม่กำริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก^{๔๐}

๔) ทรงมีความชวนชวนน้อย

เรานั้นได้มีความดำริว่า ธรรม^{๔๑} ที่เราได้บรรลุแล้วนี้ลึกซึ้งเห็นได้ยากรู้ตามได้ยากสงบ ประณีตไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะละเอียด บัณฑิต เท่านั้น จึงจะรู้ได้ ส่วนหมู่ประชาผู้รุกรุ่นด้วยอาลัย^{๔๒} ยินดีในอาลัยเพลิดเพลินในอาลัย ฐานะที่หมู่สัตว์ผู้รุกรุ่นด้วยอาลัย ยินดีในอาลัยเพลิดเพลินในอาลัยนี้ ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือ หลักอทิปปัจจยตา หลักปฏิจจสมุปบาท

^{๔๐}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๕ - ๒๘๐/๓๐๓ - ๓๐๔.

^{๔๑}(ดูเทียบ วิ.ม. (แปล) ๔/๗/๑๑, ม.ม. (แปล) ๑๓/๓๓๗/๔๐๗), อ้างใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕.

^{๔๒}(อาลัย คือ กามคุณ ๕ ที่สัตว์พัวพัน ยินดี เพลิดเพลิน วิ.อ. ๓/๗/๑๓, เป็นชื่อเรียกกิเลส ๒ อย่าง คือกาม ๕ และตัณหาวิจริต ๑๐๘ ม.ม.อ. ๒/๒๘๑/๘๒, สารตถ.ฎีกา ๓/๗/๑๘๔, ดู อภิ.วิ. (แปล) ๓๕/๕๗๓-๕๗๖/๖๒๒-๖๓), อ้างใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕.

ถึงแม้ฐานะอันนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนัก กล่าวคือความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดทิ้งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นต้นหาวีระคะนิโรธนิพพาน ก็ถ้าเราจะพึงแสดงธรรมและผู้อื่นจะไม่เข้าใจซึ่งต่อเราข้อนั้นก็จะเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่าแก่เรา จะพึงเป็นความลำบากเปล่าแก่เรา

อนึ่งเล่า คาถาอันน่าอัศจรรย์เหล่านี้ ที่ไม่เคยสดับมาก่อนได้ปรากฏแก่เราว่า บัดนี้เรายังไม่ควรประกาศธรรมที่เราบรรลุ ด้วยความลำบากเพราะธรรมนี้ ไม่ใช่สิ่งที่ผู้ถูกราคะและโทสะครอบงำจะรู้ได้ง่าย แต่เป็นสิ่งพาทวนกระแส^{๕๕} ละเอียดลึกซึ่ง รู้เห็นได้ยาก ประณีต ผู้กำหนดด้วยราคะ ถูกกองโมหะหุ้มห่อไว้จักรู้เห็นไม่ได้^{๕๕}

๕) สหัมบดีพรหมอาราธนาแสดงธรรม

เราพิจารณาดังนี้จิตก็น้อมไปเพื่อความชวนชวนน้อย มิได้น้อมไปเพื่อแสดงธรรม ครั้งนั้น สหัมบดีพรหมทราบความดำริในใจของเราด้วยใจของตนจึงได้มีความรำพึงว่า ท่านผู้เจริญ โลกจะนิบหนอย โลกจะพินาศหนอ เพราะพระตถาคตหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงน้อมพระทัยไปเพื่อความชวนชวนน้อย มิได้น้อมพระทัยไปเพื่อทรงแสดงธรรม ลำดับนั้น สหัมบดีพรหม อันตรธานจากพรหมโลก มาปรากฏ ณ เบื้องหน้าเราเปรียบเหมือนคนแข็งแรงเหยียดแขนออก หรือคู้แขนเข้า ฉะนั้น แล้วห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมมือมาทางที่เราอยู่ ได้กล่าวกับเราว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาค ได้โปรดแสดงธรรม ขอพระสุคตเจ้าได้โปรดแสดงธรรม เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในดวงตาน้อย มีอยู่ สัตว์เหล่านั้นจะเสื่อมเพราะไม่ได้ สดับธรรม สัตว์เหล่านั้นจักเป็นผู้รู้ทั่วถึงธรรม สหัมบดีพรหมได้ทูลอาราธนาดังนี้แล้วได้ทูลเป็นคาถา ประพันธ์ต่อไปนี้ว่า

๖) พรหมนิคมคาถา

ในกาลก่อน ธรรมที่ไม่บริสุทธิ์ อันคนที่มีมลทิน คิดค้นไว้ ปรากฏในแคว้นมคธ
พระองค์โปรดเปิดประตูมตธรรมนั้นเถิด ขอสัตว์ทั้งหลายจงฟังธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ผู้ปราศจากมลทิน ได้ตรัสรู้แล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระปัญญาดี มีพระสมันตจักขุ

^{๕๕}(พาทวนกระแส ในที่นี้หมายถึง อนิจจัง (ไม่เที่ยง) ทุกข์ (เป็นทุกข์) อนตตา (เป็นอนัตตา) อสุภ (ไม่งาม) อันทวนกระแสแห่งธรรมมีความเที่ยง เป็นต้น ในพระวินัยปิฎก หมายถึงพาเข้าถึงนิพพาน ม.ม.อ. ๒/๒๘๑/๘๔, วิ.อ. ๓/๓/๑๔), อังใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕.

^{๕๕}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕.

บุรุษผู้ยืนอยู่บนยอดเขาศีลาถัน	ฟังเห็นหมู่ชนได้โดยรอบ แม้นั้นใด
พระองค์ผู้หมดความเศร้าโศกแล้ว	โปรดเสด็จขึ้นสู่ปราสาทคือธรรม
จักได้เห็นหมู่ชนผู้ตกอยู่ในความเศร้าโศก	และถูกชาติชราครอบงำได้ชัดเจน ฉะนั้น
ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร	ผู้ชนะสงคราม ผู้นำหมู่ ผู้ไม่มีหนี้
ขอพระองค์โปรดลุกขึ้นเสด็จจาริกไปในโลก	ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอพระองค์โปรดแสดง
ธรรมเพราะสัตว์ทั้งหลายจักเป็นผู้รู้ทั่วถึงธรรม	เวไนยสัตว์เปรียบด้วยดอกบัว ^{๔๖}

เรารับคำทูลอาราธนาของพรหม และเพราะความมีกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย จึงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ เมื่อตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีฐลีในดวงตาน้อย มีฐลีในดวงตา มาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัว บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งไม่น่ากลัว ในกออุบล ในกอปทุม หรือในกอบุณฑริก ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ใต้น้ำ และมีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกอุบล ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่เสมอน้ำ ดอกปทุม ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่พ้นน้ำไม่แต่น้ำ แม้นั้นนั้น ในเราเมื่อตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุได้เห็น สัตว์ทั้งหลายผู้มีฐลีในดวงตาน้อย มีฐลีในดวงตา มาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัว บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งไม่น่ากลัวฉนั้น

๔) ลำดับนั้นเราจึงได้กล่าวคาถาตอบสัทัมบดีพรหมว่า

พรหม สัตว์เหล่าใดมีโสศประสาท	จงปล่อยศรัทธามาเถิด
เรามีได้ปิดประค่อมธรรมสำหรับสัตว์เหล่านั้น	แต่เรารู้สึกว่าเป็นการยากลำบาก
จึงไม่คิดจะแสดงธรรมอันประณีต	ที่เราคล่องแคล่วในหมู่มนุษย์ ^{๔๗}

ครั้งนั้นสัทัมบดีพรหมทราบว่ พระผู้มีพระภาคได้ทรงประทานโอกาสเพื่อจะแสดงธรรมแล้ว จึงถวายอภิวัตเรา กระทำประทักษิณแล้วได้หายไปจากที่นั้น ทรงรำพึงถึงผู้ควรรับธรรมเทศนา

^{๔๖}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๒/๓๐๖ – ๓๐๗.

^{๔๗}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๗ – ๓๐๘.

เราดำริว่า เราควรแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอ ใครจักรู้ธรรมนี้ได้จับพลัน แล้วดำริต่อไปว่า อาฬารดาบสกาลามโคตร นี่เป็นบัณฑิตฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญา มีฐิติในดวงตาน้อยมานานทางที่ดีเราควรแสดงธรรมแก่อาฬารดาบสกาลามโคตรก่อนเธอจักรู้ธรรมนี้ได้จับพลัน ครั้งนั้นเทวดาองค์หนึ่งเข้ามาหาเราแล้วกล่าวว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาฬารดาบสกาลามโคตรทำกาละได้ ๗ วันแล้ว

อนึ่งเราก็ได้เกิดญาณทัสสนะขึ้นว่า อาฬารดาบสกาลามโคตรทำกาละได้ ๗ วันแล้ว จึงดำริว่า อาฬารดาบสกาลามโคตรเป็นผู้มีความเสื่อมจากคุณอันยิ่งใหญ่^{๔๔}แล้วหนอ เพราะถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ก็จะพึงรู้ได้จับพลัน เราจึงดำริว่า เราควรแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอใครจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้จับพลัน จึงดำริต่อไปว่า อุทกดาบสรามบุตรนี้เป็นบัณฑิตฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญา มีฐิติในดวงตาน้อยมานานทางที่ดี เราควรแสดงธรรมแก่อุทกดาบสรามบุตรก่อน เธอจักรู้ธรรมนี้ได้จับพลัน ลำดับนั้นเทวดาองค์หนึ่งเข้ามาหาเราแล้วกล่าวว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อุทกดาบสรามบุตรได้ทำกาละเมื่อวานนี้ อนึ่งเราก็ได้เกิดญาณทัสสนะขึ้นว่า อุทกดาบสรามบุตรได้ทำกาละเมื่อวานนี้ จึงดำริว่า อุทกดาบสรามบุตรเป็นผู้มีความเสื่อมจากคุณอันยิ่งใหญ่แล้วหนอ เพราะถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ก็จะพึงรู้ได้จับพลัน เราจึงดำริว่า เราควรแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอใครจักรู้ธรรมนี้ได้จับพลัน

จึงดำริว่า ภิกษุปัญจวัคคีย์มีอุปการะแก่เรามากที่ได้เฝ้าปรนนิบัติเราผู้มุ่งบำเพ็ญเพียร ทางที่ดีเราควรแสดงธรรมแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ก่อน แล้วดำริต่อไปว่า บัดนี้ภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ที่ไหนหนอ ก็ได้เห็นภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสีด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เห็นอมนุษย์ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นเราพักอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาตามความต้องการแล้ว จึงหลีกจาริกไปทางกรุงพาราณสี^{๔๕}

๘) ทรงพบอุปกาศิวก

อาชีวกชื่ออุปกะได้พบเราผู้กำลังเดินทางไกล ณ ระหว่างแม่น้ำคยากับต้นโพธิพฤกษ์ได้ถามเราว่า อาวุโส อินทรีย์ของท่านส่องไสยยิ่งนักผิวพรรณของท่านบริสุทธิ์ผุดผ่อง ท่านบวชอุทิศใจ

^{๔๔}(มีความเสื่อมจากคุณอันยิ่งใหญ่ หมายถึงมีความเสื่อมมาก เพราะเสื่อมจากมรรคและผลที่จะพึงบรรลุ เพราะเกิดในอภิมณะ คือ อาฬารดาบส ตายไปเกิดในอภิมณัจฉฐยตณภพ ส่วนอุทกดาบส ตายไปเกิดในเนวสัณญาณาสัณญาณตณภพ ม.ม.อ. ๒/๒๘๔/๕๔, วิ.อ. ๓/๑๐/๑๖), อ้างใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๔/๓๐๕.

^{๔๕}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๔/๓๐๕ - ๓๑๐.

ใครเป็นศาสดาของท่านหรือท่านชอบใจธรรมของใคร เมื่ออุปกาชีวิตถามอย่างนี้แล้วเราจึงได้กล่าว
 คาถาตอบอุปกาชีวิตว่า

เราเป็นผู้ครอบงำธรรมทั้งปวง ฐัธรรมทั้งปวงมิได้แปดเปื้อนในธรรมทั้งปวง ละธรรมทั้ง
 ปวงได้สิ้นเชิง หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา ตรัสรู้ยิ่งเองแล้ว จะพึงกล่าวอ้างใครเล่า เราไม่มีอาจารย์ เราไม่
 มีผู้เสมอเหมือนเราไม่มีผู้ทัดเทียมในโลกกับทั้งเทวโลกเพราะเราเป็นอรหันต์ เป็นศาสดาผู้ยอดเยี่ยม เรา
 ผู้เดียวเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เป็นผู้เยือกเย็น ดับกิเลสในโลกได้แล้วเราจะไปเมืองหลวงของชาวกาสิ
 ประกาศธรรมจักร

ติกลองอมตธรรมไปในโลกอันมีความมืดมนอุปกาชีวิตกล่าวว่า อาวุโส ท่านสมควรเป็น
 พระอนันตชินะตามที่ท่านประกาศ เราจึงกล่าวตอบเป็นคาถาว่า ชนเหล่าใดได้ถึงความสิ้นอาสวะแล้ว
 ชนเหล่านั้นย่อมเป็นพระชินะเช่นเรา อุปกะ เราชนะความชั่วได้แล้ว เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่าพระชิ
 นะ เมื่อเรากล่าวอย่างนั้นแล้ว อุปกาชีวิตจึงกล่าวว่า อาวุโส ควรจะเป็นอย่างนั้น โคลงศิระษะแล้วเดิน
 สวนทางหลีกไป^{๕๐}

๕) ทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุปัญจวัคคีย์

เราจาริกไปโดยลำดับ ถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวันเขตกรุงพาราณสี ได้เข้าไปหา ภิกษุปัญจ
 วัคคีย์ ถึงที่อยู่ ภิกษุปัญจวัคคีย์เห็นเรา เดินมาแต่ไกลจึงนัดหมายกันและกันว่า อาวุโสพระสมณโคดม
 นี้ เป็นผู้มักมากคลายความเพียรเวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมากกำลังเสด็จมา พวกเราไม่พึงกราบไหว้
 ไม่พึงลูกรับ ไม่พึงรับบาตรและจีวรของพระองค์ แต่จะจัดอาสนะไว้ ถ้าพระองค์ปรารถนาจักประทับ
 นั่ง

เราเข้าไปหาภิกษุปัญจวัคคีย์ ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ลืมนัดหมายของตน บางพวกต้อนรับเรา
 แล้วรับบาตรและจีวร บางพวกปูลาดอาสนะ บางพวกจัดหาน้ำล้างเท้า แต่ภิกษุปัญจวัคคีย์เรียกเราโดย
 ออกนาม และใช้คำว่า อาวุโส เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์กล่าวอย่างนั้นแล้ว เราจึงห้ามภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า
 ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายอย่าเรียกตถาคตโดยออกชื่อและใช้คำว่า อาวุโส ตถาคตเป็นอรหันต์ตรัสรู้
 ด้วยตนเองโดยชอบ เธอทั้งหลายจงเงี้ยโสตสดับเราจะสั่งสอนอมตธรรมที่เราได้บรรลุแล้วจะแสดง
 ธรรม เธอทั้งหลายเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอนไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยม อันเป็น

^{๕๐}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๕/๓๑๐ - ๓๑๑.

ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้

เมื่อเรากล่าวอย่างนี้ แล้วภิกษุปัญจวัคคีย์ได้กล่าวกับเราว่า อาวุโสโคดม แม้ด้วยจริยานั้นด้วยปฏิปทานั้นด้วย ทุกกรกิริยานั้น พระองค์ก็ยังมีได้บรรลุนิพพานที่ประเสริฐ อันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ บัดนี้ พระองค์เป็นผู้มีมากคลายความเพียรเวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก โฉนจักบรรลุนิพพานที่ประเสริฐอันสามารถวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ได้แล้ว เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์กล่าวอย่างนั้นแล้ว เราจึงได้กล่าวกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตไม่ได้เป็นคนมักมาก ไม่ได้คลายความเพียรไม่ได้เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก ตถาคตเป็นอรหันต์ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยชอบ เธอทั้งหลายจงเงี้ยโสตสดับ เราจะสั่งสอนอมตธรรมที่เราได้บรรลุแล้วจะแสดงธรรมเธอทั้งหลายเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ ต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้^{๕๐}

แม้ครั้งที่ ๒ ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ได้กล่าวกับเราว่า ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๒ เราก็ได้กล่าวกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๓ ภิกษุปัญจวัคคีย์ ก็ได้กล่าวกับเราว่า อาวุโสโคดม แม้ด้วยจริยานั้นด้วยปฏิปทานั้นด้วย ทุกกรกิริยานั้น พระองค์ก็ยังมีได้บรรลุนิพพานที่ประเสริฐ อันสามารถวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ได้ บัดนี้พระองค์เป็นผู้มีมากคลายความเพียรเวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก โฉนจักบรรลุนิพพานที่ประเสริฐอันสามารถวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ได้แล้ว เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์ กล่าวอย่างนั้นแล้วเราได้กล่าวกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย ยังจำได้หรือไม่ว่าถ้อยคำเช่นนี้ เราได้เคยกล่าวในกาลก่อนแต่นี้ ภิกษุปัญจวัคคีย์ กล่าวว่า ถ้อยคำเช่นนี้ไม่เคยได้ฟังมาก่อนพระพุทธเจ้าข้า เราจึงกล่าวว่า ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยชอบ เธอทั้งหลายจงเงี้ยโสตสดับ เราจะสั่งสอนอมตธรรมที่เราได้บรรลุแล้ว จะแสดงธรรม เธอทั้งหลายเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวช เป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้ เราสามารถทำให้ ภิกษุปัญจวัคคีย์ ยินยอมได้แล้วเรากล่าวสอนภิกษุ ๒ รูป ภิกษุ ๓

^{๕๐}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๖/๓๑๑ - ๓๑๒.

รูปก็เที่ยวบิณฑบาตเราทั้ง ๖ ฉันทบิณฑบาตที่ภิกษุ ๓ รูปนำมา เรากล่าวสอนภิกษุ ๓ รูป ภิกษุ ๒ รูป ก็เที่ยวบิณฑบาต เราทั้ง ๖ ฉันทบิณฑบาตที่ภิกษุ ๒ รูปนำมา^{๕๒}

ต่อมาภิกษุปัญจวัคคีย์ ที่เราสั่งสอนและพราสอนอยู่อย่างนี้ เป็นผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา ทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีอาการเกิดเป็นธรรมดาด้วยตนแล้ว จึงแสวงหานิพพานที่ไม่มีอาการเกิด อันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ได้บรรลุนิพพานที่ไม่มีอาการเกิด อันเป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยมแล้ว เป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดา ทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีอาการแก่เป็นธรรมดา ด้วยตนแล้ว จึงแสวงหานิพพานที่ไม่มีอาการแก่ อันเป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม ได้บรรลุนิพพานที่ไม่มีอาการแก่ อันเป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยมแล้ว

เป็นผู้มีความเจ็บเป็นธรรมดา ฯลฯ

เป็นผู้มีความตายเป็นธรรมดา ฯลฯ

เป็นผู้มีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา ฯลฯ

เป็นผู้มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา ทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีอาการเศร้าหมองเป็นธรรมดา ด้วยตนแล้ว จึงแสวงหานิพพานที่ไม่มีอาการเศร้าหมองอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ได้บรรลุนิพพานที่ไม่มีอาการเศร้าหมองอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมแล้ว อนึ่งภิกษุปัญจวัคคีย์ เหล่านั้น ได้เกิดญาณทัสสนะขึ้นมาว่า วิมุตติของพวกเราไม่กำเรบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่ไม่มีอีกต่อไป^{๕๓}

๑๐) กามคุณ กามคุณ ๕ ประการนี้ คือ

๑. รูปที่จะพึงรู้แจ้ง ทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รักชกให้ใคร่ พาใจให้กำหนด

๒. เสียงที่จะพึงรู้แจ้งทางหู

๓. กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งทางจมูก ฯลฯ

๔. รสที่จะพึงรู้แจ้งทางลิ้น ฯลฯ

๕. โสภณูปะที่จะพึงรู้แจ้ง ทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รักชกให้ใคร่ พาใจให้กำหนด กามคุณมี ๕ ประการนี้ สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งใฝ่ฝันลุ่มหลงติดพันไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเครื่องสลัดออก ย่อมบริโภคกามคุณ ๕ ประการนี้ บัณฑิตพึง

^{๕๒}ดูเทียบ ม.ม. (แปล) ๑๓/๓๒๗-๓๔๒/๓๕๕-๔๑๕

^{๕๓}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๖/๓๑๒ - ๓๑๔.

ทราบว่า สมณพราหมณ์พวกนั้นเป็นผู้ถึงความเสื่อมความพินาศ ถูกมารใจบาปทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบ^{๕๔}

๑๑) เปรียบเทียบนักบวชกับฝูงเนื้อ

เนื้อป่าที่ติดบ่วงนอนทับบ่วงฟังทราบว่า เป็นสัตว์ที่ถึงความเสื่อมความพินาศ ถูกนายพรานเนื้อทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบ เมื่อนายพรานเนื้อเดินเข้ามาก็หนีไปไม่ได้ตามปรารถนาแม้ฉันทิสมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งก็ฉันทิเหมือนกัน ใฝ่ฝันลุ่มหลงติดพันไม่เห็นโทษไม่มีปัญญาเครื่องสลัดออก ย่อมบวริโลกกามคุณ ๕ ประการ

บัณฑิตฟังทราบว่า สมณพราหมณ์พวกนั้นเป็นผู้ถึงความเสื่อมความพินาศถูกมารใจบาปทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบ แต่สมณะหรือพราหมณ์ พวกใดพวกหนึ่งไม่ใฝ่ฝันไม่ลุ่มหลงไม่ติดพัน เห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก ย่อมไม่บวริโลกกามคุณ ๕ ประการนี้ บัณฑิตฟังทราบว่า สมณพราหมณ์พวกนั้นเป็นผู้ไม่ถึงความเสื่อมความพินาศ ไม่ถูกมารใจบาปทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบ เนื้อป่าที่ไม่ติดบ่วงนอนทับบ่วงฟังทราบว่า เป็นสัตว์ไม่ถึงความเสื่อมไม่ถึงความพินาศไม่ถูกนายพรานเนื้อทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบ เมื่อนายพรานเนื้อเดินเข้ามาก็หนีไปได้ตามปรารถนาแม้ฉันทิสมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งก็ฉันทิเหมือนกันไม่ใฝ่ฝันไม่ลุ่มหลงไม่ติดพัน เห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก^{๕๕} ย่อมไม่บวริโลกกามคุณ ๕ ประการนี้ บัณฑิตฟังทราบว่า สมณพราหมณ์พวกนั้นเป็นผู้ไม่ถึงความเสื่อมไม่ถึงความพินาศไม่ถูกมารใจบาปทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบ อนึ่งเนื้อป่าเมื่อเที่ยวไปตามป่าใหญ่ย่อมวางใจเดินยืนนั่งนอนซอ้นเพราะเหตุไร เพราะไม่ได้พบกับนายพรานเนื้อ แม้ฉันทิก็ฉันทิเหมือนกันสลัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจารณ์และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เราเรียกภิกษุนี้ว่า ผู้ทำให้มารตาบอดคือทำลายดวงตาของมารอย่างไม่มีร่องรอยถึงการที่มารใจบาปมองไม่เห็น อีกประการหนึ่ง เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป ภิกษุบรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

อีกประการหนึ่ง เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมิอุเบกขามีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกายบรรลุตติยฌานที่พระอรหิยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มิอุเบกขามีสติอยู่เป็นสุข

^{๕๔}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๑๔.

^{๕๕}(ปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ในที่นี้หมายถึงปัจเจกเวทณญาณ (ม.ม.อ. ๒/๒๘๓/๑๐๑), อ้างใน (ไทย)

อีกประการหนึ่ง เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้วภิกษุบรรลุจุดตกฉานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ เราเรียกภิกษุนี้ว่า ผู้ทำให้มารตาบอด คือ ทำลายดวงตาของมารอย่างไม่มีร่องรอย ถึงการที่มารใจบาปมองไม่เห็น

อีกประการหนึ่ง เพราะล่วงรูปสัญญาดับปฏิขสัญญาไม่กำหนดคนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง ภิกษุบรรลุอากาศาสนัญจายตนฉานอยู่โดยกำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เราเรียกภิกษุนี้ว่า ผู้ทำให้มารตาบอด คือ ทำลายดวงตาของมารอย่างไม่มีร่องรอยถึงการที่มารใจบาปมองไม่เห็น

อีกประการหนึ่ง เพราะล่วงอากาศาสนัญจายตนฉานโดยประการทั้งปวง ภิกษุบรรลุวิญญาณัญจายตนฉานอยู่โดยกำหนดว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้

อีกประการหนึ่ง เพราะล่วงวิญญาณัญจายตนฉานโดยประการทั้งปวง ภิกษุบรรลุอากิญจัญญายตนฉานอยู่โดยกำหนดว่า ไม่มีอะไร

อีกประการหนึ่ง เพราะล่วงอากิญจัญญายตนฉานโดยประการทั้งปวง ภิกษุบรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฉานอยู่

อีกประการหนึ่ง เพราะล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฉานโดยประการทั้งปวง ภิกษุบรรลุสัญญาเวทิตนโรธอยู่ ก็เพราะเห็นด้วยปัญญาเธอยอมมีอาสวะสิ้นไป เราเรียกภิกษุนี้ว่า ผู้ทำให้มารตาบอด คือ เป็นผู้ที่มารใจบาปมองไม่เห็นเพราะทำลายดวงตาของมารอย่างไม่มีร่องรอย เป็นผู้ข้ามพ้นค้นหาอันข้องอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกได้ ย่อมวางใจเดินยืนนั่งนอนข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะไม่ได้ดำเนินอยู่ในทางของมารใจบาป' พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภยิตนี้แล้ว^{๕๖}

๒.๓. หลักธรรมในปาสาธาติสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงแสดงหลักธรรมไว้ในปาสาธาติสูตรแก่พระภิกษุ ๕๐๐ รูป โดยมีหลักธรรมใหญ่อยู่ ๔ เรื่อง คือ

๒.๓.๑. กามคุณ ๕

พระพุทธองค์ทรงตรัสกะพระภิกษุว่า กามคุณ ๕ ประการนี้ คือ

(๑) รูปที่จะพึงรู้แจ้ง ทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด

(๒) เสียงที่จะพึงรู้แจ้งทางหู ฯลฯ

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๑๕ - ๓๑๗.

- (๓) กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งทางจมูก ฯลฯ
- (๔) รสที่จะพึงรู้แจ้งทางลิ้น ฯลฯ
- (๕) โภกฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้ง ทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก
ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด

ในปาสราลิสสูตรพระพุทธองค์ทรงอุปมาเหมือนเนื้อป่าที่ไม่ติดบ่วงนอนทับบ่วงพึงทราบว่าเป็นสัตว์ไม่ถึงความเสื่อมไม่ถึงความพินาศไม่ถูกนายพรานเนื้อทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบ เมื่อนายพรานเนื้อเดินเข้ามาใกล้หนีไปได้ตามความปรารถนาแม้ฉนั้น สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งก็ฉนั้นเหมือนกันไม่ฝฝืนไม่ลุ่มหลงไม่คิดพัน เห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก^{๕๗} ย่อมบริโภคกามคุณ ๕ ประการนี้โดยความระมัดระวัง บัณฑิตพึงทราบว่า สมณพราหมณ์พวกนั้นเป็นผู้ไม่ถึงความเสื่อมไม่ถึงความพินาศ ไม่ถูกมารใจบาปทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบ

๒.๓.๒. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงตรัสถึงธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งว่า เรานั้นได้มีความดำริว่า ธรรม^{๕๘} ที่เราได้บรรลุแล้วนี้ลึกซึ้งเห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะละเอียด บัณฑิต เท่านั้น จึงจะรู้ได้ ส่วนหมู่ประชาผู้รั้นรมย์ด้วยอาลัย^{๕๙} ยินดีในอาลัยเพลิดเพลินในอาลัย ฐานะที่หมู่สัตว์ผู้รั้นรมย์ด้วยอาลัย ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัยนี้ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือ หลักอทิปปัจจยตา^{๖๐}

หลักปฏิจสมุปบาท^{๖๑} ถึงแม้ฐานะอันนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนัก กล่าวคือความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดทิ้งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา วิราคะ นิโรธ นิพพาน ก็ถ้าเราจะพึงแสดงธรรมและผู้อื่นจะไม่เข้าใจซึ่งต่อเราชื่อนั้น ก็จะพึงเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่าแก่เรา จะพึงเป็นความลำบากเปล่าแก่เรา อนึ่งเล่า คาถาอันน่าอัศจรรย์เหล่านี้ที่ไม่เคยสดับมาก่อน ได้ปรากฏแก่เราว่า บัดนี้เรายังไม่ควรประกาศธรรมที่เราบรรลุ ด้วยความลำบากเพราะธรรมนี้ ไม่ใช่สิ่งที่ผู้ถูกราคะและโทสะ

^{๕๗}ดูรายละเอียดใน ปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๘๓/๑๐๑.

^{๕๘}ดูรายละเอียดใน วิ.ม.ห. (ไทย) ๔/๓/๑๑, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๓/๔๐๓.

^{๕๙}ดูรายละเอียดใน อาลัย คือกามคุณ ๕ ที่สัตว์พัวพัน ยินดี เพลิดเพลิน วิ.อ. (บาลี) ๓/๓/๑๓, เป็นชื่อเรียก กิเลส ๒ อย่าง คือ กามคุณ ๕ และค้นหาจิวิต ๑๐๘ ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๘๑/๘๒, สารตุค. (ฎีกา) ๓/๓/๑๘๔.

^{๖๐}ดูรายละเอียดใน อทิปปัจจยตา แปลว่า ความที่สิ่งนี้อาศัยสิ่งนี้เกิดขึ้น หมายถึงสภาวะธรรมอันเป็นปัจจัยแห่งขราและมรณะเป็นต้น เป็นชื่อหนึ่งของปฏิจสมุปบาท ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑/๓๘, ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๐/๔๖-๔๗.

^{๖๑}ดูรายละเอียดใน ปฏิจสมุปบาท (ซึ่งเป็นสภาวะที่ดำรงอยู่อย่างนั้น แม้ว่าพระตถาคตจะเสด็จอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม เช่น ขรามรณะมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑/๓๘, ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๐/๔๖-๔๗.

ครอบงำจะรู้ได้ง่าย แต่เป็นสิ่งพาทวนกระแส^{๖๒} ละเอียด ลึกซึ้ง รู้เห็นได้ยาก ประณีต ผู้กำหนดด้วย
 ราคะ ถูกกองโมหะหุ้มห่อไว้ จักรู้เห็นไม่ได้'

ปฏิจาสุมุขปาถ หมายถึง การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกัน ธรรมที่อาศัย
 กันเกิดขึ้นพร้อม การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้นมีองค์หรือหัวข้อ ๑๒ คือ

๑. อวิชชา ความไม่รู้ คือไม่รู้ในอริยสัจจ์ ๔ หรือตามนัยอภิธรรมว่าอวิชชา ๘
๒. สังขาร สภาพที่ปรุงแต่ง ได้แก่ สังขาร ๓ หรืออภิสังขาร ๓
๓. วิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ ได้แก่ วิญญาณ ๖
๔. นามรูป นามและรูป ได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการหรือตามนัย
 อภิธรรม นามชั้น ๓ + รูป
๕. สฬายตนะ อายตนะ ๖ ได้แก่ อายตนะภายใน ๖,
๖. ผัสสะ ความกระทบ, ความประจวบ ได้แก่ สัมผัส ๖
๗. เวทนา ความเสวยอารมณ์ ได้แก่ เวทนา ๖,
๘. ตัณหา ความทยานอยาก ได้แก่ ตัณหา ๖ มีรูปตัณหา เป็นต้น (ตัณหาในรูป, ในเสียง,
 ในกลิ่น, ในรส, ในสัมผัสทางกายและในธรรมารมณ์
๙. อุปาทาน ความยึดมั่น ได้แก่ อุปาทาน ๔
๑๐. ภพ ภาวะชีวิต ได้แก่ ภพ ๓ อีกนัยหนึ่งว่า ได้แก่ กรรมภพ (ภพ คือ กรรม)
- ๑๑.ชาติ ความเกิดได้แก่ ความปรากฏแห่งขั้นทั้งหลาย การได้อายตนะ,
๑๒. ชรามรณะ ความแก่และความตาย ได้แก่ ชรา (ความเสื่อมอายุ, ความห่อหมอนิทรีย)
 กับมรณะ (ความสลายแห่งขั้น, ความขาดชีวิตินิทรีย)^{๖๓}

ปฏิจาสุมุขปาถ หมายถึงสภาวะธรรมที่เป็นปัจจัย และสภาวะธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นอัน
 เป็นกระบวนการทางปัจจัยภาพ ซึ่งเป็นสภาวะที่ดำรงอยู่อย่างนั้น แม้ว่าพระตถาคตจะเสด็จอุบัติขึ้น
 หรือไม่ก็ตาม เช่น ชรา มรณะ มีเพราะชาติเป็นปัจจัย ดังนั้นสิ่งเหล่านี้มีอยู่เป็นธรรมนิยามอย่างนั้น

^{๖๒}ดูรายละเอียดใน พาทวนกระแส ในที่นี้หมายถึง อนิจจัง (ไม่เที่ยง) ทุกขัง (เป็นทุกข์) อนตตา (เป็นอนัตตา)
 อสุภัง (ไม่งาม) อันทวนกระแสแห่งธรรม ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๘๑/๘๔, วิ.อ. (บาลี) ๓/๗/๑๔.

^{๖๓}ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่
 ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), ข้อ ๓๐๔, หน้า ๒๕๓-๒๕๔.

๒.๓.๓. สมณะภาวนา

สมณะกรรมฐาน คือกรรมฐานเป็นอุบายสงบใจ ได้แก่การปฏิบัติธรรมด้วยการบริกรรมเป็นการบำเพ็ญเพียรทางจิตโดยใช้สมาธิเป็นหลัก ไม่เกี่ยวกับการใช้ปัญญา และมุ่งให้จิตสงบ ระวังจากนิวรณ์ซึ่งเป็นตัวขัดขวางจิตไม่ให้บรรลุความดีเป็นสำคัญ สมณะกรรมฐานเป็นอุบายวิธีที่หยุดความฟุ้งซ่านแห่งจิตซึ่งมักจะฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่าง ๆ กล่าวคือ หยุดความคิดของจิตไว้ โดยใช้สมาธิยึดถึงอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งในกรรมฐาน ๔๐ กองมาบริกรรมจนกระทั่งจิตแนบแน่นในอารมณ์นั้น และสงบระงับไม่ฟุ้งซ่านต่อไป^{๖๔}

สมณะกรรมฐาน เป็นกรรมฐานที่มุ่งบริหารจิตเป็นหลัก คู่กับวิปัสสนากรรมฐาน ที่มุ่งการอบรมปัญญาเป็นหลัก

จากการศึกษา เนื้อหาหลักธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติสมณะกรรมฐานในป่าสราสีสูตร ผู้วิจัยได้พบว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้หลักสมณะกรรมฐานเป็นบาทฐานฝึกจิต และข่มนิวรณ์และตลอดถึงการทำลายกามคุณ ๕ ด้วยอำนาจ และได้ยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนาปัญญาต่อไป

๒.๓.๔. วิปัสสนาภาวนา

วิปัสสนากรรมฐาน คือ อุบายเครื่องเจริญปัญญาบำเพ็ญได้ โดยการพิจารณาสภาพธรรมหรือรูปนาม คือ ชันธุ ธาตุ อายตนะ อินทรีย์ให้เห็นตามความเป็นจริง คือ เห็นด้วยปัญญาว่าสภาพธรรมเหล่านี้ ตกอยู่ในสามัญลักษณะหรือไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เท่านั้น เป็นสิ่งที่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น^{๖๕}

วิปัสสนากรรมฐาน มุ่งอบรมปัญญาเป็นหลัก คู่กับสมณะกรรมฐาน ซึ่งมุ่งบริหารจิตเป็นหลัก ในคัมภีร์ทางพระศาสนาทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถาทั่ว ๆ ไป มักจัดเอาวิปัสสนาเป็นแค่สุดมยปัญญาและจินตามยปัญญา เพราะในวิภังคปกรณ์พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างนั้น ทั้งนี้ก็เพียงพอจะอนุโลมเอาวิปัสสนาว่าเป็นภาวนามยปัญญา^{๖๖} ได้อีกด้วย เพราะในฎีกาหลายท่านก็อนุญาติไว้ให้ ซึ่ง

^{๖๔}เรื่องเดียวกัน, ข้อ ๓๖, หน้า ๓๐.

^{๖๕}ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), หน้า ๒๒๖.

^{๖๖}ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต, **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยวเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๓๒๓.

ท่านคณุนุโลมเอาตามนัยยะพระสูตรอีกทีหนึ่ง และในอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคท่านคณุนุโลมให้ เพราะจัดเข้าได้ในภาวนามัชฌนิกิริยาวัตตข้อ ๑๐.

ในป่าสราลิสสูตร พระพุทธองค์ทรงอุปมาเหมือนเนื้อป่า ที่ไม่คิดบ่วงนอนทับบ่วงพืงทราบ ว่า เป็นสัตว์ไม่ถึงความเสื่อมไม่ถึงความพินาศไม่ถูกนายพรานเนื้อทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบ เมื่อ นายพรานเนื้อเดินเข้ามาที่หนีไปได้ตามปรารถนา ในสมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ก็ฉันทัน เหมือนกันไม่ฝืนไม่ลุ่มหลงไม่คิดพิน เห็นโทษ มีปัญหาเครื่องสลัดออก^{๖๓} ย่อมบริโศกคามคุณ ๕ ประการนี้ บัณฑิตพึงทราบว่า สมณะพราหมณ์พวกนั้นเป็นผู้ไม่ถึงความเสื่อมไม่ถึงความพินาศ ไม่ถูก มารใจบาปทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบ

การเจริญวิปัสสนากาวนาในป่าสราลิสสูตรนี้เป็นการละกามคุณก็คือ รูปนาม หรือขันธ ๕ ที่ต้องละได้ด้วยวิปัสสนากาวนาคือการเจริญตามแนวแห่งสติปัญญา ๔ และ มรรคมีองค์ ๘ เท่านั้น

จากการศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในป่าสราลิสสูตรนี้ ผู้วิจัยได้พบหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการ ปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐานที่ปรากฏในป่าสราลิสสูตร พบว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้ทั้งสมณะและ วิปัสสนาในการที่จะกำหนดรู้ขันธ ๕ คือ รูปนาม ทำจิตให้หลุดพ้นจากกามคุณมี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสเป็นต้น พระองค์ทรงตรัสว่ามีปัญหาเป็นเครื่องสลัดออก คือมีปัจเจกขณะญาณ^{๖๔} มีปัญหาเป็น เครื่องอบรมจิตให้หลุดพ้นจากกามคุณหรือกองแห่งทุกข์ที่เรียกว่าขันธ ๕ นั้นเอง

๒.๔ . ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงพระสูตรนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้ให้เห็นว่าการแสวงหากามเป็นการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ การ แสวงหาทางเพื่อพ้นไปจากกาม บรรลุถึงพระนิพพาน เป็นการแสวงหาที่ประเสริฐ สำหรับการ แสวงหาที่ประเสริฐ ทรงยกการแสวงหาโมกขธรรมของพระองค์เป็นตัวอย่างในตอนท้ายทรงแสดงด้วย อุปมาโวหารเปรียบเทียบให้เห็นโทษของกามคุณ และคุณของการสลัดออกจากกามคุณ ๕ ทรงสอนวิธี สลัดออกจากกามคุณ มีการปฏิบัติสมณะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานเหมือนนิวาปสูตร

ในพระสูตรนี้ยังปรากฏพุทธประวัติที่สำคัญยิ่ง ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสด้วยพระองค์เอง นอกจากเนื้อหาสาระดังกล่าวข้างต้น นั่นคือให้ความรู้เกี่ยวกับพุทธประวัติตอนต้นที่สำคัญยิ่งเป็นพุทธ ประวัติจากพระโอรสที่หาได้ยากยิ่ง

^{๖๓} ปัญหาเป็นเครื่องสลัดออก ในที่นี้ หมายถึง ปัจเจกขณะญาณ ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๘๗/๑๐๑.

^{๖๔} ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๘๗/๑๐๑.

จากการศึกษาผู้วิจัยได้พบว่ามีหลักธรรมจำนวนมากที่เป็นทั้งสมณะและวิปัสสนา และได้พบว่ามีมนุษย์โดยมาก แสวงหาความพ้นทุกข์โดยมีวิธีการต่าง ๆ กัน การแสวงหาขึ้นอยู่กับหลายวิธี แม้แต่พระพุทธองค์ก็เช่นเดียวกัน เพราะพระพุทธองค์ทรงยกตัวอย่างของพระองค์ ในการแสวงหาความพ้นทุกข์ ดังปรากฏในพระสูตร แต่การแสวงหาที่จะพ้นจากความทุกข์ พระองค์ทรงแนะนำการเจริญสมณะและวิปัสสนา เพื่อการเข้าไปถึงอริยสัจจะ โดยการทำจิตให้หลุดพ้นจากกามคุณคือขั้น ๕ ที่ทรงอุปมาเหมือนบ่วงหรือเหยื่อดักสัตว์ของมาร ทรงเน้นถึงการใ้วิปัสสนาปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกจากรูปนาม

๒.๕ หลักธรรมที่เกื้อหนุนต่อการละกามคุณ ๕

จากการศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมที่ปรากฏในปาสราลีสสูตร พบว่า มีหลักธรรมที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนากัมมหลายหมวด และเป็นธรรมที่เกื้อหนุนแก่การนำไปสงเคราะห์เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาเพื่อละกามคุณ ๕ พบข้อธรรมที่มีความสำคัญอยู่หลายหมวดที่สำคัญยิ่ง ในการที่จะนำไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติสมณะวิปัสสนา เช่น ปฏิจสุมุบาท สมณะกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน เป็นต้น ซึ่งสงเคราะห์ลงในรูปนามอันเป็นภูมิของวิปัสสนา เมื่อนำไปศึกษาปฏิบัติย่อมจะทำให้ผลคือผู้ปฏิบัติสามารถหลุดพ้นจากกามคุณ ๕ มี รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสสะ ผู้ที่จะหลุดพ้นจากกามคุณได้ต้องอาศัยการปฏิบัติตามหลักของสมณะวิปัสสนาโดยมีมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางปฏิบัติจึงจะละกามคุณ การปฏิบัติในสติปัฏฐาน ๔ จึงเป็นการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ตามแนวทางแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นการปฏิบัติเพื่อให้ถึงอริยสัจจะ ๔ หมวดธรรมที่ปรากฏในปาสราลีสสูตรนี้จึงเป็นธรรมที่เกื้อหนุนแก่การปฏิบัติเพื่อละกามคุณ ๕

บทที่ ๓

กามคุณ ๕ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

กามคุณ แปลว่า กลุ่มของสิ่งที่บุคคลไปกำหนดว่าน่าใคร่น่าปรารถนาน่าพอใจ หรือโดยนัยหนึ่งก็คือ คุณของกาม ซึ่งหมายความว่าพวกวัตถุกามนั้น ในระดับหนึ่งในกรณีหนึ่งก็เป็นคุณเพราะเป็นเรื่องของโลก คือเป็นคุณประเภทโลก ๆ อำนวยประโยชน์ในระดับโลก ๆ ดังนั้นเรื่องรูปเสียงกลิ่น รส โสภณูปะ ก็เกิดขึ้นมาจากสัมผัส แล้วใจไปกำหนดหมายถึงสิ่งเหล่านั้นว่า น่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ ก็เลสสายโลหะ ตัณหา ความยินดี ก็บังเกิดขึ้น ถ้าเกิดกำหนดใหม่ว่ารูปไม่สวย เสียงไม่เพราะ กลิ่นไม่หอม รสไม่อร่อย สัมผัสไม่น่าจับต้องก็เกิดขึ้น ปฏิฆะ คือ ความไม่พอใจ ไม่ยินดี ไม่ต้องการ จนถึงกับมุ่งที่จะทำลายล้างไปและในขณะเดียวกัน รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ นี้ก็เป็นทางให้เกิดธรรมะได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกำหนดยุทธการกำหนดหมายของบุคคลเป็นประการสำคัญ

ซึ่งจะเห็นได้ว่า การที่กามคุณทั้ง ๕ นั้น จะมีอิทธิพลต่อจิตใจของบุคคลได้ก็ต่อเมื่อบุคคลไปยอมรับ ไปกำหนด ไปสร้างเงื่อนไข รูปนั้นน่าใคร่ น่ารัก น่าพอใจ คือ กำหนดว่ารูปสวย เสียงเพราะ กลิ่นหอม รสอร่อย โสภณูปะนั้นน่าจับต้องกิเลสก็เกิดขึ้น แต่ถ้าไม่กำหนดคือ เฉย ๆ สิ่งเหล่านี้ก็อยู่เฉย ๆ พระมหาอุทัย อุทโย (ศิริภักดิ์) กล่าวไว้ในรายงานการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องตัณหาในพระไตรปิฎก” ทำให้ทราบว่า “กามตัณหา คือ ความใคร่ ความพอใจ หรือความอยากในกามรมณ์ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสที่น่าใคร่น่าพอใจ เช่น อยากเห็นรูปสวย ๆ อยากฟังเสียงเพราะ ๆ อยากรับประทานอาหารที่มีรสอร่อย ซึ่งการต้องการใคร่ที่ได้กล่าวมานี้ ล้วนแต่เป็นที่ชวนให้เกิดกิเลสขึ้นในจิต”^{๖๑} ในบทที่ ๓ นี้ผู้วิจัยจะเลือกศึกษาเฉพาะกามคุณ ๕ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเท่านั้น ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

^{๖๑}ดูรายละเอียดใน พระมหาอุทัย อุทโย (ศิริภักดิ์), การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง ตัณหาในพระไตรปิฎก, วิทยานิพนธ์บัณฑิตวิทยาลัย, (สภาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๕.

๓.๑ ความหมายของกามคุณ ๕

๓.๒ รูป

๓.๓ เสียง

๓.๔ กลิ่น

๓.๕ รส

๓.๖ สัมผัสสะ

๓.๑ ความหมายของกามคุณ ๕

อรรถกถาจารย์ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับกามคุณไว้ดังนี้คือ

๓.๑.๑ ความหมายของกามคุณตามหลักอรรถกถา

กาม (กมุ อิจฺฉายิ + ณ) มาร, กิเลสมาร,

วิ. กามยติ รติจฺณํ อุปปาทยตีติ กาโม กิเลสมารที่ทำให้ความยินดีในกามให้เกิดขึ้น
ชื่อว่า กามะ (ลป ณ วุทฺธิ อ เป็น อา)^{๖๔}

กามตีติ กาโม อากาโรที่ปราถนา (มี วิ. เคะระห์เหมือน วิ. ตัน)

กามียตีติ กาโม ภาวะอันสัตว์โลกปรารถนา (เหมือน วิ. วิเคราะห์ต้น)

กามตีติ กามโน ผู้ใคร่ (กมุ ชาติในความหมายว่าปรารถนา, ต้องการ ยุ ปัจจัย,
พฤทธิ อ เป็น อา, แปลง ยุ เป็น อน)^{๖๕}

มทน (มท มทน + ยุ) มาร, กิเลสมาร,

วิ. ปญฺจคุณฺโส มทยตีติ มทโน มารที่มัวเมาในกามคุณ ๕ ชื่อว่ามทนะ (อาเทศ ยุ
เป็น อน)^{๖๖}

กามคุณ (กาม + คุณ) กาม แปลว่า สิ่งที่สัตว์ใคร่, ยินดี, ต้องการ, อยากรได้, เหตุใคร่
คุณ แปลว่า หมู่, หรือ การผูกมัด, อันผูกมัด สัตว์ไว้ใน (วิญญูสงสาร) รวมกัน แปลว่า หมู่สิ่งที่สัตว์

^{๖๔}ดูรายละเอียดใน พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์ อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ประชาราชนิกพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๘๒.

^{๖๕}ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖๒.

^{๖๖}ดูรายละเอียดใน พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์ อภิธานวรรณนา, หน้า ๘๒.

ใคร่, ยินดี, ต้องการ, อยากได้, หมูเหตุใคร่^{๑๑} ได้แก่ , ตัณหา หรือ รูป, เสียง กลิ่น รส สัมผัส หรือ เครื่องผูกมัดคือความใคร่ ๕ ประการ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส

คำว่า กาม มาจาก กมุ ธาตุ ณ ปัจจัย ปุงลิงค์ แปลว่า ความต้องการ, ความอยากได้ , ความใคร่ หรือ เหตุใคร่

กิเลสกามสุส วตถุญตตตฺตา รูปาทโย ปญจ กามคฺชา วตฺตกาโม^{๑๒}.
 หมูความใคร่ ๕ ประการ มีรูปเป็นต้น ได้แก่ เหตุความใคร่ เพราะเป็นเหตุแห่งกิเลสกาม (ตัณหา ความโลภ, ความอยากได้, ความต้องการ)

วิ. วตฺตกาโม กิเลสกาโมติ ทฺเว กามา. เตสุ วตฺตกาโม วิเสสโต ปญจ กามคฺชา กาเมยฺยตีติ, กิเลสกาโม ตณฺหา กามเมตีติ^{๑๒}.

๓.๑.๒ ความหมายของกามคุณตามหลักอรรถนัย

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ากล่าวว่า^{๑๓} เพราะกามทั้งหลายสวยงามมีรสอร่อยน่ารื่นเริงใจ ยั่ววนจิตด้วยอารมณ์หลายรูปแบบ เราเห็นโทษในกามคุณแล้วจึงประพฤติดูอยู่ผู้เดียวเหมือน นอแรด

คำว่า กาม ในคำว่าเพราะกามทั้งหลายสวยงามมีรสอร่อยน่ารื่นเริงใจได้แก่กาม ๒ อย่าง แบ่งตามหมวดคือ (๑) วัตถุกาม (๒) กิเลสกาม เหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม เหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม^{๑๔} คำว่าสวยงามอธิบายว่ามีรูปชนิดต่าง ๆ มีเสียงชนิดต่าง ๆ มีกลิ่นชนิดต่าง ๆ มีรสชนิดต่าง ๆ มีโผฏฐัพพะชนิดต่าง ๆ นำปรารถนานำใคร่นำพอใจชวนให้รักชกให้ใคร่พาใจให้กำหนด คำว่ามีรสอร่อยอธิบายว่าสมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่ากามคุณมี ๕ อย่างเหล่านี้ คือ

๑. รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชกให้ใคร่ พาใจให้กำหนด

๒. เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู

๓. กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก

๔. รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๐๓.

^{๑๒}ดูรายละเอียดใน วิสุทฺธิมรรค มหาฎีกา (บาลี) ๒/๑๑๕.

^{๑๓}ดูรายละเอียดใน พ.จ. (ไทย) ๓๐/๔๔๑/๑๓๖.

^{๑๔}ดูรายละเอียดใน พ.จ. (ไทย) ๓๐/๖๖-๖๗/๘.

๕. โภฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย นำปรารภนา นำไคร่ นำพอใจ ชวนให้รักชกให้ใครพาใจ ให้กำหนด กามราคะ ความติดใจในกามคุณ^๕อาลัย คือกามคุณ ๕ ที่สัตว์พัวพัน ยินดีเพติดเพลิน^๖ บ่วงทิพย์ บ่วงมนุษย์ คือบ่วงกิเลสที่เป็นทิพพกามคุณและกามคุณของมนุษย์^๗กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม) ในที่นี้หมายถึงราคะที่เนื่องด้วยกามคุณ ๕^๘กามสังโยชน์ หมายถึงกามราคะ ซึ่งมีชื่อต่าง ๆ เช่น ฉันทะ ราคะ ฉันทราคะ^๙ เป็นต้น

ในพรหมชาจนกถา ว่าด้วยพรหมอาราธนาให้ทรงแสดงธรรมพระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ลึกซึ้งเห็นได้ยากรู้ตามได้ยากสงบประณีตไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้สำหรับหมู่ประชาผู้รู้ธรรมด้วยอาลัยยินดีในอาลัยเพติดเพลินในอาลัยฐานะอันนี้ย่อม เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากกล่าวคือหลักอทิปปัจจยตา หลักปฏิจางสมุปบาท ถึงแม้ฐานะอันนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ ยากนักกล่าวคือความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา วิจารณ์ นิโรธ นิพพาน^{๑๐}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรมฉบับเดิมว่า ชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ในส่วนของวิญญาณ ได้แก่การรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ^{๑๑}

จิรโชติ สวงวนปิยะพันธ์ ได้ทำงานวิจัยเรื่อง “ศึกษาผัสสะเจตสิก กับการปฏิบัติวิปัสสนา เฉพาะการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน ” ได้กล่าวไว้ว่า การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานด้วยหลักการ เจริญสติปัญญา ๔ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม โดยการเพียรระลึกที่ผัสสะเจตสิก เมื่อกระทบอารมณ์

^๕ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๘๐-๑๘๑/๕๖-๕๗, อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๑๔, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๔๐/๔๖๐.

^๖วิ.อ. (บาลี) ๓/๗/๑๓, เป็นชื่อเรียกกิเลส ๒ อย่างคือ กามคุณ ๕ และตัณหาวิจิริต ๑๐๘ สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๗/๑๘๔, ดู อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๓๓-๕๓๖/๖๒๒-๖๓๔.

^๗สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๓/๒๔๔.

^๘ดูรายละเอียดใน ที.ปา.อ. (บาลี) ๓๐๕/๑๘๒.

^๙ดูรายละเอียดใน ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๓๕๔/๓๑๔.

^{๑๐}ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๔/๗/๑๑.

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับเดิม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๒.

๖ชนิดมี รูปธรรม ๕ คือ การเห็น ๑ การได้ยิน ๑ การได้กลิ่น ๑ การสัมผัสรสอาหาร ๑ การสัมผัสทางกาย ๑ และมีนามธรรม ๑ คือ การรับรู้ทางใจในขณะที่กระทบอยู่นั้น ๆ คือการกำหนดรู้ในอาการของวิปัสสนากรรมฐาน ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ นั้นเอง”^{๘๒}

พระมหาวสันตการณพิรุณ ปญญาวโร (วงศ์กา) กล่าวว่า “พระพุทธศาสนาเป็นหลักของการฝึกฝนจิต การข่มจิตเพื่อให้เห็นถึงโทษของกามมารมณตั้งแต่วิธีเล็กน้อย เรียกว่า การประพฤติพรหมจรรย์ซึ่งเป็นกระบวนการของการขัดเกลาจิตใจเพื่อจะพัฒนาตัวบุคคลทั้ง ๓ ด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจและด้านปัญญาให้สอดคล้องกัน เมณฺฐนธรรมเป็นสภาวะที่เป็นอุปสรรคกีดขวางไม่ให้การประพฤติพรหมจรรย์มีความสมบูรณ์ เพราะการประพฤติพรหมจรรย์เป็นกระบวนการของการฝึกฝนพัฒนาตนเอง”^{๘๓}

๓.๒ รูป

รูป ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้ให้ความหมายเกี่ยวกับรูปไว้ว่า รูป คือสิ่งที่พึงรู้แจ้งทางตา นำปรารภนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาให้กำหนด”^{๘๔}

ในคัมภีร์ลักษณะที่จตุกแห่งปรมัตถธรรมได้ให้ความหมายของรูปไว้ดังนี้

๑. วณัตถะ รูปยติ ทพฺพํ ปกาเสตีติ = รูป รูปโดยย่อแสดงวัตถุสิ่งของรูปร่างสัณฐานให้ปรากฏ ฉะนั้น รูปนั้นจึงชื่อว่า รูป ได้แก่ รูปารมณ

๒. ลักษณะ จกฺขุปฏิหนนลกฺขณํ = มีการกระทบกับจักขุประสาทเป็นลักษณะ

๓. รสเส จกฺขุวิญญานสุส วิสขรลํ = มีความเป็นอารมณ์ให้จักขุวิญญานเป็นกิจ

^{๘๒}จิร โชติ สวงวนปิยะพันธ์, “ศึกษาผัสสะเจตสิก กับการปฏิบัติวิปัสสนา เฉพาะการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า “ บทคัดย่อ ”.

^{๘๓}พระมหาวสันตการณพิรุณ ปญญาวโร (วงศ์กา), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องเมณฺฐนธรรมในพระวินัยปิฎก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า “ บทคัดย่อ ”.

^{๘๔}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๑๔.

^{๘๕}ดูรายละเอียดใน พระคัมภีร์ธรรมทต (สุรศักดิ์ เขมรรัตน์), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔(กรุงเทพมหานคร : บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒.

๔. ปัจจุปัฏฐาน ตสฺเสว โคจรปจฺจุปัฏฐานํ = มีความเป็นอารมณ์ของจักขุวิญญาณนั้น
 นั่นเองเป็นผล

๕. ปทัฏฐาน จตฺมहाภูตปทัฏฐานํ = มิมหาภูตรูป ๔ เป็นเหตุใกล้^{๕๕}

รูป คือ ธรรมชาติที่มีลักษณะเสื่อมสิ้นสลายไป เสื่อมสิ้นสลายไป คือมันเกิดขึ้นแล้วมันก็
 แดกสลายไป ก็คือเป็นการปฏิเสธของการรับรู้อารมณ์ คือรูปมันไม่สามารถจะรับรู้ได้ ไม่เหมือนจิต
 เจตสิก จิตเจตสิกนี้มันรับรู้อารมณ์ได้ มันไปจับไปรับรู้อารมณ์ได้ แต่รูปมันรับรู้อารมณ์ไม่ได้ มันก็มี
 หน้าที่ เกิดมาแล้วก็สลายตัวเท่านั้น แต่ไม่ใช่ว่าจิตเจตสิกจะไม่สลายตัว มันก็เกิดขึ้นดับไปเหมือนกัน
 แต่ว่ามันรับรู้อารมณ์ได้ แต่รูปมันรับรู้อารมณ์ไม่ได้ ก็เลยใช้เฉพาะคำว่าเสื่อมสิ้นสลายไป ซึ่งมี ๒๘
 รูปด้วยกัน ในคนหนึ่งจะมี ๒๗ รูป แต่มันต่างกันอยู่ระหว่างผู้หญิงผู้ชาย คือ ภาวรูป ในระหว่าง
 อิตถิภาวรูป รูปของความเป็นผู้หญิง กับปฐิภาวรูป รูปของความเป็นชาย ซึ่งมีอยู่ในเซลล์ทั่วร่างกาย
 ผู้ชายก็มีเฉพาะปฐิภาวรูป ผู้หญิงก็มีเฉพาะอิตถิภาวรูป แต่รวมผู้หญิงผู้ชายแล้วก็ เป็น ๒๘ รูป^{๕๖}

รูปธรรม ชั้นทั้ง ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ อาศัยซึ่งกันและกัน
 ดังลำดับการเกิด การดับของปฏิจจสมุปบาท รูป หรือ รูปธรรม เป็นส่วนกาย นาม หรือ นามธรรม
 ทั้ง ๔ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นส่วนใจ มีทั้งกาย และใจ จึงจะเป็นชีวิต รูป
 ทุกรูปประกอบ ด้วย ธาตุ ดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ค้ำกันเป็นร่างของสิ่ง
 ทั้งหลาย^{๕๗} เมื่อรูปใด ๆ ไรซึ่งนามธรรม คือ เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ หรือรู้จักกัน
 โดยทั่วไปว่า "ตาย" แล้วนำไปเผา รูปนั้นจะเหลือเพียงเถ้าธุลี คือกลับไปเป็นดินเช่นเดิม หากยัง"ไม่
 ตาย" ยังมีนามธรรมอยู่เราจะสังเกตความเป็นธาตุดินได้จากการขีดผิวกาย จะเห็นเซลล์ของผิวหลุดร่อน
 ออกมาเรียกกันโดยทั่วไปว่า จีไคล สังเกตความเป็นธาตุลมได้จากลมหายใจที่ผ่านเข้าออกทางจมูก
 สังเกตความเป็นธาตุน้ำได้จากการที่มีน้ำออกจากร่างกายเป็นปัสสาวะ เหงื่อ น้ำตา น้ำลาย ฯลฯ และ
 สังเกตความเป็นธาตุไฟจากอุณหภูมิที่มีอยู่ในร่างกาย เป็นต้น นอกจากจะประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ แล้ว
 "รูป" ยังประกอบไปด้วย อากาโร ๓๒^{๕๘} ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อใน

^{๕๕}ดูรายละเอียดใน พระมหาถวัลย์ ญาณจารี, ลักษณะาทิจตูกแห่งปรมัตถธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑
 กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๓๔), หน้า ๓๓.

^{๕๖}ดูรายละเอียดใน ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ ๒๕๔๒- ๒๕๔๖ : ๕๕๖.

^{๕๗}ดูรายละเอียดใน ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ ๒๕๔๒- ๒๕๔๖ : ๑๓๕๕.

กระดุก ม้าม หัวใจ ตับ ผังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้ น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า เยื่อในสมอง น้ำดี น้ำเสลด น้ำเหลือง น้ำเลือด น้ำเหลือง น้ำมันข้น น้ำตา น้ำมันเหลว น้ำลาย น้ำมูก น้ำไขข้อ และ น้ำมูตร (ปัสสาวะ) อากา ๓๒ นี้ ได้มีการกล่าวไว้ในบทสวดมนต์ กายคตาสติภาวนา อันเป็นบทสวดสำหรับพิจารณากายมาแต่สมัยพุทธกาล

ดังนั้น รูป หรือ รูปธรรม อันเป็นส่วนของร่างกาย มีความยาว ๑ วา ความกว้าง ๑ ศอก หนา ๑ คืบ เรียกว่า “มนุษย์” นี้ ประกอบด้วยธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ และอากา ๓๒ และในทางวิทยาศาสตร์เรียกรูปธรรมว่า รูปร่าง รูปกาย และอธิบายว่ารูปร่างกายนี้ประกอบด้วยธาตุคาร์บอน ออกซิเจน และไฮโดรเจน

๓.๓ เสียง

เสียง ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้ให้ความหมายเกี่ยวกับเสียงไว้ว่า เสียงคือสิ่งที่พึงรู้แจ้งทางหุน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาให้กำหนด^{๘๘}

ในคัมภีร์ลักษณะที่จตุกแห่งปรหมัตถธรรมได้ให้ความหมายของเสียงไว้ดังนี้

๑. วณัตถะ สปปติ โสตวิญญูญยภาวํ กจฺจตีติ = สทฺโท รูปโดยยอมถึงสภาพที่ทำให้โสตวิญญูญรู้ได้ ฉะนั้น รูปนั้นจึงได้ชื่อว่า สทฺทะ ได้แก่ สทฺทารมณํ

๒. ลักษณะ โสตปฏฺหนนลกฺขณํ = มีการกระทบกับโสตปสาทเป็นลักษณะ

๓. รสะ โสตวิญญูญสุส วิสยรสี = มีการทำอารมณ์ ได้แก่ โสตวิญญูญเป็นกิจ

๔. ปัจจุปฏฺฐานํ ตสฺเสว โคจรปจฺจุปฏฺฐานํ = มีความเป็นอารมณ์แก่โสตวิญญูญนั้นนั่นเองเป็นผล

๕. ปทฺฏฺฐานํ จคฺคฺมหาภูตปทฺฏฺฐานํ = มีมหาภูตรูปเป็นเหตุใกล้^{๘๙}

เสียงคือสิ่งที่กระทบทางหุน สิ่งที่เป็นปรหมัตถ์ก็คือเสียงกับสภาพได้ยิน เสียงก็เป็นคลื่นปรมาณู ผ่านมากระทบกับประสาทหุน ประสาทหุนเป็นรูป เป็นฝ่ายรับ เสียงเป็นรูปเป็นฝ่ายกระทบ พอกระทบกันแล้วมันก็เกิดวิญญูญ เกิดความรู้ขึ้น วิญญูญหรือจิตที่เกิดทางหุน เรียกว่า โสตวิญญูญจิต คือสภาพได้ยิน ฉะนั้นเสียงเป็นรูป ได้ยินเป็นนาม เสียงกับได้ยินคนละอย่าง เสียงเป็นธรรมชาติ

^{๘๘}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๑๑๔.

^{๘๙}ดูรายละเอียดใน พระมหาถวัลย์ ญาณจารี, ลักษณะที่จตุกแห่งปรหมัตถธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๓๔), หน้า ๓๔.

อย่างหนึ่ง ได้ยินเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ฉะนั้นขณะได้ยินเสียงถ้าสติระลึกถึงก็จะกำหนดสภาพได้ยิน ได้ถูก แต่ก็ขอเสนอไว้ว่า กำหนดมาที่สภาพการได้ยิน เพราะถ้ากำหนดไปที่เสียง มักจะไปสู่สมมุติบัญญัติง่าย จะไปนึกว่าเสียงนั้นเสียงใคร เสียงคน เสียงสุนัข เสียงแมว เสียงนก เสียงเรือ นั้นเป็นสมมุติบัญญัติอารมณ์ แต่ถ้าเรากำหนดสภาพได้ยิน ได้ยินก็ตัดสมมุติบัญญัติออกไป ก็คือ เป็นปรมาตถ์ ถ้าเลยไปแล้วเรายังจับไม่ได้ จับจับจะไม่ให้เลยไปเป็นเสียง รู้ว่าเป็นเสียงคนเสียงสัตว์ เรายังจับไม่ได้เลย เพราะความไวของจิต พอมันไปรู้ว่าเป็นเสียงคนเสียงสัตว์ มีความหมายอย่างนั้น ๆ แสดงว่า ขณะนั้นอะไรกำลังปรากฏ ปรมาตถ์อะไรกำลังปรากฏ ก็คือจิตทางใจกำลังปรากฏ ไม่ใช่จิตทางหูแล้ว จิตทางใจรับช่วงมาทางใจ ไปรับรู้เป็นเรื่องราวต่าง ๆ ความหมายของเสียงนั้น ถ้าสติเกิดขึ้น สติจะต้องกำหนดปรมาตถ์ตามหลักการของพุทธศาสนา ก็ต้องกำหนดที่ใจ ในขณะที่แรกได้ยินเสียงกำหนดที่หู ได้ยิน ๆ แต่เลยไปรู้ว่าเสียงคน เสียงสัตว์ กำหนดมาที่ใจ ใจคิดนึกไปถึงบัญญัติ ก็ให้กำหนดมาที่ใจ ก็จะตัดอารมณ์บัญญัติออกไป^{๕๐}

๓.๔ กลิ่น

กลิ่น ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้ให้ความหมายเกี่ยวกับกลิ่นไว้ว่า กลิ่นคือสิ่งที่พึงรู้แจ้งทางจมูก นำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาให้กำหนด^{๕๑}

ในคัมภีร์ลักษณะทิจตุกแห่งปรมาตถธรรมได้ให้ความหมายของกลิ่นไว้ดังนี้

๑. วาณัตถะ คนุชยตีติ = คนุโธ อุตตโน วตถุง สูชยติส อตุโธ รูปใดย่อมฟุ้งตกลงอธิบายว่า ย่อมชี้ที่อยู่อาศัยของตนให้ปรากฏ ฉะนั้น รูปนั้นจึงได้ชื่อว่า คันธะ ได้แก่ คันธารมณ์

๒. ลักษณะ ฆานปฎิพนนลกขณฺ์ = มีการกระทบกับฆานปสาทเป็นลักษณะ

๓. รสะ ฆานวิญญาณสฺส วิสยรํสํ = มีการทำอารมณ์ ได้แก่ ฆานวิญญาณะเป็นกิจ

๔. ปัจจุปฏฐาน ตสฺเสว โคจรปัจจุปฏฐานํ = มีความเป็นอารมณ์แก่ฆานวิญญาณนั้นนั่นเองเป็นผล

๕. ปทฎฐาน จตุมหากุตปทฎฐานํ = มีมหากุตรูป ๔ เป็นเหตุใกล้^{๕๒}

^{๕๐}ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), *วิปัสสนาภูมิ*, หน้า ๔๐.

^{๕๑}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๑๔.

^{๕๒}ดูรายละเอียดใน พระมหาถวัลย์ ญาณจารี, *ลักษณะทิจตุกแห่งปรมาตถธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๓๔), หน้า ๓๔.

จมูก ก็มีกลิ่น มีการรู้กลิ่น มีประสาทจมูก กลิ่นก็เป็นน้ำมันระเหย เป็นรูปชนิดหนึ่งมากระทบกับประสาทจมูก แล้วก็เกิดการรู้กลิ่น ตัวกลิ่น ตัวประสาทจมูกเป็นรูป ตัวรู้กลิ่นเป็นนาม แต่เมื่อเรารู้ไปว่า กลิ่นนั้นเป็นกลิ่นอะไร กลิ่นน้ำหอม น้ำหอมยี่ห้อโน้นยี่ห้อนี้ กลิ่นผลไม้ นี่เป็นบัญญัติ เป็นสมมุติ ตัวที่เป็นปรมาตม์คือกลิ่น ลักษณะของการรู้กลิ่นน้ำหอม กลิ่นซากศพ แสดงว่าไม่ใช่รู้กลิ่นเกิดขึ้น ไม่ใช่จิตทางจมูกเกิดขึ้น แต่เป็นจิตทางใจ จิตทางใจที่ไปคิดสู่สมมุติบัญญัติ สติก็ต้องรู้มาที่ใจ ก็เป็นอันว่า ขณะใดที่จิตไปรู้สมมุติบัญญัติ ให้กำหนดมาที่ใจ อันนี้มีความสำคัญ ในขณะที่ปฏิบัติไปถึงระดับหนึ่งเข้าไปสู่ความว่าง ผู้ปฏิบัติถ้าไม่เข้าใจเรื่องปรมาตมธรรมเรื่องจิตแล้วก็จะไม่ก้าวหน้าทางการปฏิบัติ คือจะไปอยู่กับความว่าง เพราะความว่างก็เป็นสมมุติบัญญัติ เช่นการกำหนดกลมหายใจ กำหนดกลมหายใจเข้า กำหนดกลมหายใจออก กำหนดมากเข้า ลมนั้นจะละเอียด ๆ ๆ พอละเอียดมากเข้าไม่รู้สึกละเอียด และความรู้สึกทางกายก็ไม่มี ความรู้สึกทางจมูกก็ไม่มี ละเอียดมาก จิตมีสมาธิแล้ว รูปจะละเอียด พอรูปละเอียดเข้าไป รับรู้ไม่ได้แล้ว ลมหายใจไม่รู้สึกละเอียด ความว่างจะเข้ามาแทนที่ จิตก็เข้าไปรู้สึกกับความว่าง แต่ใจสงบ เย็น แต่มีความว่างเป็นอารมณ์ มันก็ไม่เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพราะความว่างนั้นก็คือสมมุติบัญญัติ ทีนี้เราก็จำไว้ว่า ความว่างเปล่าเป็นสมมุติบัญญัติอย่างหนึ่ง จะไม่มีลักษณะของความเกิดดับอะไรเลย

เมื่อภาวะอย่างนั้นเกิดขึ้น ก็จะต้องย้อนมาดูที่ตัวที่ไปรู้ ความว่าง คือ ตัวจิต ผู้ปฏิบัติมักจะ มีปัญหาว่า ทำไม่ได้ ได้แค่ไปอยู่กับความว่าง จะบอกให้กำหนดจิต ก็กำหนดไม่ถูก ย้อนดูจิตไม่ถูก แม้จะอธิบายว่า จิตคือตัวรู้อารมณ์ บางคนก็ไม่สามารถจะเข้าใจได้ ฉะนั้นการฝึกฝนที่แรก ก็ต้องพยายามเรียนรู้เรื่องจิตไว้ด้วย จิตที่ไปรู้สมมุติบัญญัติก็กำหนดไว้ที่จิต นอกจากทางจมูกแล้วก็ทางลิ้น^{๔๔}

๓.๕ รส

รส ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้ให้ความหมายเกี่ยวกับกลิ่นไว้ว่า รสคือสิ่งที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น นำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาให้กำหนด^{๔๕}

ในคัมภีร์ลักษณะที่จตุกแห่งปรมาตมธรรมได้ให้ความหมายของรสไว้ดังนี้

^{๔๔}ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสัย), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๔๑.

^{๔๕}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๑๔.

๑. วาณัตถะ รสนุติ ตั สตุตตติ รโธ อสุสาเทนตติ = วตุโธ สัตว์ทั้งหลายย่อมชอบใจ
ลิ้ม ความว่าย่อมพอใจซึ่งธรรมชาตินั้น ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นจึงชื่อว่า รส ได้แก่ รสารมณ์

๒. ลักษณะ ชิวหาปฎิพินนลกขณิ = มีการกระทบกับชีวหาปสาทเป็นลักษณะ

๓. รสะ ชิวหาวิญญาณสุส วิสขรสิ = มีการทำอารมณ์ ได้แก่ ชิวหาวิญญาณะเป็นกิจ

๔. ปัจจุปฏฐาน ตสเสว โจรปจจุปฏฐานิ = มีความเป็นอารมณ์แก่ชีวหาวิญญาณนั้น
นั่นเองเป็นผล

๕. ปทัญฐาน จตุมหากุตปทัญฐานิ = มีมหากุตรูปเป็นเหตุใกล้^{๕๖}

ทางลิ้น ก็มีประสาทลิ้น แล้วก็มีรสมากระทบลิ้น แล้วก็มีตัวรูรสเกิดขึ้น คือ ปรมัตถธรรม รส
ต่าง ๆ เป็นปรมัตถ์ แต่พอรู้ว่าเป็นรสแกลงไก่อ่ แกลงหมู รสผลไม้ เป็นบัญญัติทั้งหมด ตัวที่เป็นปรมัตถ์
คือรสต่าง ๆ รู้ว่าเป็นรสอะไร ตัวที่ไปรูรสเป็นนามหรือเป็นจิต รสต่าง ๆ เป็นรูป รูรสเป็นนาม รสกับ
การรูรสคนละอย่างกัน^{๕๗} ประสาทลิ้น ภายนอกก็คือ รสายนณะ ได้แก่รสต่าง ๆ เป็นรูปธรรมทั้งคู่
กระทบกันก็ทำให้เกิดการรูรสขึ้น สภาพรูรสนั้น เป็นมนายตนะ เป็นจิตที่เกิดขึ้นที่ลิ้น ทำหน้าที่รูรส
รสก็อย่างหนึ่ง รูรสก็อย่างหนึ่ง รสนั้น เป็นรูป รูรสนี้เป็นนาม รสก็เป็นรสต่าง ๆ ไม่รู้ว่าเป็นรสอะไร
ปรมัตถธรรม แคร่รสต่าง ๆ ไม่รู้ว่าเป็นรสแกลงนั้นแกลงนี้ รสขนม รสอะไรต่าง ๆ แคร่รูรสเท่านั้น นั่น
คือปรมัตถ์ ก็ทำสติระลึกรู้ เวลากินข้าวรสกระทบลิ้น ระลึกรูสภาพรสรูรส แต่พอมันเลยไปสู่สมมุติ
บัญญัติรูว่ารสนี้เป็น รสไก่อ่บ้าง รสน้ำปลา รสหวาน เรารู้รูรูที่ใจ คือ มนายตนะ ตัวจิตที่เกิดที่ใจที่
ไปคิดนึกให้รู้ว่าเป็นสมมุติบัญญัติต่าง ๆ แล้วถ้ามันเลยไปสู่ว่าพอใจไม่พอใจรสอันนี้ชอบดี ก็กำหนดรู
ความพอใจ อันไหนไม่ชอบก็กำหนดรูความไม่ชอบใจ ซึ่งเป็นขมมายตนะเกิดขึ้น

๓.๖ สัมผัสสะ

สัมผัส หรือ ผัสสะ ๖ หมายถึง ความกระทบ, ความประจวบกันแห่งอายตนะภายใน
อายตนะภายนอก และวิญญาณ^{๕๘}

^{๕๖}ดูรายละเอียดใน พระมหาดิลกั ญาณจาโร, ลักษณะที่จตุกแห่งปรมัตถธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑,
(กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๓๔), หน้า ๓๔.

^{๕๗}ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๔๑.

^{๕๘}ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ข้อ
ที่ ๒๗๒ หน้า ๒๐๐.

โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รักชกให้ใคร่พาใจให้กำหนด กามราคะ ความติดใจในกามคุณ^{๕๕}

ในคัมภีร์ลักษณะที่จตุกแห่งปรมัตถธรรมได้ให้ความหมายของสัมผัสสะไว้ดังนี้

๑. วจนัตถะ สุตติพพุนติ = โผฏฐัพพ์ รูปใดกายปสาทพึงถูกต้องได้ ฉะนั้น รูปนั้น จึงชื่อว่า โผฏฐัพพะ ได้แก่ ปฐวี เตโช วาโย โผฏฐัพพารมณ

๒. ลักษณะ กายปฏิหันทกขณิ = มีการกระทบกับกายปสาทเป็นลักษณะ

๓. รัสสะ กายวิญญานสุส วิสยรส = มีการทำให้เป็นแก่ กายะวิญญานะเป็นกิจ

๔. ปัจจุปฏฐาน ตสเสว โจรปัจจุปฏฐาน = มีความเป็นอารมณ์แก่กายะวิญญานนั้นนั่นเองเป็นผล

๕. ปทัญฐาน จตุมหากุตปทัญฐาน = มีมหากุตรูป ๔ เป็นเหตุใกล้^{๖๖}

ทางกาย ในร่างกายจะมีกายปสาท การรับรู้โผฏฐัพพารมณ สิ่งที่จะมากระทบกายเรียกว่า โผฏฐัพพารมณ

โผฏฐัพพารมณ แบ่งออกเป็น ๓ อย่าง

๑) ปฐวีโผฏฐัพพารมณ

๒) เตโชโผฏฐัพพารมณ

๓) วาโยโผฏฐัพพารมณ

ปฐวีโผฏฐัพพารมณ คือ ลักษณะของดิน ปฐวีก็คือดิน ลักษณะของดินจะมีลักษณะแค้นแข็ง ฉะนั้นขณะสิ่งใดที่มากระทบกายเป็นความแค้นแข็ง เช่น เรานั่งสัมผัส โต๊ะเก้าอี้ รู้สึกแข็ง ความแค้นแข็งนั้นเป็นลักษณะของธาตุดิน เป็นรูป ตัวที่รู้สึกแข็ง เป็นจิต จัดเป็นนามธรรม กายปสาทที่รับความแข็ง ก็คือรูป ตัวความแข็งเป็นรูป ตัวรู้สึกแข็งเป็นนาม แข็งก็อย่าง รู้สึกแข็งก็อย่าง แข็งเป็นรูป รู้สึกเป็นนาม

เตโชโผฏฐัพพารมณ ก็คือไฟ ไฟที่มีลักษณะร้อนและเขินดังที่กล่าว ส่วนที่เป็นความร้อนก็ดี เขินก็ดี เป็นลักษณะของไฟ มีอยู่ในร่างกาย เช่นในท้องก็รู้สึกร้อน บางทีลมพัดมากกระทบผิวกาย รู้สึกเขิน นั่นคือลักษณะของไฟ หรือว่าแดดกระทบรู้สึกร้อนวูบมา ให้เจริญสติ กำหนดตรงที่รู้สึกเขิน

^{๕๕}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๑๔.

^{๖๖}ดูรายละเอียดใน พระมหาถวิล ญาณจารี, ลักษณะที่จตุกแห่งปรมัตถธรรม, หน้า ๓๕.

และร้อน เย็นตรงไหน ร้อนตรงไหน กำหนดตรงนั้น ถ้าเลยไปว่า ร้อนนี้เป็นไฟ เย็นนี้เป็นพัดลม เห็นหน้าตาของลม ลมมาจากพัดลม เป็นสมมุติบัญญัติ ถ้าเกิดขึ้นอย่างนั้น เราบังคับไม่ได้ก็กำหนดมาที่ใจ

วาโยโฆฏฐัพพารมณฺหํ ก็คือลักษณะของลม ลมจะมีลักษณะเคร่งตึง มั่นตึงแล้วก็หย่อน คือตึงน้อยก็เป็นความหย่อน ฉะนั้น ในร่างกายส่วนไหน ที่มีตึง ก็คือ ธาตุลม แต่ถ้าหย่อน ธาตุลมลดระดับลงมา เรียกว่าหย่อน เช่น เราเกร็งมือรู้สึก ตึงพอเราแบมือ เราเรียกว่าหย่อน ที่หย่อน ก็คือยังตึงแต่ตึงคลาย เพราะฉะนั้น จึงบอกว่า ตึงและหย่อน เป็นลักษณะของธาตุลม

สิ่งที่มากระทบกายก็จะมีเพียงธาตุดิน ธาตุไฟ ธาตุลม ฉะนั้น สรุปลงแล้วก็คือ สิ่งที่มากระทบกาย มีลักษณะเย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง อ่อนก็คือแข็งน้อย ความแข็งมันลดระดับลงเราก็รู้สึกว่าอ่อน แต่ที่จริงอ่อนก็คือแข็ง ในทางการกำหนดรู้ จะเป็นลักษณะเย็นก็ตาม ร้อนก็ตาม อ่อนก็ตาม แข็งก็ตาม หย่อนก็ตาม ตึงก็ตาม เป็นสิ่งที่มากระทบทางกาย ที่เรากำหนดรู้นั้น เรียกว่าเป็นรูป ความรู้สึก รู้สึกเย็น รู้สึกร้อน รู้สึกอ่อน รู้สึกแข็ง รู้สึกหย่อน รู้สึกตึง นั้นเป็นนาม แต่ไปรู้ว่าเป็นสิ่งของ ชื่อนั้น ชื่อนี้ เป็นความหมาย เป็นสมมุติบัญญัติ เป็นเรื่องของจิตใจที่เข้าไปรับรู้^{๑๐๐}

๓.๗ คุณ - โทษ และการสลัดออกไปจากกาม

พระผู้มีพระภาคตรัสว่าไว้ในมหาทุกขจักขณสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงกล่าวตอบ พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกผู้มีวาตะอย่างนั้น อย่างนี้ว่า ‘อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นการสลัดออกไปจากกามทั้งหลาย อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นการสลัดออกไปจากรูปทั้งหลาย อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นการสลัดออกไปจากเวทนาทั้งหลาย’ พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกถูกเธอทั้งหลายถามอย่างนั้นแล้ว จักไม่พอใจ และจักต้องถึงความคับแค้นอย่างยิ่ง ชื่อนั้น เพราะเหตุไร เพราะชื่อนั้น มิใช่วิสัย ภิกษุทั้งหลาย ก็ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่มสัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เมื่อเว้นตถาคต สาวกของตถาคตหรือบุคคลพึงคำสั่งสอนของเราตถาคตเสียแล้ว เรายังไม่เห็นผู้ที่จะพึงทำจิตให้ยินดี^{๑๐๑}

^{๑๐๐}ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรรัตน์), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๔๒ - ๔๘.

^{๑๐๑}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๕/๑๖๗.

๓.๗.๑ คุณแห่งกามคุณทั้ง ๕ คือ

๑. รูปที่จะพึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่
พอใจให้กำหนด

๒. เสียงที่จะพึงรู้แจ้งทางหู ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่
พอใจให้กำหนด

๓. กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งทางจมูก ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้
ใคร่ พากพอใจให้กำหนด

๔. รสที่จะพึงรู้แจ้งทางลิ้น ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่
พอใจให้กำหนด

๕. โสภณวัตถุที่จะพึงรู้แจ้งทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชัก
ให้ใคร่ พากพอใจให้กำหนด

คุณของกามคุณมี ๕ ประการดังนี้ การที่สุข และโสมนัสทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะอาศัยกาม
คุณ ๕ ประการ นี้ชื่อว่าเป็นคุณแห่งกามทั้งหลาย^{๑๑๑}

๓.๗.๒ โทษของกามคุณทั้ง ๕

สิ่งเหล่านี้เป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย คือ กุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีวิตด้วยการมีศิลปะใด
คือ ด้วยการนับคะแนน การคำนวณ การนับจำนวน การไถ การค้าขาย การเลี้ยงโค การยิงธนู การ
รับราชการ หรือด้วยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง อดทนต่อความหนาว ทรากตรำต่อความร้อน เดือดร้อน
เพราะสัมผัสแห่งเปลือก ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานและตายเพราะความหิวกระหาย แม้ข้อนี้ก็
ชื่อว่าเป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย เป็น กองทุกข์ที่จะพึงเห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเหตุ มี
กามเป็นเหตุเกิด เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล ถ้าเมื่อกุลบุตรนั้นขยัน พากเพียร พยายามอยู่
อย่างนี้ โภคสมบัติเหล่านั้น ย่อมไม่สัมฤทธิ์ผล เขาเศร้าโศก ลำบาก รำพัน ตีอก คร่ำครวญ ถึงความ
หลงเพื่อว่า ‘ความขยันของเราเป็นโมฆะหนอ ความพยายามของเราก็ไม่มีผลเลยหนอ’ แม้ข้อ นี้ก็ชื่อ
ว่าเป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่จะพึงเห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเหตุ มีกาม
เป็นเหตุเกิด เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล ถ้าเมื่อกุลบุตรนั้นขยัน พากเพียร พยายามอยู่อย่าง

^{๑๑๑}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๖/๑๖๗-๑๖๘.

นี้ โภคสมบัติเหล่านั้น ย่อมสัมฤทธิ์ผล เขากลับเสวยทุกข์โศกนั้นอันมีเหตุมาจากการรักษาโภคสมบัติเหล่านั้น ว่า ‘ทำอะไร พระราชาจะไม่พึงริบโภคสมบัติทั้งหลายของเรา พวกโจรจะไม่พึงลักไป ไฟจะไม่พึงไหม้ น้ำจะไม่พึงพัดไป หรือทายาทผู้ไม่เป็นที่รักจะไม่พึงแย่งไป’ เมื่อกุลบุตรนั้นรักษาคุ้มครองอยู่อย่างนี้ พระราชาริบโภคสมบัตินั้นไปก็ดี พวกโจร ปล้นเอาไปก็ดี ไฟไหม้เสียก็ดี น้ำพัดไปก็ดี ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักแย่งเอาไปก็ดี เขาเสรำโศก ลำบาก รำพัน ตีอก คร่ำครวญ ถึงความหลงเพื่อว่า ‘สิ่งใดเคย เป็นของเรา แม้สิ่งนั้นก็ไม่เป็นของเรา’ ภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อนี้ที่ชื่อว่า เป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่จะ พึงเห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเหตุ มีกามเป็นเหตุเกิด เกิดเพราะ เหตุแห่งกามทั้งหลาย^{๑๑๔}

อีกประการหนึ่ง เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นต้นเหตุ เพราะกามเป็นเหตุเกิด เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล พระราชาทรงวิวาทกับพระราชาก็ได้ กษัตริย์วิวาทกับกษัตริย์ก็ได้ พราหมณ์วิวาทกับพราหมณ์ก็ได้ คหบดีวิวาท กับคหบดีก็ได้ มารดาวิวาทกับบุตรก็ได้ บุตรวิวาทกับมารดาได้ บิดาวิวาทกับบุตรก็ได้ บุตรวิวาทกับบิดาได้ พี่ชายน้องชายวิวาทกับพี่ชายน้องชายก็ได้ พี่ชายน้องชายวิวาทกับพี่สาวน้องสาวก็ได้ พี่สาวน้องสาววิวาทกับพี่ชายน้องชายก็ได้

สหายวิวาทกับสหายก็ได้ ชนเหล่านั้นก่อการทะเลาะ ก่อการแก่งแย่ง และก่อการวิวาทกันในที่นั้น ทำร้ายกันและกันด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศาสตราบ้าง ชนเหล่านั้นจึงเข้าถึงความตายบ้าง ทุกข์ปางตายบ้าง^{๑๑๕} แม้ข้อนี้ที่ชื่อว่า เป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่จะพึงเห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเหตุ มีกามเป็นเหตุเกิด เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล อีกประการหนึ่ง เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นต้นเหตุ เพราะกามเป็นเหตุเกิด เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลาย ชนทั้งหลายถือดาบและโล่ จับธนูพาดลูกศร แล้ววิ่งเข้าสู่สงคราม ปะทะกันทั้ง ๒ ฝ่าย เมื่อพวกเขาถึงลูกศรไปบ้าง พุ่งหอกไปบ้าง กวาดแกว่งดาบฟันกันบ้าง ชนเหล่านั้นถูกลูกศรเสียบเอาบ้าง ถูกหอกแทงเอาบ้าง ถูกดาบตัดศีรษะบ้าง ชนเหล่านั้นจึงเข้าถึงความตายบ้าง ทุกข์ปางตายบ้าง แม้ข้อนี้ที่ชื่อว่า เป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่จะพึงเห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเหตุ มีกามเป็นเหตุเกิด เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแลอีกประการหนึ่ง เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นต้นเหตุ เพราะกามเป็นเหตุเกิด เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลาย ชนทั้งหลายถือดาบและโล่ จับธนูพาด

^{๑๑๔}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๕-๑๖๕/๑๖๘-๑๗๑.

^{๑๑๕}ดูรายละเอียดใน ขุ.ม. (แปล) ๒๕/๕๕/๑๘๗-๑๘๘.

ลูกศร แล้ววิ่งเข้าไปยังเชิงกำแพงที่ฉาบด้วยเปลือกตมร้อน เมื่อพวกเขาถึงลูกศรไปบ้าง พุ่งหอกไปบ้าง กวาดแกว่งดาบฟันกันบ้าง ชนเหล่านั้นถูกลูกศรเสียบเอาบ้าง ถูกหอกแทงเอาบ้าง ถูกมูลโครื้อนรดบ้าง ถูกคราดสับบ้าง ถูกดาบตัดศีรษะบ้าง ชนเหล่านั้นจึงเข้าถึงความตายบ้าง ทุกข์ปางตายบ้าง ภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่าเป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่จะพึงเห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเหตุ มีกามเป็นเหตุเกิด เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลาย

อีกประการหนึ่ง เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นต้นเหตุ เพราะกามเป็นเหตุเกิด เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลาย ชนทั้งหลายตัดช่องย่องเบาบ้าง ขโมยยกเคี้ยวบ้าง ปล้นบ้านบ้าง ดักจี้ในทางเปลี่ยวบ้าง ละเมิดภรรยาผู้อื่นบ้าง พระราชาที่รับสั่งให้จับเขาลงอาญาด้วยประการต่าง ๆ คือ เขี่ยนด้วยแส้บ้าง เขี่ยนด้วยหวายบ้าง ตีด้วยไม้พลองบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดทั้งมือและเท้าบ้าง ตัดใบหูบ้าง ตัดจมูกบ้าง ตัดทั้งใบหูและจมูกบ้าง วางก้อนเหล็กแดงบนศีรษะบ้าง ถลกหนังศีรษะแล้วมัดให้ขาวเหมือนสังข์บ้าง เอาไฟชดปากจนเลือดไหลเหมือนปากราหูบ้าง เอาผ้าพันตัวรดน้ำมันแล้วจุดไฟเผาบ้าง พันมือแล้วจุดไฟต่างคบบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอถึงข้อเท้าให้ลุกเดินเหยียบหนังจนลึ่มลงบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอถึงข้อมือทำให้มองดูเหมือนงูผ้าคากรองบ้าง สวมปลอกเหล็กที่ข้อศอกและเข่าแล้วเสียบหลาวทั้งห้าทิศเอาไฟเผาบ้าง ใช้เบ็ดเกี่ยวหนังเนื้อเอ็นออกมาบ้าง เชื้อนเนื้อออกเป็นแวน ๆ เหมือนเหรียญกษาปณ์บ้าง เชื้อนหนังเนื้อเอ็นออกเหลือไว้แต่กระดูกบ้าง ใช้หลาวแทงช่องหูให้ทะลุถึงกันบ้าง เสียบให้ติดดินแล้วจับเขาหมุนได้รอบบ้าง ทูบกระดูกให้แหลกแล้วถลกหนังออกเหลือไว้แต่กองเนื้อเหมือนตังใบไม้บ้าง รดตัวด้วยน้ำมันที่กำลังเดือดพล่านบ้าง ให้สุนัขกัดกินจนเหลือแต่กระดูกบ้าง ให้นอนบนหลาวทั้งเป็นบ้าง ตัดศีรษะออกด้วยดาบบ้าง^{๑๑๖} ชนเหล่านั้นจึงเข้าถึงความตายบ้าง ทุกข์ปางตายบ้าง แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่าเป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่จะพึงเห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเหตุ มีกามเป็นเหตุเกิด เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลาย

อีกประการหนึ่ง เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นต้นเหตุ เพราะกามเป็นเหตุเกิด เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลาย ชนทั้งหลายประพฤติกายทุจริต วิจิทุจริต และมโนทุจริต ครั้นประพฤติกายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริตแล้ว หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่าเป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ในสัมปรายภพ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเหตุ มีกามเป็นเหตุเกิด เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลาย

^{๑๑๖}ดูรายละเอียดใน การกำจัดฉันทราคะ หมายถึงนิพพาน ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๓๐/๓๘๒.

๓.๗.๓ การสลัดออกไปจากกามทั้งหลาย

คือ การกำจัดฉันทราคะ^{๑๑๑} การละฉันทราคะในกามทั้งหลาย นี้ชื่อว่าการสลัดออกไปจากกามทั้งหลาย

สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งไม่รู้ชัดคุณแห่งกามทั้งหลายว่าเป็นคุณ ไม่รู้ชัดโทษแห่งกามทั้งหลายว่าเป็นโทษ และไม่รู้ชัดการสลัดออกไปจากกามทั้งหลายว่าเป็นการสลัดออกไปตามความเป็นจริงอย่างนั้น เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาเหล่านั้นจักรอบรู้กามทั้งหลายเอง หรือจักชักชวนผู้อื่นเพื่อให้รู้เช่นนั้น และผู้ปฏิบัติแล้วก็จักรอบรู้กามทั้งหลายได้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งรู้ชัดคุณแห่งกามทั้งหลายว่าเป็นคุณ รู้ชัดโทษแห่งกามทั้งหลายว่าเป็นโทษ และรู้ชัดการสลัดออกไปจากกามทั้งหลายว่าเป็นการสลัดออกไปตามความเป็นจริงอย่างนั้น เป็นไปได้ที่พวกเขาเหล่านั้นจักรอบรู้กามทั้งหลายได้เอง หรือจักชักชวนผู้อื่นเพื่อให้รู้เช่นนั้นและผู้ปฏิบัติตามแล้วก็จักรอบรู้กามทั้งหลายได้^{๑๑๒}

๓.๘ การพิจารณา คุณ-โทษ และการสลัดออกไปจากรูป

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสถึงคุณและโทษของรูปแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อะไรเล่า เป็นคุณแห่งรูปทั้งหลาย คือ กษัตริย์สาว พราหมณ์สาว หรือคหบดีสาว มีอายุ ๑๕ ปี หรือ ๑๖ ปี ไม่สูงเกินไป ไม่ต่ำเกินไป ไม่ผอมเกินไป ไม่อ้วนเกินไป ไม่ดำเกินไป ไม่ขาวเกินไป แม้ฉันทในสมัยนั้นหญิงสาวผู้นั้นย่อมเป็นผู้งดงาม เปล่งปลั่งอย่างยิ่ง ฉะนั้นมิใช่หรือ ภิกษุทั้งหลายพากันกราบทูลว่า อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย การที่สุข โสมนัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยความงาม ความเปล่งปลั่ง นี้ชื่อว่าเป็นคุณแห่งรูปทั้งหลาย อะไรเล่า เป็นโทษแห่งรูปทั้งหลาย

คือ บุคคลพึงเห็นสาวน้อยคนนั้นในโลกนี้โดยสมัยอื่นว่ามีอายุ ๘๐ ปี ๕๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปีโดยกำเนิด เป็นคนแก่ มีศีรษะหงอนคดงกลอนเรื้อน มีหลังงอ ถือไม้เท้าเดินงก ๆ เงิน ๆ ไป กระสับกระส่าย ผ่านวัยไปแล้ว ฟันหัก ผมหงอก หัวโกร๋นหัวล้าน หนังเหี่ยว มีตัวตกระเซอ

^{๑๑๑}ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. ๑/๑๓๐/๓๘๒.

^{๑๑๒}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๐/๑๓๑.

ทั้งหลายเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ความมดงาม ความเปล่งปลั่งแต่ก่อนนั้นหายไปแล้ว โทษก็ปรากฏชัดแล้วมิใช่หรือ อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่าเป็นโทษแห่งรูปทั้งหลาย

อีกประการหนึ่ง บุคคลพึงเห็นสาวน้อยคนนั้นซึ่งมีอาพาธ มีทุกข์ เจ็บหนักนอนจม ปัสสาวะและอุจจาระของตน ต้องให้ผู้อื่นพุงลุกขึ้น ต้องให้ผู้อื่นช่วยประคอง เธอทั้งหลายเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ความมดงาม ความเปล่งปลั่งแต่ก่อนนั้นหายไปแล้ว โทษก็ปรากฏชัดแล้วมิใช่หรือ อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่าเป็นโทษแห่งรูปทั้งหลาย^{๑๐๕}

อีกประการหนึ่ง บุคคลพึงเห็นสาวน้อยคนนั้นซึ่งเป็นซากศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ตายแล้ว ๑ วันบ้าง ๒ วันบ้าง ๓ วันบ้าง ที่ขึ้นพอง สีเขียวน่าเกลียด น้ำเหลืองไหลน่าเกลียด เธอทั้งหลายเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ความมดงาม ความเปล่งปลั่งแต่ก่อนนั้นหายไปแล้ว โทษก็ปรากฏชัดแล้วมิใช่หรือ อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่าเป็นโทษแห่งรูปทั้งหลาย

อีกประการหนึ่ง บุคคลพึงเห็นสาวน้อยคนนั้นซึ่งเป็นซากศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าถูกกาจิกกิน บ้าง แร้งทิ้งอยู่บ้าง นกตะกรุมจิกกินบ้าง สุนัขกัดกินอยู่บ้าง สุนัขจิ้งจอกกัดกินอยู่บ้าง สัตว์เล็ก ๆ หลายชนิดกัดกินอยู่บ้าง เธอทั้งหลายเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ความมดงาม ความเปล่งปลั่งแต่ก่อนนั้นหายไปแล้ว โทษก็ปรากฏชัดแล้วมิใช่หรือ อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่าเป็นโทษแห่งรูปทั้งหลาย

อีกประการหนึ่ง บุคคลพึงเห็นสาวน้อยคนนั้นซึ่งเป็นซากศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นร่างกระดูก ยังมีเนื้อและเลือด มีเส้นเอ็นผูกมัด ฯลฯ เป็นร่างกระดูก ไม่มีเนื้อแต่เปื้อนเลือด มีเส้นเอ็นผูกมัด ฯลฯ เป็นร่างกระดูก ไม่มีเนื้อและเลือด มีเส้นเอ็นผูกมัด ฯลฯ เป็นร่างกระดูก ไม่มีเส้นเอ็นผูกมัด กระจัดกระจายไปทั่วทุกทิศ คือ กระดูกมืออยู่ทางหนึ่ง กระดูกเท้าอยู่ทางหนึ่ง กระดูกแข้งอยู่ทางหนึ่ง กระดูกขาอยู่ทางหนึ่ง กระดูกสะเอวอยู่ทางหนึ่ง กระดูกสันหลังอยู่ทางหนึ่ง กระดูกซี่โครงอยู่ทางหนึ่ง กระดูกหน้าอกอยู่ทางหนึ่ง กระดูกแขนอยู่ทางหนึ่ง กระดูกไหล่อยู่ทางหนึ่ง กระดูกคออยู่ทางหนึ่ง กระดูกคางอยู่ทางหนึ่ง กระดูกฟันอยู่ทางหนึ่ง หัวกะโหลกอยู่ทางหนึ่ง เธอทั้งหลายเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ความมดงาม ความเปล่งปลั่งแต่ก่อนนั้นหายไปแล้ว โทษก็ปรากฏชัดแล้วมิใช่หรือ “อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า” “แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่าเป็นโทษแห่งรูปทั้งหลาย

อีกประการหนึ่ง บุคคลพึงเห็นสาวน้อยคนนั้นซึ่งเป็นซากศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าเหลือแต่กระดูกสีขาว เปรียบเหมือนสังข์ ฯลฯ เหลือแต่ท่อนกระดูกเป็นกอง ๆ ตกค้างมาแรมปี ฯลฯ เป็น

^{๑๐๕}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๗๒/๑๗๓.

กระดุกฝู้นเป็นผง เธอทั้งหลายเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ความมงดาม ความเปล่งปลั่งแต่ก่อนนั้น หายไปแล้ว โทษก็ปรากฏชัดแล้วมิใช่หรือ อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่าเป็นโทษแห่งรูปทั้งหลาย อะไรเล่า เป็นการสลัดออกไปจากรูปทั้งหลาย คือ การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในรูปทั้งหลาย นี่ชื่อว่าการสลัดออกไปจากรูปทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ไม่รู้จักคุณแห่งรูปทั้งหลายว่าเป็นคุณ ไม่รู้จักโทษแห่งรูปทั้งหลายว่าเป็นโทษ และไม่รู้จักการสลัดออกไปจากรูปทั้งหลาย ว่าเป็นการสลัดออกไปตามความเป็นจริงอย่างนั้น เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาเหล่านั้นจักรอบรู้รูปทั้งหลายได้เอง หรือจักชักชวนผู้อื่นเพื่อให้รู้เช่นนั้น และผู้ปฏิบัติตามแล้วก็จักรอบรู้รูปทั้งหลายได้ ภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งรู้จักคุณแห่งรูปทั้งหลายว่าเป็นคุณ รู้จักโทษแห่งรูปทั้งหลายว่าเป็นโทษ และรู้จักการสลัดออกไปจากรูปทั้งหลายว่าเป็นการสลัดออกไปตามความเป็นจริงอย่างนั้น เป็นไปได้ที่พวกเขาเหล่านั้นจักรอบรู้รูปทั้งหลายได้เอง หรือจักชักชวนผู้อื่นเพื่อให้รู้เช่นนั้น และผู้ปฏิบัติตามแล้วก็จักรอบรู้รูปทั้งหลายได้^{๑๐๐}

ในจุฬุกกัชนธสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงตรัสกับเจ้ามหานามะว่า มหานามะ ก่อนการตรัสรู้ แม้เมื่อครั้งเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ เราก็กเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า กามทั้งหลายมีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ ก็ตาม แต่เราก็กยังไม่บรรลุลุณที่มีปีติและสุขที่ปราศจากกามทั้งหลาย ปราศจากอกุศลธรรมทั้งหลาย หรือยังไม่บรรลุลุณอื่นที่สงบกว่ามานทั้ง ๒ นั้น ดังนั้นเราจึงปฏิญาณว่าชื่อว่าจะไม่เวียนมาหากามทั้งหลายก็หาไม่ แต่เมื่อใดเราเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า กามทั้งหลายมีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ เราได้บรรลุลุณที่มีปีติและสุขที่ปราศจากกามทั้งหลาย ปราศจากอกุศล ธรรมทั้งหลาย หรือบรรลุลุณอื่นที่สงบกว่ามานทั้ง ๒ นั้น เมื่อนั้นเราจึงปฏิญาณว่า ไม่เวียนมาหากามทั้งหลายอีก^{๑๐๑}

สรุปจากการศึกษาวิจัยพบว่ากามคุณ ๕ เป็นธรรมที่นำมาสังเคราะห์เป็นรูปนามแล้วสามารถนำไปกำหนดเป็นอภรณ์วิปัสสนา เป็นวิปัสสนากัมมิตีสังเคราะห์เป็นรูปนามและเกี่ยวพันให้ผู้ปฏิบัติสามารถนำไปเป็นอภรณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามแนวทางของสติปัญญานหรือวิปัสสนากัมมิตี ๖ เพื่อทำจิตใจละจากกามคุณได้

^{๑๐๐}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๑-๑๓๒/๑๓๒-๑๓๔.

^{๑๐๑}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๓/๑๓๔.

บทที่ ๔

หลักปฏิบัติเพื่อละแกมคุณ ๕

การบรรลุธรรมในปาสราสีสูตรพระพุทธองค์ทรงยกตัวอย่างของพระองค์เองในการแสวงหาทางพ้นจากความทุกข์คือการหลุดพ้นจากบ่วงเครื่องดักสัตว์คือกิเลสเครื่องทำให้จิตเศร้าหมอง โดยทรงแนะนำวิธีการปฏิบัติไว้ ๒ ประการคือ สมถะและวิปัสสนา หมายถึงบังคับจิตและการรู้แจ้งจิตคือ ปัญญาญาณ จากการศึกษาพบว่าผู้ที่บรรลุธรรมต้องมีการสั่งสมเกี่ยวกับทาน ศีล ภาวนา (คฤหัสถ์)ศีล สมาธิ ปัญญา (บรรพชิต) การออกบวชก็คือการเป็นคฤหัสถ์ครองเรือนที่ดีสามารถที่จะบรรลุธรรมได้เสมอกันเพียงแต่รู้จักวิธีในการฝึกจิตให้หลุดพ้นจากแกมคุณ ๕ ดังนั้นผู้ศึกษาจึงกำหนดประเด็นในการศึกษาหลักปฏิบัติเพื่อละแกมคุณ ๕ และการปฏิบัติวิปัสสนาไว้ดังต่อไปนี้

๔.๑ สมถะกรรมฐาน

๔.๒ อารมณฺ์สมถะกรรมฐาน ๔๐

๔.๓ วิธีฝึกฝนจิตด้วยหลักสมถะกรรมฐาน

๔.๔ วิปัสสนาภาวนา

๔.๕ วิปัสสนาภูมิ ๖

๔.๖ หลักปฏิบัติเพื่อละแกมคุณ ๕

๔.๑. สมถะภาวนา

อปปมาทะ คือ ความไม่ประมาทความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือความเพียรที่มีสติเป็นเครื่องเร่งเร้าและควบคุม ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง อย่างระมัดระวังตัว ไม่ยอมถดถอยไปในทางเสื่อม แต่ไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความดีงามและความเจริญก้าวหน้า ตระหนักในสิ่งที่พึงทำและพึงละเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่อันจะต้องรับผิดชอบ ไม่ยอมปล่อยให้พลละละเลย กระทำด้วยความจริงจัง รอบคอบ และรุดหน้าเรื่อยไป

ข้อนี้เป็นองค์ประกอบภายในและเป็นฝ่ายสมาธิ^{๑๒} เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่องไม่มีกิเลสเพียง ดำเนินปราศจากความเศร้าหมองอ่อนล้า เหมาะแก่การใ้ทำงานตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นได้น้อม จิตไปเพื่ออัสวักขณญาณ ได้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธ คามินีปฏิบัติ นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิบัติ เมื่อเราเห็นอยู่อย่าง นี้จิตได้หลุดพ้นจากกามาสะ ภาวสะ อวิชชาสะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติ สิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

สมณะกรรมฐาน คือ กรรมฐานเป็นอุบายสงบใจ ได้แก่การปฏิบัติธรรมด้วยการบริกรรม เป็นการบำเพ็ญเพียรทางจิตโดยใช้สติเป็นหลัก ไม่เกี่ยวกับการใช้ปัญญา มุ่งให้จิตสงบระงับจากนิรวณ ซึ่งเป็นตัวขัดขวางจิตไม่ให้บรรลุความดีเป็นสำคัญ โดยมุ่งปิดกั้นนิรวณไว้มิให้เกิดครอบงำจิตได้ เหมือนสร้างตึกันบสร้างเขื่อนปิดกั้นน้ำไว้มิให้หลากไหลเข้ามาท่วมไร่นา

สมณะกรรมฐาน เป็นอุบายวิธีที่หยุดความฟุ้งซ่านแห่งจิตซึ่งมักจะฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ ต่าง ๆ กล่าวคือหยุดความคิดของจิตไว้ โดยใช้สติยึดถืออารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งมาบริกรรมจนกระทั่ง จิตแนบแน่นอยู่กับอารมณ์นั้น และสงบระงับไม่ฟุ้งซ่านอีกต่อไป เหมือนสารตีฝักม้าให้เรียบร้อย ควร เป็นราชพาหนะฉะนั้น อรรถกถาจารย์ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสมณะไว้ดังนี้คือ

๔.๑.๑. ความหมายของสมณะตามหลักสัททนต์

สมถ สมณะ, ความสงบ, สมาธิ

วิ. กามจุณฺทํ สมตฺตํ สมนโธ ธรรมทึยังคฺวามพฺพอจฺจในกามให้สงบ (สมุ ชาติ ใน ความหมายว่าไป, ว่าสงบ, ระงับ ถ ปัจจย^{๑๓})

สมาธิ สมาธิ, ความสงบ, จิตตั้งมั่น

วิ. เอการมฺมณํ สุภูสุ อาธานํ สมาธิ การตั้งจิตไว้ด้วยดีในอารมณ์เดียว (สั+อา บทหน้า ฐา ชาติ ในความหมายว่าตั้งขึ้น, ยกขึ้น, อธิ ปัจจย, แปลงนิคคหิตเป็น ม)

^{๑๒}ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), ข้อ ๓, หน้า ๕๘.

^{๑๓}ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๘, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษา พุทธศาสตร์ ชุดศัพท์วิเคราะห้, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เล็งเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๖๗๐.

หมวดที่ ๑ กสิณ ๑๐

กสิณ ๑๐ แปลตามรูปศัพท์ว่า “ทั้งหมดล้วนเป็นวัตถุอันจูงใจ, วัตถุสำหรับเพ่ง, เพื่อดึงใจให้ เป็นสมาธิ^{๑๑๖}” กสิณ แปลว่า การเพ่ง, สิ่งที่เพ่ง ใช้หมายถึงเครื่องหมายจูงใจ หรือวัตถุสำหรับเพ่งเพื่อยึด ดึงใจไว้เวลาทำกรรมฐาน เปรียบเสมือนหลักสำหรับผูกเชือกที่ล่ามสัตว์ไว้ กสิณ มี ๑๐ อย่างคือ

๑. ปฐวีกสิณ ดิน
๒. อาโปกสิณ น้ำ
๓. เตโชกสิณ ไฟ
๔. วาโยกสิณ ลม
๕. นีลกสิณ สีเขียว
๖. पीตกสิณ สีเหลือง
๗. โลहितกสิณ สีแดง
๘. โอทาทกสิณ สีขาว
๙. อาโลกกสิณ แสงสว่าง
๑๐. อากาสกสิณ ความว่างเปล่า

หมวดที่ ๒ อสุภ ๑๐

อสุภ แปลว่า สภาพอันไม่งาม ไม่สวย ไม่ดี คือ ไม่น่าชื่นชม น่าเกลียด น่าระอา ซากศพใน สภาพต่าง ๆ ที่เป็นอารมณ์สมณะกรรมฐาน^{๑๑๗} หมายถึงซากศพที่อยู่ในสภาพต่าง ๆ

อสุภนิมิต หมายถึงสภาพอันไม่งามซึ่งเป็นอารมณ์สมณะกรรมฐานในชั้นปฐมฌาน คือ

- (๑) อุทฺฐมาตกะ ซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด
- (๒) วินีลกะ ซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่าง ๆ
- (๓) วิปฺพุพพะกะ ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มตามที่ที่แตกปริออก
- (๔) วิจฺฉิททกะ ซากศพที่ขาดจากกันเป็น ๒ ท่อน
- (๕) วิกขายิตกะ ซากศพที่ถูกสัตว์จิกทิ้งกัคน
- (๖) วิกขิตตกะ ซากศพที่กระจายกระจาย

^{๑๑๖}ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ครั้งที่ ๑๗, ๒๕๕๒), ข้อ ๓๑๕ หน้า ๒๒๕.

^{๑๑๗}ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, ข้อ ๓๓๖. หน้า ๒๔๗.

- (๗) หตวิกจิตตกะ ชากศพที่ถูกสับฟันบั่นเป็นท่อน ๆ
 (๘) โลหิตกะ ชากศพที่มีโลหิตไหลอาบเรียราดอยู่
 (๙) ปุพุกะ ชากศพที่มีหนอนคลาคำเต็มไปหมด
 (๑๐) อัญญิกะ ชากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูก หรือกระดูกท่อน
 อสุกเหล่านี้ถ้าใช้เป็นอารมณ์กรรมฐานเรียกรวมว่า อสุกกรรมฐาน^{๑๑๕} ก็ได้

หมวดที่ ๓ อนุสสติ ๑๐

๑. พุทธานุสสติ ระลึกถึงพระพุทธเจ้า คือน้อมจิตระลึกถึง และพิจารณาคุณของพระองค์
๒. ธัมมานุสสติ ระลึกถึงพระธรรม (คำสั่งสอนของพระพุทธองค์) คือน้อมจิตระลึกถึง และพิจารณาคุณของพระธรรม
 ๑. สังฆานุสสติ ระลึกถึงพระสงฆ์ คือน้อมจิตระลึกถึง และพิจารณาคุณของพระสงฆ์
 ๔. สีตานุสสติ ระลึกถึงศีล และพิจารณาศีลของตนที่ได้ประพฤติบริสุทธรี ไม่ต่างพร้อย
 ๕. จาคานุสสติ ระลึกถึงจาคะ ทานที่ตนได้บริจาคแล้ว และพิจารณาเห็นคุณธรรม คือความเผื่อแผ่เสียสละที่มีในตน
 ๖. เทวดานุสสติ ระลึกถึงเทวดา หมายถึงเทวดาที่ตนเคยได้รู้ได้ยินมา และพิจารณาเห็นคุณธรรมซึ่งทำคนให้เป็นเทวดา ตามที่มีอยู่ในตน
 ๗. มรณสสติ ระลึกถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา พิจารณาให้เกิดความไม่ประมาท
 ๘. กายคตาสติ สติอันไปในกาย หรือระลึกถึงเกี่ยวกับร่างกาย คือ กำหนดพิจารณากายนี้ให้เห็นว่าประกอบด้วยด้วยส่วนต่างๆ คือ อากาโร ๓๒ อันไม่สะอาด ไม่งาม น่าเกลียด เป็นทางรู้เท่าทันสภาวะของกายนี้ มิให้หลงไหลมัวเมา
 ๙. อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก
 ๑๐. อุปสมมานุสสติ ระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบคือนิพพาน และพิจารณาคุณของนิพพาน อันเป็นที่หายร้อนดับกิเลสและไร้ทุกข์^{๑๒๐}

^{๑๑๕}ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ รัตน, สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสโภ), วิสุทธิมรรค (แปล), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘๓.

^{๑๒๐}ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

หมวดที่ ๔ พรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมอันเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ, ธรรมอันเป็นเครื่องอยู่ของพรหม, ธรรมประจำใจอันประเสริฐ, หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ, ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหัวใจและกำกับความประพฤติจึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายโดยชอบ เป็นธรรมของผู้ใหญ่ หมายถึงธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงความเป็นพรหมผู้ประเสริฐ^{๑๒๐} มี ๔ ประการคือ

๑. เมตตา ความรักความปรารถนาดี ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข
๒. กรุณา ความห่วงใย ความสงสารคิดจะช่วยให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์
๓. มุทิตา ความพลอยยินดี ความดีใจด้วย เมื่อผู้อื่นได้ดี ได้รับความสำเร็จ
๔. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ เมื่อคนอื่นได้รับความวิบัติ

พรหมวิหาร ถ้าใช้เป็นอารมณ์สมณะกรรมฐาน เรียกว่า อัปปมัญญา การเจริญพรหมวิหาร ๔ ประการที่ปรากฏในมหาโควินทสูตร การแสดงวิธีเจริญพรหมวิหารของมหาโควินทพราหมณ์แก่สาวกว่า

มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

มีกรุณาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยกรุณาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

มีมุทิตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยมุทิตาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยอุเบกขาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มี

^{๑๒๐}รายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), ข้อ ๑๖๑, หน้า ๑๘๔.

ขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มหาโควินทพราหมณ์แสดงหนทางแห่งความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพระพรหมในพรหมโลกแก่เหล่าสาวก^{๑๒๒}

หมวดที่ ๕ อรูป ๔

อรูป หมายถึง อารมณ์กรรมฐานที่ไม่มีรูป หรือฌานที่มีอรูปธรรมเป็นอารมณ์ มี ๔ คือ

๑. อากาสนัญญาณะ อากาสว่างเปล่าหาที่สุดมิได้
๒. วิญญาณัญญาณะ วิญญาณหาที่สุดมิได้
๓. อากิญจัญญาณะ ภาวะที่ไม่มีอะไร ๆ
๔. เนวสัญญานาสัญญาณะ ภาวะที่มีก็มีใช่ ไม่มีก็มีใช่^{๑๒๓}

หมวดที่ ๖ อาหารปฏิกูลสัญญา

อาหารปฏิกูลสัญญา คือ ความหมายรู้สำคัญในอาหารที่เป็นของบริโภคเห็นว่าเป็นของปฏิกูลน่าเกลียดจนไม่ยินดีในรส วัตถุประสงค์คือต้องการให้ไม่ติดในอาหาร ไม่ติดในรส ไม่เห็นแก่กิน^{๑๒๔}

หมวดที่ ๗ จตุราตุวัตถานะ

จตุราตุวัตถานะ คือ การกำหนดพิจารณาซึ่งกายโดยเป็นธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ จตุราตุวัตถานะ เป็นคู่ปรับแก้วิกิจจกานิวรณ์ เพราะเป็นการกำหนดรู้สภาวะเป็นจริงของธาตุ ๔^{๑๒๕}

๔.๓ วิธีฝึกฝนจิตด้วยหลักสมณะกรรมฐาน

๑. วิธีฝึกจิตไม่ให้ลุ่มหลง อยากได้รูป เสียง กลิ่น รส ผัสสะ ที่น่าพอใจ ผู้ปฏิบัติต้องฝึกหัดมองสิ่งที่น่าใคร่ น่าพอใจเหล่านี้ว่า เป็นของไม่มีความสวยงามที่แท้จริง ไม่คงทนถาวรอย่างที่เราคิดไว้ เมื่อเราฝึกฝนความคิด มองให้เห็นความจริงเช่นนี้ จิตที่เคยยึดมั่นถือมั่นก็จะค่อย ๆ คลายจากความยึดถือน้อยลงไปบ้าง การปล่อยวางจะทำได้ง่ายขึ้นกว่าเดิม เพราะการฝึกหัดมองให้เห็นความจริง จะทำให้เราได้ประสพกับความจริงด้วยตนเอง

^{๑๒๒} ทัฬห.มหา. (ไทย) ๑๐/๓๒๓/๒๕๖.

^{๑๒๓} คูรายละเอียดใน วิสุทธิ (แปล), หน้า ๑๘๔.

^{๑๒๔} คูรายละเอียดใน วิสุทธิ (แปล), หน้า ๑๘๕.

^{๑๒๕} คูรายละเอียดใน วิสุทธิ (แปล), หน้า ๑๘๕.

๒. วิธีฝึกจิตไม่ให้มีความขัดเคือง ไม่มองคนอื่นในแง่ร้าย ผู้ปฏิบัติจะต้องปลูกจิตที่มีแต่เมตตา รู้จักรักผู้อื่น อีกทั้งเพ่งกสิณที่มีสีต่าง ๆ เช่น สีเขียว (นิลกสิณ) สีเหลือง (ปีตกสิณ) สีแดง (โลหิตกสิณ) สีขาว (โอทาทกสิณ) จะทำให้จิตที่ชอบขัดเคือง มีปีติ (เอิบอímใจ) โสมนัส (ความยินดี) เพิ่มขึ้น ความโกรธ ความขัดเคืองที่เคยมีมาก่อนก็จะค่อย ๆ จางหายไป

๓. วิธีฝึกจิตไม่ให้ถูกถีนมิทธะอันเป็นสภาวะที่จิตง่วงนอนเศร้าซึมเข้าครอบงำ ผู้ปฏิบัติต้องฝึกหัดการกำหนดลมหายใจเข้าหายใจออก (อานาปานสติ) เมื่อฝึกบ่อย ๆ จิตใจก็จะเข้มแข็ง ไม่ง่วงนอน ไม่เศร้าซึม เป็นจิตมีสมาธิเพิ่มขึ้น

๔. วิธีฝึกจิตไม่ให้มีความฟุ้งซ่านรำคาญ ผู้ปฏิบัติต้องฝึกหัดกำหนดลมหายใจเข้าหายใจออก (อานาปานสติ) เช่นเดียวกับผู้ถูกถีนมิทธะเข้าครอบงำ สภาวะจิตที่มีความเข้มแข็ง ก็จะมีสมาธิมากขึ้น ความฟุ้งซ่านหายไป มีแต่สมาธิเข้ามาแทนที่

๕. วิธีฝึกจิตไม่ให้มีความสงสัย (วิจิกิจฉา) เข้าครอบงำ ผู้ปฏิบัติจะต้องฝึกหัดให้เป็นคนมีเหตุผลตามหลักที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ การที่เราจะพัฒนาความสามารถทางปัญญาตามแบบอย่างของพระพุทธเจ้า จะทำให้เราพบอุปสรรคน้อยลงจนหมดอุปสรรคในที่สุด

ดังมีพระพุทธพจน์ตรัสว่า อีกประการหนึ่ง ภิกษุเจริญสมณะอันมีวิปัสสนานำหน้า เมื่อเธอเจริญสมณะอันมีวิปัสสนานำหน้าอยู่ มรรคเกิดขึ้น เธอเสพคู้ณ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพคู้ณ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น สังโยชน์ทั้งหลายย่อมถูกละได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นไป

อีกประการหนึ่ง ภิกษุเจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่กัน เมื่อเธอเจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่กันอยู่ มรรคเกิดขึ้น เธอเสพคู้ณ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพคู้ณ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น สังโยชน์ทั้งหลายย่อมถูกละได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นไป

อีกประการหนึ่ง ภิกษุมีใจถูกชักให้เขาไปด้วยธรรมุจจัจ (แต่ครั้ง) ถึงคราวเหมาะที่จิตนั้นตั้งแน่วสงบสนิทลงได้ในภายใน เค้นชัดเป็นสมาธิ มรรคก็เกิดขึ้นแก่เธอ เธอเสพคู้ณ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพคู้ณ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น สังโยชน์ทั้งหลายย่อมถูกละได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นไป^{๒๖}

วิปัสสนามีสมณะนำหน้า ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์ อธิบายความหมายว่า (เบื้องต้นแรก)

๑) จิตมีอารมณ์หนึ่งเดียว ไม่ซ่านสา่ย มีสมาธิเกิดขึ้น ด้วยอำนาจเนกขัมมะความคิดสกัดออกไม่โลภไม่พัวพันในกาม ก็ดี ด้วยอำนาจจอพยาบาท (คิดเมตตา) อาโลก-สัญญา (ทำใจนึกถึงแสง

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก. ๒๑/๑๓๐/๒๑๒, พ.ปฏิ. ๓๑/๕๓๔/๔๓๒, วิสุทธิ. ฎีกา ๓/๕๑๐.

สว่างไม่ให้่วงเหงา) อวิกเขปะ (ความไม่ฟุ้งซ่านปราศจากอุท-ธัจจะ) ธรรมวัตถาน (การกำหนดข้อธรรมซึ่งทำให้ไม่มีวิจิตกิจณา) ญาณ (ความรู้) ปราโมทย์ (ความแช่มชื่นใจ) ก็ดี

๒) ด้วยอำนาจปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ด้วยอำนาจอากาสนัญญาตนสมาบัติ วิญญาณัญญาตนสมาบัติ อากัญญาญญาตนสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติ ก็ดี ด้วยอำนาจกสิณ ๑๐ ก็ดี อนุสติ ๑๐ อสุภะ ๑๐ หรือ วิธีปฏิบัติต่าง ๆ เกี่ยวกับอานาปานสติ ๓๒ รายการ ก็ดี ไม่ว่าจะอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม (ครั้งแล้ว) เกิดปัญญามองเห็นแจ้งซึ่งธรรมทั้งหลายที่เกิดแล้วในสมาธินั้น ๆ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อย่างนี้เรียกว่า สมถะมาก่อน วิปัสสนาหลัง คือเป็น สมถปุพพังควิปัสสนา^{๑๒๖}

อรรถกถาอธิบายให้เข้าใจง่ายขึ้นอีกว่า ตามวิธีปฏิบัติอย่างที่ ๑ นี้ ผู้ปฏิบัติทำสมถะคือสมาธิให้เกิดขึ้นก่อน จะเป็นอุปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิก็ได้ จากนั้นจึงพิจารณาสมถะหรือสมาธินั้น (ไม่ว่าจะเป็นอุปจารสมาธิหรือฌานสมาบัติขั้นใดก็ตาม) กับทั้งธรรมอื่น ๆ ทั้งหลายที่ประกอบร่วมกับสมาธินั้นให้เห็นสภาวะที่เป็นของไม่เที่ยงเป็น จนอริยมรรคเกิดขึ้น^{๑๒๗}

ลดาวัลย์ คำจันทร์ ได้กล่าวถึงสมถะ-วิปัสสนากรรมฐาน ในบทความเรื่อง “วิเคราะห์สมถะวิปัสสนากรรมฐานของ ๕ สำนัก” ทำให้ทราบว่า สมถะกรรมฐาน ได้แก่ การทำจิตให้สงบโดยการเพ่งอารมณ์ในกรรมฐาน ๔๐ กอง ส่วนวิปัสสนากรรมฐาน ได้แก่ การเจริญสติปัญญา ๔ เป็นการพิจารณาธรรมโดยละเอียดลุ่มลึกโดยใช้ปัญญาพิจารณาภายในใจให้ถึงความไม่เที่ยง^{๑๒๘}

พระธรรมปิฎก กล่าวไว้ใน “พุทธธรรม” ว่า “การที่อริยสาวกละกามนั้นมิใช่เพราะกามไม่มีความสุข หรือเพราะพระพุทธรศาสนาชอบรับความสุขตามที่เป็นอย่างจริง สอนให้ปฏิบัติเพื่อบรรลुความสุขและยอมรับว่าสุข แต่อริยสาวกละกามเพราะกามมีความสุขก็จริง แต่ยังปะปนด้วยทุกข์มาก และข้อสำคัญก็คือยังมีความสุขอื่นที่สุขยิ่งกว่าลึกลงซึ่งประณีตกว่าสุขที่เกิดจากกาม หรือความสุขที่เกิดจากการเสพเสวยรสอร่อยของโลกอย่างสามัญชน อริยสาวกละกามก็เพราะประสบความสุขประณีตกว่านั้น”^{๑๒๙}

^{๑๒๖}ดูรายละเอียดใน พ.ปฎิ. ๓๑/๕๓๔/๔๓๒.

^{๑๒๗}ดูรายละเอียดใน ปฏิสัม.อ. (บาลี) ๓๖๖/ ๗๕/๑๒๔.

^{๑๒๘}ดูรายละเอียดใน ลดาวัลย์ คำจันทร์, “วิเคราะห์สมถะ-วิปัสสนากรรมฐานของห้าสำนัก”, (อุบลราชธานี : คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูอุบลราชธานี, ๒๕๓๔) (อัคราณา), หน้า ๑๐.

^{๑๒๙}ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๕๓๐.

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ในบางแง่มุมของกามในทัศนะพุทธทาสภิกขุ ว่า กิเลสคือตัวกาม เป็นเหตุไคร่วัตถุกามคือวัตถุหรืออารมณ์ที่จะมาเป็นเหยื่อความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ความยินดีพอใจ สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งวัตถุ สิ่งของแห่งความยินดีและความรู้สึกเฉย ๆ ทั้งที่เป็นของประณีต ปานกลางและเลวซึ่งเป็นเหยื่อล่อให้มนุษย์ตลอดจนสรรพสัตว์คิดมัวเมาหลุมหลง เกลียดชัง หรือเฉย ๆ^{๑๑๑} เป็นพื้นฐานโดยตรงในการเจริญวิปัสสนา

พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี ได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ “เรื่องศึกษาวิเคราะห์การเจริญวิปัสสนากาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และวิธีการรักษาคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน” ได้กล่าววานิสงส์ของการเจริญสมณะกาวนามี ๕ ประการ

๑. ทำให้เข้าสมาบัติได้ เพื่อเป็นสุขในภพปัจจุบัน
๒. ทำให้เกิดวิปัสสนา
๓. ทำให้เกิดโลกียอภิญา ๕ ประการ
๔. ทำให้เกิดเป็นพรหม
๕. ทำให้เข้านิโรธสมาบัติได้^{๑๑๒}

พระเจ้ามิลินท์ทูลถามปัญหาเกี่ยวกับพระนาคเสนเกี่ยวกับสมาธิในปัญหาที่ ๑๔ ว่า “ข้าแต่พระนาคเสน สมาธิมีลักษณะอย่างไร “ มหาราชะ สมาธิมีการเป็นหัวหน้า เป็นลักษณะ กุศลธรรมทั้งหลาย มีสมาธิเป็นหัวหน้า น้อมไปในสมาธิ โน้มไปในสมาธิ เจื่อมไปในสมาธิ ขอดวายพระพร” “ ขอนิมนต์อุปมา พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า” อุปมากลอนแห่งเรือนยอด “ ขอดวายพระพร เช่นเดียวกับกลอนแห่งเรือนยอดทั้งหลาย ย่อมไปรวมอยู่ที่ยอด น้อมไปที่ยอด โน้มไปที่ยอด เจื่อมไปที่ยอด ฉันทิ กุศลธรรมทั้งหลาย ก็มีสมาธิเป็นหัวหน้า น้อมไปในสมาธิ โน้มไปในสมาธิ เจื่อมไปในสมาธิ ฉันทิ” “ นิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไปอีกอุปมาพระราชา “ มหาราชะ เวลาพระราชาเสด็จออกสงคราม พร้อมด้วยจตุรงคเสนานั้น เสนาทั้งหลาย เสนาบดีทั้งหลาย ช่าง ม้า รถ พลเดินเท้าทั้งหลาย ก็มีพระราชาเป็นหัวหน้า น้อมไปในพระราชา โน้มไปในพระราชา เจื่อมไปในพระราชา ห้อมล้อมพระราชา ฉันทิ กุศลธรรมทั้งหลายก็มี

^{๑๑๑}ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, บางแง่มุมของกามในทัศนะพุทธทาสภิกขุ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๒), หน้า ๘๖-๘๗.

^{๑๑๒}ดูรายละเอียดใน พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี, “เรื่องศึกษาวิเคราะห์การเจริญวิปัสสนากาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและวิธีการรักษาคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๘๖.

สมาธิเป็นหัวหน้า น้อมไปในสมาธิ โน้มไปในสมาธิ เจื่อมไปในสมาธิ ฉะนั้น อย่างนี้แหละ มหาบพิตร ชื่อว่า สมาธิ มีความเป็นหัวหน้า เป็นลักษณะ ข้อนี้สมกับที่สมเด็จพระมหามุนีตรัสไว้ว่า “สมาธิ ภิกขเว ภาวเถ สสมาธิโก ภิกขุ ขตาทัง ปชานาติ คุก่อนภิกขุทั้งหลายเธอทั้งหลายจงอบรม สมาธิ ภิกขุผู้ได้สมาธิย่อมรู้ตามความเป็นจริง” ดังนี้ ขอลวาทพระพร^{๑๑๑} “ถูกต้องดีแล้ว พระนาคเสน^{๑๑๒}”

จากการศึกษาพบว่าสมถะกรรมฐานเป็นพื้นฐานโดยตรงในการที่จะช่วยให้ผู้ปฏิบัติได้เจริญ วิปัสสนากรรมฐานต่อไปโดยลำดับ และเป็นธรรมที่จะช่วยเกื้อหนุนในการเจริญวิปัสสนาสมถะ กรรมฐาน ยังช่วยข่มกิเลสอย่างกลางให้เบาบางชั่วขณะได้อย่างดี เพื่อที่จะได้เจริญวิปัสสนาปัญญาใน การที่จะประหามกิเลสเป็นเบื้องปลาย สมถะกรรมฐานมีคุณสมบัติในการข่มกิเลส วิปัสสนากรรมฐาน มีคุณสมบัติในการประหามกิเลส

๔.๔ วิปัสสนาภาวนา

อรรถกถาจารย์ท่านได้ให้ความหมายเกี่ยวกับวิปัสสนาตามความหมายของหลักสัททนต์ไว้ ดังนี้คือ

๔.๔.๑ ความหมายของวิปัสสนาตามหลักสัททนต์

วิปัสสนาสมุมมาทิกฺขุปฏิบัติกา ปญญาเกทา วิปัสสนาและสัมมาทิกฺขุ เป็นชื่อของปัญญา วิปัสสนาทโย เนปุกกนฺตา ปริยาชา ปญญาเกทา ปญญาวิเสสา ตั้งแต่วิปัสสนาศัพท์ ถึง เนปุกก ศัพท์ เป็นประเภทของปัญญา

วิปัสสนา (วิ+ทิสเปกฺขเน+อุ+อา) วิปัสสนา ปัญญา ปัญญาารู้แจ้ง

วิวิธ อนุจจาทิกิ สงฺขารเรสุ ปสฺสตีติ วิปัสสนา ปัญญาที่เห็นสภาวธรรมต่าง ๆ มีอนิจจ ลักษณะเป็นต้นในสังขาร ชื่อว่า วิปัสสนา (อาเทศ ทิสฺ ธาตุ เป็น ปสฺส อุ เป็น อน ลบสระหน้า)

สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปคฺติยา โข คหปติ เทวธมฺมา พหุปกการา สมโธ จ วิปัสสนา จ คฤหบดีธรรม ๒ อย่าง คือ สมถะและวิปัสสนา มีอุปการะมากต่อสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

สมมาทิกฺขุ (สมมาสทฺทูปปท+ทิสเปกฺขเน+ ติ) สัมมาทิกฺขุ ปัญญา ความเห็นถูก

^{๑๑๑} มุลนธิปราณี สำเร็จราชย์, มิลินทปัญหา เล่ม ๑ พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สุสวัตดี พรินเตอร์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๘.

๔.๔.๒ ความหมายของวิปัสสนาตามหลักอรรถนัย

อรรถกถาจารย์ท่านได้ให้ความหมายเกี่ยวกับวิปัสสนาตามความหมายของหลักอรรถนัยไว้ ดังนี้คือ

วิปัสสนา ได้แก่ ญาณกำหนดสังขารเป็นอารมณ์^{๑๓๔}

วิปัสสนา ได้แก่ เห็น เห็นแจ้ง โดยประการต่าง ๆ^{๑๓๕}

สมโถ จ วิปัสสนา จ สมถะและวิปัสสนา ชื่อว่าสมถะ เพราะยังธรรมที่เป็นข้าศึก มีกามฉันทะเป็นต้นให้สงบ คือให้หมดไป สมถะนี้เป็นชื่อของสมาธิ ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะเห็นธรรมโดยอาการหลายอย่าง โดยมีความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น วิปัสสนานี้เป็นชื่อของปัญญา ในสองบทนี้ ในทศสูตรปริยายสูตร ท่านกล่าวว่า เป็นบุพภาค และในสังคีติปริยายสูตร ท่านกล่าวว่า เจือด้วยโลกิยะและโลกุตระ^{๑๓๖}

วิปัสสนาจ สมโถ ตทา อหุ สมถและวิปัสสนา ได้มีแล้วในขณะนั้น ความว่า เพราะเมื่อสมถะและวิปัสสนาเป็นธรรมคู่กัน ความปรากฏแห่งอริยมรรคย่อมมี ฉะนั้น การประกอบธรรมทั้ง ๒ นั้น ในกาลใดย่อมมีเพราะสามารถยังอริยมรรคให้เกิดขึ้น ในกาลนั้นจะวิปัสสนาและสมถได้มีแล้ว สมถะและวิปัสสนา ชื่อว่าเกิดแล้ว

อนึ่ง สมถะและวิปัสสนานั้นย่อมเป็นคู่ที่มีส่วนเสมอกันเป็นไปอยู่ ชื่อว่าสมานภาคา เพราะอรรถว่าสมถะและวิปัสสนามีส่วนเสมอกัน ชื่อว่า บุคณัทธา เพราะคู่เทียมคู่กัน อธิบายว่า มีฐานะเสมอกัน มีกำลังเสมอกัน ด้วยอรรถว่าไม่ก้าวล่วงกันและกัน ส่วนความพิสดารของบทนั้นจักมีแจ้งในบุคณัทธกถา^{๑๓๗}

วิปัสสนาพลั วิปัสสนาพละ ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะอรรถว่าเห็นธรรมด้วยอาการหลายอย่างโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น วิปัสสนานั้นแหละ ชื่อว่าเป็นพละ เพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว วิปัสสนาญาณถึงซึ่งกำลังของพระอริยเจ้าทั้งสองเหล่านั้น^{๑๓๘}

^{๑๓๔} คุราวละเอียคใน มหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล เล่ม ๓๓ หน้า ๔๗๔.

^{๑๓๕} คุราวละเอียคใน มหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล เล่ม ๖๘ หน้า ๓๕.

^{๑๓๖} คุราวละเอียคใน มหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล เล่ม ๖๘ หน้า ๒๕๒.

^{๑๓๗} คุราวละเอียคใน มหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล เล่ม ๖๘ หน้า ๕๒๗.

^{๑๓๘} คุราวละเอียคใน มหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล เล่ม ๖๘ หน้า ๖๑๔.

วิปัสสนา เพราะอรรถว่า พิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยงในขณะวิปัสสนาด้วยจิตตั้งมั่น เพราะได้ฌาน เพราะเหตุลมหายใจเข้ายาว^{๑๓๕}

วิปัสสนา แปลว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ชัมม วิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรคในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าวิปัสสนาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น^{๑๓๖}

วิปัสสนา ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิ นี้เรียกว่าวิปัสสนา^{๑๓๗}

วิปัสสนา คือ ความเห็นแจ้ง เพราะเห็นแจ้งธรรมทั้งหลายด้วยสามารถแห่งอนิจจลักษณะ^{๑๓๘}

๔.๔.๓ วิปัสสนาในความหมายของพระพุทธศาสนา

คัมภีร์เถรวาทท่านได้กล่าวถึงวิปัสสนาไว้คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนรัตนะ ความไม่หลงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ในสมัยนั้นชื่อว่า วิปัสสนา ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น^{๑๓๙}

^{๑๓๕}ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล เล่ม ๖๕ หน้า ๒๒๗.

^{๑๓๖}ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๓๕/๑๐๐.

^{๑๓๗}ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๖๓/๓๔๐.

^{๑๓๘}ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล เล่ม ๗๕ หน้า ๓๖๓.

^{๑๓๙}ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๕/๓๖.

ก) พระธรรมธีรราชมหามุนี (โฆดก ญาณสิริ) ให้คำนิยาม คำว่า วิปัสสนา หมายถึง การรู้แจ้ง การรู้วิเศษ หรือการเห็นแจ้ง เห็นวิเศษ มี ๓ ความหมาย ได้แก่

- ๑) ปัญญาที่รู้แจ้งปัจจุบัน รูปนาม ไตรลักษณ์มรรค ผล นิพพาน
- ๒) ปัญญาที่รู้แจ้งซึ่งวิสุทธิ ๗ มีศีลวิสุทธิ เป็นต้น
- ๓) ปัญญาที่รู้แจ้ง วิปัสสนาญาณ ๑๖ มี นามรูปปริจเฉทญาณ และมีปัจเจกขณญาณ เป็นปริโยสา^{๔๔}

ข) พุทธทาสภิกขุ ให้ทัศนะเกี่ยวกับวิปัสสนากรรมฐานว่า โดยที่แท้จริง หมายถึงทั้งสมาธิ และทั้งปัญญา ยิ่งไปกว่านั้นยังได้รวบรวมเอาศีล ซึ่งยังไม่ใช้ตัวภาวนาเข้าไปอีกด้วยในฐานะเป็นบริวารหรือบาทฐานของสมาธิ เพื่อให้เข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนา ฉะนั้นศีลกับสมาธิ จึงเป็นที่ตั้งอาศัยของวิปัสสนา เพราะวิปัสสนานั้นหมายถึง การรู้แจ้งเห็นจริง^{๔๕}

ค) พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้คำนิยามของ คำว่า วิปัสสนา หมายถึงความเห็นแจ้ง คือ เห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรมนั้น ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันให้ถอนความหลงผิด รู้ผิดในสังขารเสียได้ และยังเป็นการศึกษาปฏิบัติปัญญาให้เกิดความรู้ชัดภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นของมันเอง^{๔๖}

ง) วิปัสสนา พจนานุกรม ฉบับเพื่อการศึกษาพุทธศาสนา คำวัดที่ชาวพุทธควรรู้ ให้ความหมายไว้ว่า การรู้เห็นจริงสภาวะธรรมตามที่เป็นจริง คือปัญญาที่เห็นความเป็นจริงของสังขารทั้งปวงว่าตกอยู่ในไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วถอนความยึดมั่นถือมั่นในสังขารเสียได้^{๔๗}

จ) พระครูสุนทรสวดสาร (พยาง กตปุณฺณโณ) ได้ทำงานวิจัยเรื่อง “เรื่องศึกษาวิเคราะห์ขั้นต้น ๕ อันเป็นภูมิของวิปัสสนาเฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือนใน” บทคัดย่อ ได้กล่าวไว้

^{๔๔}ดูรายละเอียดใน พระธรรมธีรราชมหามุนี, (โฆดก ญาณสิริ), วิปัสสนาญาณโสภณ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ศรีอนันต์การพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๘.

^{๔๕}ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕๘.

^{๔๖}ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสนฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๗๖.

^{๔๗}ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสนา ฉบับคำวัดที่ชาวพุทธควรรู้, หน้าที่ ๕๑๑.

ว่า “รูป-นาม นั้นเป็นคนละส่วนกัน มีเกิดแล้วก็มีดับ บังคับบัญชาอะไรไม่ได้ เป็นไปตามธรรมชาติ ผู้รู้สามารถนำขั้น ๕ มาเป็นนาวาเพื่อจะนำพาให้ถึงฝั่งพระนิพพานได้ตามปรารถนา”^{๔๔}

ฉ) พระมหาสุเรศ สุเรโธ (แจ่มแจ้ง) ได้ทำการวิจัย “เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์วิธีการกำหนดนามรูปในอริยปถปิพพะ ในการเข้าปฏิบัติวิปัสสนากาวนา” ได้กล่าวไว้ว่า หลักการและวิธีการกำหนดรูปนาม ตามหลักการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง คือ สติปัฏฐาน ๔ กล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร ในตอนต้นกล่าววิธีการปฏิบัติตามรู้ภายใน ภายนอก ทั้งภายในและภายนอก ผลตามสภาวะเกิดดับ ตลอดจนถึงแนวทางการวางสติ ไม่ยึดมั่นถือมั่น ส่วนวิธีการกำหนดรูปนามในอริยปถปิพพะนั้น ได้กล่าวในสติปัฏฐานสูตร^{๔๕}

ช) พระมหาสุนันท์ จันทโสภโณ (ศิษฐ์สุนันท์) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ได้กล่าวไว้ว่า สิ่งทั้งปวงทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมนั้น ล้วนตกอยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพราะมีการเกิดขึ้น (อุปาทะ) ลูติ (ตั้งอยู่) ังคะ (ดับไป) แต่สาเหตุที่ทำให้บุคคลยังไม่เข้าใจในเรื่องของไตรลักษณ์อย่างแท้จริง เพราะมีอวิชชาและสิ่งที่มาปิดบังไตรลักษณ์เอาไว้ จนทำให้ยังไม่เห็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องไตรลักษณ์^{๔๖}

ซ) พระมหานิยม สีส้วโร ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท” ได้กล่าวไว้ในบทสรุปเรื่องอนัตตาในงานวิจัยว่า “จากการศึกษาหลักคำสอนเรื่องอนัตตา ในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ผ่านมาทำให้ทราบชัดว่า คำว่า อนัตตา ที่ปรากฏในพุทธปรัชญาข้างต้นมีความหมายในทางอภิปรัชญา คือการมีอยู่ของอนัตตา ขึ้นอยู่กับการรับรู้ หรือพิจารณาของตัวผู้รับรู้ เป็นภาวะทางจิตวิทยา พุทธปรัชญา ใช้คำว่า อนัตตา ในระดับสมมติสัจจะ คือ ความจริงระดับสมมุติ

^{๔๔} พระครูสุนทรสุตสาร(พยอม กตปุณญโณณ), “เรื่องศึกษาวิเคราะห์ขั้น ๕ อันเป็นภูมิของวิปัสสนาเฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๑ เดือน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๒. บทคัดย่อ.

^{๔๕} พระมหาสุเรศ สุเรโธ (แจ่มแจ้ง), “การศึกษาวิเคราะห์วิธีการกำหนดนามรูปในอริยปถปิพพะในการเข้าปฏิบัติวิปัสสนากาวนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๒. หน้า ๑๘.

^{๔๖} พระมหาสุนันท์ จันทโสภโณ (ศิษฐ์สุนันท์), “การศึกษาคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๔๒.

ซึ่งมีบัญญัติขึ้นใช้เพื่อสื่อสารกันในสังคมโลก แต่เมื่อว่าโดยปรมัตถสัจจะ คือความจริงขั้นสุดท้ายแล้ว ทุกสิ่งไม่ใช่อัตตา แต่เป็น อนัตตา ทุกสิ่งเป็นภาวะที่ว่าง (สุญญตา) จากตัวตน^{๕๑}”

วิปัสสนาจึงหมายถึงการอบรมจิตให้เกิดปัญญา โดยเกิดการพิจารณาทางปัญญาจนเห็นสภาวะตามความเป็นจริงในกฎแห่งหลักไตรลักษณ์^{๕๒} ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาพร้อมทั้งเข้าถึงความหลุดพ้นออกจากกิเลสตัณหาอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์หรือทำให้สิ้นอาสวะ ซึ่งหมายถึงการบรรลุธรรมอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือการเข้าถึงนิพพานเป็นหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า โดยมีหลักการปฏิบัติด้วยวิธีวิปัสสนากรรมฐาน

๔.๕ วิปัสสนาภูมิ ๖

ธรรมอันเป็นที่ตั้ง เป็นที่เกิด เป็นพื้นที่ เป็นอารมณ์หรือ เป็นกรรมฐานของวิปัสสนา พระพุทธโฆษาจารย์ ได้แสดงไว้ในคัมภีร์ปกรณ์อรรถถา วิสุทธิมรรค จำแนกเป็น ๖ หมวดด้วยกัน เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ๖

เมื่อย่อลงเหลือเพียง ๒ อย่าง คือ รูป-นาม หรือ กายกับใจนั่นเอง การกำหนดรูปธรรมนามธรรมจึงเท่ากับการปฏิบัติตามภูมิทั้ง ๖ ดังรายละเอียดต่อไปนี้^{๕๓}

๔.๕.๑ ชั้นที่ ๕ คือ

คำว่า ชั้นที่ ๕ แปลว่า เป็นกลุ่ม เป็นกอง คำว่าเป็นกลุ่ม เป็นกอง^{๕๔} ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่า มันมีจำนวนมาก ๆ มารวมกัน แต่หมายถึงว่า มันมีประเภทต่าง ๆ กัน รวมกันก็เรียกว่าเป็นชั้น

^{๕๑}พระมหานิคม สีส้วโร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๗.

^{๕๒}ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์พิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๕.

^{๕๓}ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆษาจารย์, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๑ ฉบับมหายานกุฎราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพ : โรงพิมพ์มหายานกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕-๑๐๔.

^{๕๔}ดูรายละเอียดในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), ข้อ ๒๑๖, หน้า ๑๖๓.

ประเภท ก็มีอยู่ ๕ ประเภท^{๕๕} มีประเภทต่างกัน ๕ ประเภทนี้ ก็เป็นความหมายของคำว่า เป็นกลุ่ม เป็นกอง ชั้นนี้แปลว่าเป็นกลุ่มเป็นกอง ซึ่งในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ก็ต้องมีอารมณ์ อารมณ์ ของวิปัสสนาเรียกว่า วิปัสสนาภูมิ คำว่าวิปัสสนาภูมิ ก็เป็นที่ตั้งของวิปัสสนา เหมือนกับว่า พื้นนา เป็นที่เพาะปลูกของข้าวกล้า เราจะปลูกข้าวก็ต้องมีพื้นนา พื้นนามันก็เป็นภูมิ พื้นที่น่าก็เหมือนกับเป็น วิปัสสนาภูมิ คือ ภูมิ พื้นทีของการปลูกข้าว การเจริญวิปัสสนา ก็ต้องมีพื้นที่ ที่จะเจริญ

ขั้นที่ ๑ รูปขั้น^{๕๖} รูปขั้นมีลักษณะอย่างไร รูปขั้นก็มีลักษณะเสื่อมสิ้น สลายไป องค์ธรรมก็คือรูป ๒๘ มีอะไรบ้าง เช่น มิมหาภูตรูป ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ มีประสาทตา ประสาท หู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น ประสาทกาย มีสี เสียง กลิ่น รส โสภณัฐพารมณฺ์ ความเป็นหญิง ความเป็นชาย รูปหัวใจ รูปชีวิต เป็นต้น ซึ่งก็เป็นรูปขั้น มีลักษณะเสื่อมสิ้นสลายไป

ขั้นที่ ๒ เวทนาขั้น^{๕๗}เวทนาขั้นมีลักษณะเสวยอารมณ์ องค์ธรรมก็คือเวทนาเจตสิก เวทนาเจตสิกที่เกิดร่วมในจิตทั้งหมด แบ่งออกมาแล้ว ก็เป็น สุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา อุเบกขาเวทนา สุขเวทนามีความสุข ทางกาย ความสบายกาย เช่น รู้สึกลมพัด มา กระทบกาย รู้สึกสบาย หรือว่าหน้าหนาว เรามีผ้าห่มอบอุ่นสบายกาย รู้สึกสบายกายก็เป็นสุขเวทนา หรือเกิดทุกขเวทนา ไม่สบายกาย มันปวด เมื่อย มันเจ็บ มันชา มันคัน มันอึดอัด นี่ก็เป็นทุกขเวทนา โสมนัสเวทนา ก็คือความดีใจ โทมนัสเวทนา ก็คือเสียใจ แล้วก็ยังมี อุเบกขาเวทนา หรือเรียกว่า อทุกขมสุขเวทนา คือไม่สุขไม่ทุกข์ มันเฉย ๆ ลักษณะเฉย ๆ ก็เป็นเวทนาอย่างหนึ่ง นี่ก็เป็นอารมณ์ ของวิปัสสนา^{๕๘}

ขั้นที่ ๓ ก็คือ สัญญาขั้น ลักษณะความจำได้หมายรู้ องค์ธรรมก็คือ สัญญาเจตสิก ก็ เป็นเจตสิก เวทนามันก็เป็นเจตสิก สัญญามันก็เป็นเจตสิก เจตสิกก็คือ ธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด เกิดร่วมกับ จิต สัญญามันเป็นลักษณะเป็นความจำ จำรูปได้ จำเสียงได้ จำกลิ่นได้ จำรสได้ จำโภภูฏัพพะได้

^{๕๕}ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : บุญสินการพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๖๑.

^{๕๖}ดูรายละเอียดในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), ข้อ ๓๘, หน้า ๗๑.

^{๕๗}ดูรายละเอียด ในเรื่องเดียวกัน ข้อ ๑๑๐, หน้า ๑๐๒.

^{๕๘}ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : บุญสินการพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๖๔.

จำเรื่องราวต่าง ๆ พอได้ยินเสียงก็รู้ว่าอ้อ นี่เสียงใคร เสียงอะไร เสียงรถ เสียงเรือ มันจำได้ พอตม่น้ำลงไป เอ๊ะ อ้อ นี่น้ำอะไร น้ำหวานชนิดไหน อะไรนี่ จำ จำสมมุติบัญญัติ ขณะนั้นเกิดความจำ ขณะนั้นสติก็ กำหนดรู้ สังเกตลักษณะของความจำที่เกิดขึ้น

ขั้นที่ ๔ ก็คือ สังขารขั้น^{๕๕} ลักษณะปรุงแต่งจิต องค์ธรรมก็คือเจตสิก ๕๐ ชนิดด้วยกัน เช่น ฝ่ายอกุศล เจตสิกที่เป็นฝ่ายบาป ก็ไปปรุงแต่งจิต ก็มีความหลง มีความไม่ละเอียดรอบอบ ความไม่เกรงกลัวต่อบาป ความฟุ้งซ่าน คือรับอารมณ์ไม่มั่น ก็ให้กำหนดรู้ เวลาสังขารขั้นเหล่านี้เกิดขึ้น เวลาฟุ้งซ่าน คือจิตมันรับอารมณ์ไม่มั่น เดียวไปเรื่องนั้นไปเรื่องนี้ จิตใจมันฟุ้ง อย่าไปปฏิเสธ ความฟุ้งก็เป็นของจริงชนิดหนึ่ง เป็นสังขารขั้น เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา อย่าไปปฏิเสธ อย่าไปหลบหนี อย่าไป เกลียดชัง เกิดขึ้นมาทีไรแล้วจะได้รู้จัก จะได้พิจารณา ฟุ้งก็ดูความฟุ้ง การที่จะให้เกิดปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา^{๕๖}

ขั้นที่ ๕ ก็คือ วิญญาณขั้น^{๕๗} วิญญาณหรือเรียกอีกอย่างก็คือจิต จิตกับวิญญาณก็คืออันเดียวกัน เรียกต่างพจน์กันไป วิญญาณก็คือ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ตัวที่รู้อารมณ์เป็นวิญญาณ รู้อารมณ์ทางตา คือสภาพเห็น รู้อารมณ์ทางหู คือสภาพได้ยิน รู้อารมณ์ทางลิ้น ก็คือรู้อร รู้อารมณ์ทางกาย ก็คือสภาพรู้สึกเย็น รู้สึกร้อน รู้สึกอ่อน รู้สึกแข็ง รู้สึกหยาบ รู้สึกดี เป็นวิญญาณทางกาย วิญญาณทางใจ คือตัวที่คิดนึกไปถึงเรื่องราวต่าง ๆ ตัวที่สั่งให้ยืน ให้เดิน ให้นั่ง ให้นอน ที่ยืน เดิน นั่ง นอนได้ เพราะว่าตัวบงการก็คือจิต จิตนี้มันคิด ประารถนาจะเดิน มันก็ไปทำให้ลมไปผลักดันร่างกายให้เคลื่อนไหวไป

นี่คือขั้นที่ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา เป็นวิปัสสนาภูมิ มีหน้าที่ให้กำหนดรู้ เมื่อรู้แล้วก็จะเห็นตามความเป็นจริงว่ามันเป็นแค่ขั้นที่ ๕ ที่ในขณะที่เราปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเราก็สังเคราะห์ขั้นที่ ๕ เหล่านี้เป็นรูปนามแล้วตามพิจารณาให้ด้วยปัญญา

^{๕๕}ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน ข้อ ๑๑๕, หน้า ๑๐๔.

^{๕๖}ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิจิ), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : บุญสินีการพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๖๕.

^{๕๗}ดูรายละเอียดในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), ข้อ ๒๖๘, หน้า ๑๕๘.

ให้รู้ถึงลักษณะที่เป็นไตรลักษณ์ของขั้นนี้เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่ายแล้วพิจารณาหาความหลุดพ้นจากขั้นต่อไป

ขั้น ๕ อากาโรที่เคลื่อนไหวในอิริยาบถนั่ง อันนี้เป็นรูปขั้น กำหนดรู้ด้วยสติ เป็นสังขารจิตที่รู้ รูป เวทนา สังขาร วิญญาณ เป็นวิญญาณขั้น แต่ถ้ามีความรู้สึกสบายในขณะที่นั่งอยู่อันเป็นเวทนาขั้น ส่วนความจำได้ในอาการนั่งเป็นสัญญาขั้นเป็นต้น^{๑๖๒}

๔.๕.๒ आयตนะ ๑๒^{๑๖๓}

สะพานเครื่องเชื่อมเครื่องต่อให้เกิดความรู้สึกละเอียด ๆ ทางทวาร ๖ และรู้ความหมายหลักอายตนะ คำว่า อายตนะ แปลว่า ที่สืบต่อ หรือที่ต่อ หมายถึง เป็นที่สืบหรือต่อกันระหว่างรูปกับรูป หรือระหว่างรูปกับนาม ของอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ เมื่ออายตนะ ๑๒ แต่ละคู่มากระทบกันหรือต่อกันก็จะทำให้จิตรู้เห็นได้^{๑๖๔}

ตากับสีเป็น อายตนะคู่ที่ ๑ กระทบกัน จักขุประสาทคือประสาทตา กับรูปารมณคือสีต่าง ๆ กระทบกันแล้ว ก็ยังสภาพเห็นให้เกิดขึ้น สภาพเห็นนั้นเป็นผลเกิดขึ้น สีกับตากระทบกัน การเห็นก็เกิดขึ้น ฉะนั้นประสาทตากับสีซึ่งเป็นอายตนะ

อายตนะภายในคู่ที่ ๑ ก็คือประสาทตา อายตนะภายนอกก็คือ รูปารมณ คือสีต่าง ๆ มากระทบกัน ทำให้เกิดการเห็นขึ้น เกิดสภาพเห็นขึ้น อะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม ประสาทตาเป็นรูป สีที่กระทบตาก็เป็นรูป สภาพเห็นเป็นนาม

ในทางการปฏิบัติ ก็ให้เจริญสติระลึกรูปร่างนาม รูปร่างนามทางตา ก็กำหนดที่สภาพเห็นสภาพเห็นเป็นอย่างไร มันเป็นธรรมชาติที่ฉายออกไป ทางตา ไปรับสีต่าง ๆ เห็น ก็จะเห็นสี เห็นรูป ให้เจริญสติเข้าไปรู้ สีเป็นรูป เห็นเป็นนาม แต่ถ้าหากรู้เลยไปว่า สิ่งที่เห็นนั้นเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นสิ่งของ มีชื่อ มีความหมายต่าง ๆ นั้นเป็นสมมุติบัญญัติ เป็นบัญญัติอารมณ์ ไม่ใช่ปรมาัตถ์อารมณ์ เจริญวิปัสสนาท่านให้กำหนดที่ปรมาัตถ์ ให้เห็นการเกิดดับที่อายตนะ^{๑๖๕}

^{๑๖๒}ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑/๑.

^{๑๖๓}ดูรายละเอียดในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), ข้อ ๓๔๐, หน้า ๒๕๒.

^{๑๖๔}ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆษาจารย์, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๑ หน้า ๑๒๔.

^{๑๖๕}ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๕/๒๔๔/๑๒.

อายตนะคู่ที่ ๒ นั้น ภายในก็ได้แก่ โสตายตนะ คือประสาทหู สิ่งที่มากระทบก็คือ อายตนะภายนอก ก็คือ สัททายตนะ คือเสียงต่าง ๆ เสียงมากระทบประสาทหู ซึ่งก็เป็นรูปธรรม ด้วยกัน เสียงก็เป็นรูป ประสาทหูก็เป็นรูป กระแทกกันก็เป็นเหตุให้เกิดสภาพได้ยินขึ้น สภาพได้ยิน เป็นนามธรรม เสียงเป็นรูป ประสาทหูเป็นรูป ได้ยินเป็นนาม มนายนะนี่เป็นนาม^{๑๖๖}

ในทางการปฏิบัติ ให้เจริญสติระลึกรู้สภาพได้ยิน ได้ยินเสียง ได้ยินก็อย่างหนึ่ง เสียงก็อย่างหนึ่ง แต่ว่าก็ควรจะกำหนดมาทางสภาพได้ยิน เพราะว่าจะทำให้ไม่เลยไปสู่สมมุติบัญญัติ^{๑๖๗} ขณะนี้ฟังอยู่ สังเกตดูจะเห็นว่า สภาพได้ยินนั้นมีความเกิดดับ ๆ ๆ อยู่เป็น ปรมาัตถธรรม เมื่อได้ยินแล้ว จิตคิดนึกไปถึงเสียงที่ได้อินว่า เป็นคน เป็นสัตว์ เป็นสิ่งของ เป็นเสียงสุนัข แมว เสียงคนชื่อนั้น ชื่อนี้ นั่นก็คือเป็นบัญญัติอารมณ์ ก็ไม่ไปดู

คู่ที่ ๓ ก็เหมือนกัน ลักษณะเดียวกัน อายตนะภายในก็คือ ฆานายตนะ ได้แก่ประสาทจมูก สิ่งที่มากระทบ (อายตนะภายนอก) ก็คือคันธายตนะ ได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ กลิ่นก็เป็นรูป ประสาทจมูกก็เป็นรูป กระแทกกันแล้ว ก็เป็นเหตุให้เกิดการรู้กลิ่นขึ้น ตัวรู้กลิ่นนี้เป็น มนายนะ เป็นจิต แต่เป็นจิตที่เกิดที่จมูก ทำหน้าที่ รู้กลิ่น กลิ่นก็อย่างหนึ่ง รู้กลิ่นก็อย่างหนึ่ง กลิ่นนั้นเป็นรูป รู้กลิ่นเป็นนาม สติก็ระลึกรู้ พอรู้กลิ่น ก็ระลึกรู้สภาพ รู้กลิ่น เกิดการรับรู้ทางจมูก ขึ้นมา เช่นเรากินข้าว กลิ่นกระทบจมูกก็รู้ มันก็จะมิกลิ่นต่าง ๆ แต่ถ้ามันเลยไปสู่สมมุติบัญญัติ เกิดขึ้นตามเหตุตามปัจจัย ดับไปตามเหตุตามปัจจัย มีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มันก็เห็นลักษณะของมัน กลิ่นมันดับ รู้กลิ่นมันก็ดับ ตัวที่เข้าไปรู้เรื่องราวก็ดับ พอใจก็ดับ ไม่พอใจก็ดับ เพราะเหตุมันดับ การเห็นความเกิดดับมันก็ทำให้เกิดปัญญาว่าไม่เที่ยง บังคับไม่ได้ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้^{๑๖๘}

คู่ต่อไป คู่ที่ ๔ อายตนะภายในก็คือ จิวหายตนะ ได้แก่ ประสาทลิ้น ภายนอกก็คือ รสายตนะ ได้แก่รสต่าง ๆ เป็นรูปธรรมทั้งคู่ กระแทกกันก็ทำให้เกิดการรู้รสขึ้น สภาพรู้รสนั้น เป็นมายนะ เป็นจิตที่เกิดขึ้นที่ลิ้น ทำหน้าที่รู้รส รสก็อย่างหนึ่ง รู้รสก็อย่างหนึ่ง รสนั้น เป็นรูป รู้รสนี้

^{๑๖๖}ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : บุญสินการพิมพ์จำกัด ๒๕๔๕), หน้า ๗๕.

^{๑๖๗}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๕-๑๔๖/๑๐๖.

^{๑๖๘}ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บุญสินการพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๗๓.

เป็นนาม ถ้าเลยไปสู่ว่าพอใจไม่พอใจรสอันนี้ชอบดี ก็กำหนดความพอใจ อันไหนไม่ชอบก็กำหนดรู้ความไม่ชอบใจ ซึ่งเป็นธัมมายนะเกิดขึ้น

ต่อไป คู่ที่ ๕ ภายในก็คือ ภายตนะ ได้แก่ ประสาทกาย ภายนอกก็คือ โสภณัฐพายตนะ เครื่องกระทบทางกาย มี ปฐวีโสภณัฐพารมณฺ์ เตโชโสภณัฐพารมณฺ์ วาโยโสภณัฐพารมณฺ์ คือ ธาตุดิน ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุดินก็ลักษณะแค้นแข็ง แข็งน้อยก็เป็นความอ่อน ธาตุไฟก็มีลักษณะเป็น ความร้อน ความร้อนน้อย ก็คือความเย็น ธาตุลม ลักษณะเคร่ง ตึง ตึงน้อยก็คือความหย่อน เย็นก็ตาม ร้อนก็ตาม อ่อนก็ตาม แข็งก็ตาม หย่อนก็ตาม ตึงก็ตาม เป็นรูปนาม เมื่อกระทบกับกายปสาท ก็เกิดความรูสึกขึ้น เป็น กายวิญญาณ คือให้รูสึกเย็น รูสึกร้อน รูสึกอ่อน รูสึกอ่อน รูสึกแข็ง รูสึกหย่อน รูสึกตึง ก็เป็นมนายตนะที่เกิดขึ้นที่กาย ก็กำหนดรู้ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ก็เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ตัวรูสึก ตัวที่เข้าไปรับรู้ เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง เป็นนาม เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง เป็นรูป ตัวที่เข้าไปรับรู้ เป็นนาม ถ้าเลยไปถึงความรู้สึกพอใจ ไม่พอใจ ก็กำหนดรู้ ความพอใจ ไม่พอใจ ซึ่งเป็นธัมมายนะ^{๖๕}

คู่ที่ ๖ ก็คือ มนายตนะ กับ ธัมมายนะ กระทบกันก็ทำให้เกิดรู้เรื่องราวต่าง ๆ ขึ้น ก็กำหนดรู้จิตใจที่นึกคิด ตัวธัมมายนะที่กระทบที่ใจ คือ เจตสิกต่าง ๆ รวมทั้งรูปละเอียด คือสุขุมรูป ส่วนนิพพานนั้น ยังไม่เกิดขึ้น ถ้าเกิดขึ้นเมื่อไร ก็เป็นอันว่า เข้าสู่ความเป็นอริยบุคคล นิพพานก็เป็นธัมมายนะ มากระทบที่ใจ สามารถที่จะไปสัมผัสรู้ได้ เมื่อเจริญวิปัสสนา มีญาณปัญญาแก่กล้า ไปถึงโลกุตตรญาณ ก็จะปรับนิพพานเป็นอารมณ์ กิเลสที่มีอยู่ในจิตใจ ก็จะถูกระงับให้น้อยลง เบบางลง ขณะที่เจริญสติ กำหนดรู้รูปนามอยู่เสมอนี้ มันก็จะบรรเทากิเลสไปได้ แต่ถ้าญาณปัญญา^{๖๖} เกิดขึ้นจะละกิเลสเป็นขณะ เรียกว่า ตทังคปหาน และเมื่อมรรคจิตเกิดขึ้น จึงจะละโดยเด็ดขาดเป็น สมุจเฉทปหาน

อายตนะทั้ง ๑๒ นี้ ก็เป็นรูป ๕ คู่ อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นรูปธรรมทั้งหมด ภายนอกคือ สี เสียง กลิ่น รส โสภณัฐพะ เป็นรูปธรรม ส่วนคู่ที่ ๖ ภายในได้แก่ มนายตนะ เป็นนามทั้งหมด ส่วนอายตนะภายนอก ธัมมายนะนั้นเป็นรูปก็มี นามก็มี เจตสิกนั้นเป็นนาม สุขุมรูปเป็นรูปธรรม ส่วนนิพพานเป็นนามธรรม

^{๖๕}ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

^{๖๖}ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๘/๒๓๔/๗๗.

ในขณะที่นั่งได้กลิ่น กำหนดจิตรู้ก่อน เป็นนาม คันธารมณฺ์ ฆานประสาท เป็นรูป ในขณะที่นั่งได้รส กำหนดจิตรู้รส เป็นนาม รสธารมณฺ์กับชีวหาประสาท เป็นรูปในขณะที่นั่งสัมผัสกระทบร้อน เย็น กำหนดจิตรู้การกระทบ เป็นนาม โผฏฐัพพารมณฺ์ที่กระทบสัมผัสทางผิวหนังและกายประสาท เป็นรูปในขณะที่นั่ง ได้รับอารมณ์ทางใจ กำหนดจิตรู้ เป็นนาม ชัมมารมณฺ์นั้นเป็นทั้งรูปและนาม ส่วน หทัยวัตถุ เป็นรูป^{๑๑๑}

๔.๕.๓ ธาตุ ๑๘^{๑๑๒}

ธาตุ ๑๘ อายุตนะกับธาตุ โดยสภาวะแล้วก็คืออันเดียวกัน แต่นำมาแสดงในความหมาย ลักษณะหนึ่ง แล้วก็เป็นการแยกในส่วนของนามธรรมนั้นให้ละเอียดขึ้น

องค์ธรรมปรมัตถ์ก็ได้แก่ ตัวเจตสิกทั้ง ๕๒ ชนิด แล้วก็รูปละเอียดเรียกว่า สุขุมรูป มี ๑๖ ตลอดทั้งนิพพานเป็นชัมมธาตุ กระทบได้ทางใจ ตัวเจตสิกต่าง ๆ เช่น โลภ โกรธ หลง เป็นต้น อันเป็นฝ่ายไม่ดี ฝ่ายดีก็มี ศรัทธา ปัญญา สติ เมตตา กรุณา เป็นต้น เหล่านี้เป็นชัมมธาตุ เป็นธาตุที่ปรากฏ ทางใจ ส่วนรูปละเอียดก็เช่นอาโป ธาตุน้ำ ความเป็นหญิง ความเป็นชาย รูปหัวใจ อย่างนี้เป็นต้น รูปที่ละเอียดมากระทบเป็น ชัมมธาตุ สิ่งเหล่านี้ล้วน ไม่ใช่สัตว์บุคคล เป็นธรรมชาติซึ่งทรงไว้ซึ่งลักษณะของมัน อย่างนั้น ๆ ธาตุรู้ทางใจเรียกว่า มโนวิญญาณธาตุ องค์ธรรมก็เป็นจิตทั้งหมด ๗๖ ดวง ก็เว้นจิตทางตา หู จมูก ลิ้น กาย รวม ๑๐ ดวง เรียกว่า ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐

เวลาได้ยินมันก็เล่นไปสู่สมมุติบัญญัติ ฉะนั้น ก็ต้องอาศัยการปฏิบัติเจริญสติ คือ การระลึกดูขณะเห็น ขณะได้ยิน ขณะรู้กลิ่น ขณะรู้รส ขณะรู้สัมผัส ขณะคิดนึก ทุกอริยาบถไม่ว่าจะอยู่ในอริยาบถยืน เดิน นั่ง นอน ก็พยายามที่จะพิจารณา พยายามที่จะสังเกตให้ตรงสภาวะของธาตุ ธรรมชาติต่าง ๆ เหล่านี้

ฉะนั้นถ้าหากมีปัญญาญาณ เจริญวิปัสสนาเข้าไปเห็นแจ้งตามความเป็นจริง เห็นเป็นธาตุ ธรรมชาติ ละสมมุติบัญญัติออกไป มันก็ไม่ก่อเหตุปัจจัยต่อไป พอหมดเหตุปัจจัยในอดีต ธาตุ ธรรมชาติเหล่านี้ก็สลายตัวไปไม่ก่อตัวขึ้นมาอีก

^{๑๑๑}ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๔/๑๑๒.

^{๑๑๒}ดูรายละเอียดในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), ข้อ ๓๔๘, หน้า ๒๖๖.

สิ่งที่ทรงไว้ซึ่งสภาวะของตนเอง ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นที่เป็นไปตามธรรมเนียม เป็นสิ่งที่อยู่ตามธรรมชาติ^{๑๓} ซึ่งมีอยู่ ๑๘ อย่างในอาการทั้ง ๑๘ อย่างนี้ก็รวมลงในธาตุ ๔ และในธาตุ ๔ นี้ก็รวมลงในรูปนาม ธาตุ ๑๘ ในขณะที่นั่งอยู่ นั่งเป็นรูปธาตุ ปรากฎธาตุ น้ำ ดิน ชัดเจน ธาตุ น้ำหนักกว่าธาตุ ดิน ถ้ากำหนดรู้ที่ท้องพอง ท้องยุบ เป็นอาการของธาตุลม^{๑๔}

๔.๕.๔ อินทรีย์ ๒๒^{๑๕}

วิปัสสนาภูมิที่ ๔ คือ เรื่องอินทรีย์ ๒๒ ความเป็นจริงโดยเนื้อแท้แล้วก็อย่างเดียวกันนั้นแหละ ที่พระพุทธเจ้ามาแสดงเป็นขั้น ๕ บ้าง นำมาแสดงโดยความเป็นอายตนะ ๑๒ บ้าง นำมาแสดงโดยความเป็นธาตุ ๑๘ บ้างให้เหมาะสมกับจริตของคนที่ฟัง แต่บางท่านจะฟังแล้วก็ไม่ใช่ซาบซึ้งในเรื่องของอินทรีย์ อันนี้เป็นเรื่องที่ไม่ถูกกับอหิชาสัยของตนเอง พระพุทธเจ้าจึงนำแสดงไว้หลาย ๆ นัย

อินทรีย์มีทั้งหมด ๒๒ ด้วยกัน คำว่า อินทรีย์ นี้แปลว่า เป็นผู้ปกครอง หรือเป็นใหญ่ คือมีความสามารถทำให้ธรรมที่เกิดร่วมกันกับตนนั้นเป็นไปตามอำนาจของตน เรียกว่าเป็นผู้ปกครอง

อินทรีย์ที่ ๑ จักขุนทรีย์ ได้แก่ ประสาทตาที่รับสี จักขุนทรีย์ จัดเป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ทำสติกำหนดรู้ประสาทตา คือ ธรรมชาติที่เป็นความใสในการรับสีต่าง ๆ

อินทรีย์ที่ ๒ โสตินทรีย์ ประสาทหูที่ก็เป็นใหญ่ในการได้ยินเสียง เรียกว่า โสตินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในการได้ยินเสียง ก็เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา เพราะว่าประสาทหูเป็นรูปธรรม

อินทรีย์ที่ ๓ ฆานินทรีย์ การรู้กลิ่น องค์ธรรมก็คือฆานประสาท ได้แก่ประสาทจมูก เราจะไปเอาอวัยวะส่วนอื่นมารับกลิ่นไม่ได้เลย เช่นเกิดจมูกไม่ดี เอาหูรับกลิ่น เอาตาารับกลิ่นไม่ได้ รับได้เพียงจมูกเท่านั้น ก็เป็นใหญ่ในการรับกลิ่น จัดเป็นรูปธรรม^{๑๖}

^{๑๓} คุราชลละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๑.

^{๑๔} คุราชลเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๓/๑๔๒.

^{๑๕} คุราชลเอียดในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), ข้อ ๑๔๕, หน้า ๒๖๗.

^{๑๖} คุราชลเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิจิ), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : บุญสินีการพิมพ์จำกัด ๒๕๔๕), หน้า ๕๖.

อินทรีย์ที่ ๔ จิวินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นรัฐส องค์ธรรมก็คือประสาทลิ้น ในการรับรสต่าง ๆ ประสาทลิ้นก็เป็นรูปธรรม เป็นของจริงชนิดหนึ่ง ก็เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา

อินทรีย์ ๕ กายินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ การสัมผัส ในการรู้สึก ในการรับผัสสวัตถุพารมณฺ์ จัดเป็นรูปธรรม เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาเช่นเดียวกัน

อินทรีย์ที่ ๖ มนินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในการรับอารมณ์ องค์ธรรมคือจิตทั้งหมด จิตทั้งหมดมี ๘๘ หรือ ๑๒๑ ดวง จัดเป็น มนินทรีย์ เป็นใหญ่ในการรับอารมณ์ เป็นการรู้อารมณ์ อันนี้ก็เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาได้

ธรรมชาติที่รับอารมณ์คือรู้อารมณ์อยู่เสมอ นั่นแหละคือจิต รู้อารมณ์ทางตา ก็คือสภาพเห็น รู้อารมณ์ทางหู ก็คือสภาพได้ยิน รู้อารมณ์ทางจมูก ก็คือสภาพรู้กลิ่น รู้อารมณ์ทางลิ้น ก็คือสภาพการรู้รส รู้อารมณ์ทางกาย ก็คือสภาพรู้สึกเย็น รู้สึกร้อน รู้สึกอ่อน รู้สึกแข็ง รู้สึกหยาบ รู้สึกดี รู้สึกทางใจ ก็คือสภาพคิดนึกไป นี้ก็คือมนินทรีย์ เป็นใหญ่ในการรู้อารมณ์ ก็เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นนามธรรม มนินทรีย์เป็นนามธรรม

อินทรีย์ที่ ๗ อิตถินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในความเป็นหญิง รูปที่แสดงอาการของความเป็นหญิง ก็มีอยู่ที่ร่างกาย อิตถินทรีย์จัดเป็นรูปธรรม ก็เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา^{๑๑๖}

อินทรีย์ที่ ๘ ปุริสินทรีย์ ความเป็นใหญ่ ในความเป็นชาย รูปของความเป็นชาย ก็เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา

อินทรีย์ที่ ๙ จิวินทรีย์ ธรรมชาติเป็นผู้ปกครองในการรักษารูปและนาม จิวินทรีย์จึงเป็นใหญ่ในการรักษา ทั้งรูปทั้งนาม คือ ถ้าจิวินทรีย์ ที่เป็น (จิวิตรูป ก็เป็น) รูปธรรม ถ้าเป็นจิวินทรีย์ เจตสิกก็เป็นนามธรรม^{๑๑๗}

อินทรีย์ที่ ๑๐ สุขินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในการเสวยความสุขกาย สุขเวทนาก็เป็นใหญ่ในการเสวยอารมณ์ของการสุขกาย จัดเป็นนามธรรม เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา

^{๑๑๖} ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : บุญสินการพิมพ์จำกัด ๒๕๔๕), หน้า ๘๘.

^{๑๑๗} ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : บุญสินการพิมพ์จำกัด ๒๕๔๕), หน้า ๘๘.

อินทรีย์ที่ ๑๑ ทุกขินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในการเสวยความทุกข์กาย ก็คือทุกขินทรีย์ที่เป็นใหญ่ คือทุกขเวทนาเจตสิก คือเวทนาเจตสิกที่เสวยอารมณ์ของความ ทุกข์กาย จัดเป็นนามธรรม ก็เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา

อินทรีย์ที่ ๑๒ โสมนัสสินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในการเสวยความสุขใจ นี่เป็นโสมนัสสินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในความสุขใจ ก็เป็นนามธรรม ก็กำหนดรู้

อินทรีย์ที่ ๑๓ โทมนัสสินทรีย์ ความเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในความทุกข์ใจหรือว่า โทมนัสใจ โทมนัสสินทรีย์ เป็นใหญ่ในความทุกข์ใจ จัดเป็นนามธรรม ให้ทำสติกำหนดรู้เวลาเกิดความโทมนัสใจขึ้น^{๑๖}

อินทรีย์ที่ ๑๔ อุเบกขินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในการเสวยอารมณ์ เป็นกลาง ๆ คือไม่สุขไม่ทุกข์ องค์ธรรมคือเวทนาเจตสิก ที่ในอุเบกขาสหคตจิต ๕๕ นี้ก็เป็นทั้ง อกุศล และกุศลได้ ความเฉย ๆ นี้แหละมีทั้งโลภะ มีทั้งโมหะ มีทั้งที่เป็นกุศลก็มี โลภะที่เกิดพร้อมด้วยความเฉย ๆ

อินทรีย์ที่ ๑๕ สัทธินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครอง เป็นใหญ่ในความเชื่อต่อสิ่งที่ควรเชื่อ องค์ธรรมก็คือศรัทธาเจตสิก ที่ในโสภณจิต ๕๑

อินทรีย์ที่ ๑๖ วิริยินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในความเพียรขึ้นมาในจิตในใจ เพียรตั้งสติ ก็กำหนดรู้ ความเพียรเป็นนามธรรม

อินทรีย์ที่ ๑๗ สตินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในการระลึกชอบ องค์ธรรมก็คือสติเจตสิก ที่ในโสภณจิต ๕๑ สติความระลึกได้ ก็เป็นอารมณ์ของสติ สตินี้ก็เป็นนามธรรม

อินทรีย์ที่ ๑๘ สมาธินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในการตั้งมั่นในอารมณ์เดียว องค์ธรรมก็คือเอกัคคตาเจตสิก ที่ในจิต ๗๒ ดวง คือตัวสมาธินั่นเอง เอกัคคตาเจตสิก ทำให้ตั้งมั่นในอารมณ์

^{๑๖}ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : บุญสินการพิมพ์จำกัด ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๓.

อินทรีย์ที่ ๑๙ ปัญญาอินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในการรู้ตามความเป็นจริง องค์ธรรมก็คือปัญญาเจตสิก ที่ในญาณสัมปยุตตจิต ๔๗ ปัญญาก็คือความรู้ ยิ่งเห็นรูปนามเกิดดับ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้นเป็นปัญญา สติที่กำหนดรู้ปัญญา เกิดปัญญาก็กำหนดรู้ปัญญา ให้เห็นว่าปัญญาก็สักแต่ว่าเป็น นามธรรมชนิดหนึ่ง ไม่ใช่เรา ไม่ใช่สัตว์บุคคล

อินทรีย์ที่ ๒๐ อัญญัตถัญญัสสามินทรีย์^{๑๙๐} ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในการ รู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ ที่ตนไม่เคยรู้ องค์ธรรมก็คือ ปัญญาเจตสิก ที่ในโศคาปัตติมรรคจิต อันนี้หมายถึง ผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งสำเร็จเป็นอริยบุคคล ในขณะที่บรรลุมรรคที่ ๑ นั้นแหละ โศคาปัตติมรรค เป็นการรู้แจ้งอริยสัจจ รู้ทุกข์ ละสมุทัย แจ้งนิโรธ เจริญตัวเอง เป็นการบรรลุสิ่งที่ยังไม่เคยรู้มาก่อน นี่ก็เป็นเรื่องสำหรับผู้ปฏิบัติธรรม ได้ถึง ก็กำหนดรู้ได้เหมือนกัน คือผู้ที่สำเร็จ พอสำเร็จแล้วเขาก็กำหนดรู้ปัญญาที่เกิดขึ้น

อินทรีย์ที่ ๒๑ อัญญาอินทรีย์ คือธรรมชาติที่เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในการรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ ที่ตนเคยรู้ องค์ธรรมก็คือ ปัญญาเจตสิก ที่ในมรรคจิตเบื้องบน ๓ และผลเบื้องต่ำ ๓

เป็นคู่กันคือโศคาปัตติมรรค, โศคาปัตติผล สกทาคามิมรรค, สกทาคามิผล อนาคามิมรรค, อนาคามิผล อรหัตตมรรค, อรหัตตผล อันนี้เกิดขึ้นจากการที่ปฏิบัติวิปัสสนาที่สมบูรณ์ เจริญวิปัสสนา ที่สมบูรณ์แล้วมรรคก็จะเกิดขึ้นผลก็เกิดขึ้น ผลนั้นเป็นวิบากของมรรค นี่เป็นเรื่องของผู้ที่เข้าสู่ความเป็นอริยบุคคล^{๑๙๑}

อินทรีย์ที่ ๒๒ อัญญาตาวินทรีย์^{๑๙๒} ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ สิ้นสุดแล้ว มีองค์ธรรมคือปัญญาเจตสิก ที่ในอรหัตตผลจิต นั่นก็คือหมายถึงเป็นพระอรหันต์แล้ว อันนี้ก็กล่าวไว้ตามหลักฐานที่พระพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้ในเรื่องของอินทรีย์ ๒๒ ให้เห็นว่า เป็นธรรมชาติเป็นรูปเป็นนาม ไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตน เราเขา ก็มาประชุมคูที่กายที่ใจ ของตนเอง นี้แหละ

^{๑๙๐}ดูรายละเอียดใน พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๐๓/๓๓๘.

^{๑๙๑}ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : บุญสินการพิมพ์จำกัด ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๔.

^{๑๙๒}ดูรายละเอียดใน พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๐๓/๓๓๘.

เราจะสังเกตเห็นได้ว่า ในบรรดาอินทรีย์ทั้งหมดนั้น ในแต่ละอย่าง ต่างก็มีความเป็นใหญ่และอิสระด้วยตัวของเขาเอง เมื่ออย่างใดอย่างหนึ่งแตกสลายไป ของอีกสิ่งหนึ่งจะไม่สามารถทำหน้าที่แทนกันได้เลยนี่เป็นความไม่เที่ยงของสังขารที่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และแตกสลายไป ไม่มีสิ่งใดที่จะคงทนถาวรต่อการเวลา

๔.๕.๕ อริยสัจจะ ๔^{๘๓}

วิปัสสนาภูมิที่ ๕ คือเรื่องอริยสัจจะ ๔ อริยสัจจะ ๔^{๘๔} ซึ่งเป็นภูมิของวิปัสสนา เช่นเดียวกันอริยสัจจะ มีอยู่ ๔ อย่าง คือ

- ๑) ทุกขสัจจะ
- ๒) สมุทยสัจจะ
- ๓) นิโรธสัจจะ
- ๔) มรรคสัจจะ

อริยสัจจะนี้ เป็นความจริงที่ไม่เปลี่ยนแปลง หมายความว่าอย่างไร ก็หมายความว่า ธรรมที่ชื่อว่าทุกขสัจจะนั้น ก็ย่อมจะเป็นทุกข์ จริง คือทำให้สัตว์ทั้งหลายได้รับความเดือดร้อน ได้รับความลำบาก สมกับที่ได้ตั้งชื่อว่าเป็นทุกขสัจจะ นี้เรียกว่าสมจริง ๆ ส่วนสมุทยสัจจะ ทางที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์นั้น ก็สมจริง ๆ เหมือนกัน คือเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริง ๆ นิโรธสัจจะเป็นธรรมที่ดับทุกข์ ก็ดับทุกข์ได้จริง ๆ บุคคลใดถึงนิโรธ ก็ดับทุกข์ได้จริง ๆ มรรค-สัจจะเป็นข้อปฏิบัติให้เข้าถึงความดับทุกข์ ก็เป็นข้อปฏิบัติให้เข้าถึงความดับทุกข์ ก็เป็นข้อปฏิบัติให้เข้าถึงความดับทุกข์ได้จริง ๆ บุคคลใดปฏิบัติตามมรรคสัจจะนี้ก็พ้นจากทุกข์ได้จริง ๆ อริยสัจจะ ๔ คือ^{๘๕}

๑) ทุกขสัจจะ ธรรมที่เป็นทุกข์ องค์ธรรมก็คือ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ เว้นโลภะ และกิริรูป ๒๘ เรียกว่ารูป คือร่างกายทั้งหมดนี้ เป็นทุกข์ ทั้งหมดเลย เป็นตา เป็นหู เป็นจมูก เป็นลิ้น

^{๘๓}ดูรายละเอียดในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), ข้อ ๒๐๔, หน้า ๑๕๕.

^{๘๔}ดูรายละเอียดใน ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๔๘/๒๐๓.

^{๘๕}ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔(กรุงเทพมหานคร : บุญสินีการพิมพ์จำกัด ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๑.

เป็นกาย เป็นอวัยวะต่าง ๆ เป็นทุกข์ เป็นทุกข์สัจจะ แสดงความเป็นทุกข์ คือทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ถ้าหากบุคคลใดเข้าไปเห็นทุกข์ในกายนี้ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เห็นแล้วก็ดับไป ได้ยินแล้วก็ดับไป รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส คิดนึก แล้วก็ดับไป นี่เป็นทุกข์ เจตสิกที่เกิดร่วมกับจิต ไม่ว่าจะเจตสิกฝ่ายไม่ดี เช่น โลภะ โทสะ โมหะ ก็เป็นทุกข์เพราะมันเกิดดับ เจตสิกฝ่ายกุศล เช่น ศรัทธา สติ ปัญญา เกิดดับเป็นทุกข์เช่นเดียวกัน

อริยสัจจะที่ ๒ คือ สมุทยสัจจะ ความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ โลภะ โลกเจตสิกที่ในโลภมูลจิต นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะถือว่าเป็นตัวสำคัญ ที่สร้างภพสร้างชาติ ก็ด้วยอำนาจตัณหา ความอยาก เพราะว่า อยากมี อยากเป็น คิดในภพชาติ คิดในความเป็นไปต่าง ๆ ความอยากทำให้เกิดทุกข์ ถ้าละความอยากเสียได้ก็จะพ้นทุกข์ไม่มีรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสอันใดที่จะครอบงำจิตใจสตรีเท่ากับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสของบุรุษ และก็ไม่มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสอันใดจะครอบงำจิตใจของบุรุษเท่ากับรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสของสตรี จะละได้เด็ดขาดก็ต้องเจริญวิปัสสนา ทำสติกำหนดรู้รูปนามตามเป็นจริง ก็กำหนดรู้ทุกข์นี้แหละ จนเห็นทุกข์โดยแจ้งชัด ก็จะละเหตุแห่งทุกข์ได้ นั่นก็ต้องก้าวขึ้นสู่ขั้นของมรรคผล ต้องบรรลุมรรคผล คือขั้นของโลกุตตระ โลกุตตระก็ไปจากโลกิยะนี้เอง การเห็นรูปนาม ก็ถือเป็นโลกิยะ^{๑๘๖}

อริยสัจจะประการที่ ๓ ก็คือ นิโรธสัจจะ ความจริงอันประเสริฐคือความดับทุกข์ องค์ธรรมก็คือพระนิพพาน พระนิพพานเป็นธรรมอันดับทุกข์ บุคคลใดเข้าถึงพระนิพพาน ก็ดับทุกข์ได้จริง ๆ การจะเข้าถึงพระนิพพานก็ต้องเจริญวิปัสสนา เจริญวิปัสสนา ก็กำหนดรู้ทุกข์นี้เอง เมื่อละสมุหทัยได้ ก็ถึงนิพพานแจ้งนิพพาน นิพพานนี้เป็นขมมายคนะ เป็นขมมชาตุ เป็นธรรมารมณ เป็นอารมณปรากฏได้ทางใจ ความดับทุกข์ต้องปฏิบัติวิปัสสนาให้ถึง ก็จะเข้าถึงความดับทุกข์ ในฐานะที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ถึงนิพพานได้ ผู้ที่สำเร็จเป็นอริยบุคคลตั้งแต่ขั้นที่ ๑ ไป คือโสดาบัน ก็ไปรับนิพพานเป็นอารมณ รู้จักนิพพาน

อริยสัจจะที่ ๔ ก็คือ มรรคสัจจะ มรรคสัจจะหมายถึงข้อปฏิบัติให้เข้าถึง ความดับทุกข์ ปฏิบัติทำให้เข้าถึงความดับทุกข์ ก็เป็นธรรมข้อปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์ได้จริง ๆ บุคคลปฏิบัติตามนี้ ก็ดับทุกข์ได้จริง ๆ เข้าไปถึงนิพพานได้จริง ๆ ก็ได้แก่องค์มรรค ๘ ในมรรคจิต

^{๑๘๖}ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

ในอริยสัจจะทั้ง ๔ นี้ ตัวสมุทยสัจจะ นี้เป็นตัวเหตุ ทุกขสัจจะเป็นผล มรรคสัจจะเป็นเหตุ นิโรธสัจจะเป็นผล ทุกขสัจจะกับสมุทยสัจจะนี้ เป็นโลกียสัจจะ เป็นธรรมที่พ้นโลก โลกียธรรม ก็ยังเข้าไปในโลก ส่วนโลกุตรธรรมนั้นพ้นโลก ทุกขสัจจะก็คือรูปนาม มันก็เกิดในวิภูฏสงสาร เป็นทุกข์ เป็นความจริงที่อยู่ในวิภูฏสงสาร เรียกว่า ปวัตติสัจจะ ถือว่าเป็นสัจจะที่ไม่ดี สมุทยสัจจะที่ทำให้เกิดทุกข์สัจจะ เป็นไปในวิภูฏสงสาร ก็เป็นสัจจะที่ไม่ดี เหมือนกัน เรียกว่า ปวัตติเหตุสัจจะ ส่วนนิโรธสัจจะเป็นสัจจะที่ถอยออกจากวิภูฏสงสาร เรียกว่า นิวัตติสัจจะ เป็นสัจจะที่ดี และมรรคสัจจะนั้นก็ป็นเหตุให้ถึงความถอยจากวิภูฏสงสาร ชื่อว่า นิวัตติเหตุสัจจะ^{๘๗}

๔.๕.๖ ปฏิจสงมุขปาบท ๑๒^{๘๘}

ปฏิจสงมุขปาบท หมายถึงธรรมที่เป็นเหตุเป็นผลเกิดขึ้น เกี่ยวเนื่องกัน ซึ่งไม่ใช่ธรรมที่ไหน ก็คือธรรมในอัตรภาพ ในสังขารที่มีอยู่ในตนเองนี้แหละ ที่เรายึดถือว่า เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นตัวตน เป็นเรา เป็นของเรา แต่ถ้าวาโดยสภาวะแล้ว ก็คือธรรมชาติที่เกิดขึ้น เป็นเหตุเป็นผลเกี่ยวเนื่องกัน

อวิชชา^{๘๙} เป็นปัจจัย ให้เกิด สังขาร เรียกว่า อวิชชาปัจจุยา สงขาร

สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิด วิญญาณ เรียกว่า สงขารปัจจุยา วิญญาณ

วิญญาณ คือปฏิสนธิวิญญาณ และ ปวัตติวิญญาณ ปฏิสนธิวิญญาณ คือวิญญาณที่อุบัติบังเกิดขึ้นครั้งแรกในภพใหม่ ส่วนปวัตติวิญญาณ ก็เป็นวิญญาณที่ เกิดในปวัตติกาล เมื่อเกิดวิญญาณ^{๙๐}แล้วก็ทำให้เกิด นามรูป เรียกว่า วิญญาณปัจจุยา นามรูป

ฉะนั้น เมื่อมีรูปมีนามอุบัติบังเกิดขึ้นแล้ว นามรูปปัจจุยา สพายนน นามรูปก็เป็นปัจจัยทำให้เกิด สพายนตนะ คือ อายตนะภายใน ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เกิดขึ้น

^{๘๗}ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรศิริ), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : บุญสินการพิมพ์จำกัด ๒๕๔๕), หน้า ๑๒๐.

^{๘๘}ดูรายละเอียดในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), ข้อ ๓๔๐, หน้า ๒๕๒.

^{๘๙}ดูรายละเอียดในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), ข้อ ๒๐๘, หน้า ๑๕๘.

^{๙๐}ดูรายละเอียดในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), ข้อ ๒๖๘, หน้า ๑๘๘.

เมื่อมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คือมี สฬายตนะแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้เกิด ผัสสะ^{๕๑} เรียกว่า สฬายตนปัจจัย สฬาย โส ผัสสะคือธรรมชาติที่กระทบอารมณ์ ทำให้เกิดการสัมผัส นั่นคือ มีตาก็ต้องมี สี่ที่กระทบทางตา มีสภาพเห็นเกิดขึ้นให้เกิดการสัมผัสอารมณ์เกิดขึ้น มีหูคือประสาทหูที่ทำให้มีเสียง กระทบ มีการสัมผัส เกิดการได้ยินเสียงขึ้น

เมื่อเกิดมีการสัมผัสขึ้นก็ทำให้เกิดเวทนา เรียกว่า ผัสสปัจจัย เวทนา เวทนาคือการเสวย อารมณ์ เป็นความสุข เป็นความทุกข์ เป็นความเฉย ๆ ทางกายก็มีสุขเวทนา สบายกาย มีทุกขเวทนา ไม่สบายกาย ทางใจก็มี ๓ อย่างคือ โสมนัสเวทนา ดีใจ โทมนัสเวทนา เสียใจ อุเบกขาเวทนา เฉย ๆ เวทนาเหล่านี้เกิดขึ้นมาจากมีการสัมผัสขึ้นมา มีการสัมผัสอารมณ์เวทนาจึงเกิดขึ้น

เมื่อมีเวทนา เวทนาปัจจัย ตณฺหา เวทนามีปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหา คือ ความอยาก ความต้องการ คิดใจในอารมณ์ สัมผัสอารมณ์ที่ดี ความต้องการคิดใจในอารมณ์ก็เกิดขึ้น เป็น กามตัณหาเกิดขึ้น แม้ขณะที่เกิดทุกขเวทนาอยู่ ตัณหาก็แทรกเข้ามาได้ ความต้องการดิ้นรนไปถึง ความสุข ความไม่ต้องการในความทุกข์ในขณะนี้ อยากได้ต้องการที่จะหาความสุขที่มันพ้นไปจาก ความทุกข์เหล่านี้ หรือแม้แต่เกิดอุเบกขาเวทนาคือความเฉย ๆ เกิดขึ้น ตัณหาก็เข้ามาแทรกได้ คือ พอใจในความเฉยนั้น ก็ได้ เวลาเฉย ๆ ตัณหาก็พอใจในความเฉย ๆ ได้^{๕๒}

ชาติปัจจัย ขรามณ^{๕๓} โสภปริเทว ทุกขโทมนสฺสปายาส ชาติเป็นปัจจัยให้เกิด ขรา มรณะ และ โสภะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส มีเกิด ก็ต้องมีแก่ มีตาย แก่ชรา ที่มองเห็นเช่น หมงอก ฟันหัก หนังกี่ขวยอะไรอย่างนี้ ความชราที่ซ่อนเร้น คือแม้แต่เป็นเด็ก เป็นหนุ่มเป็นสาวนั้นก็ยังมี ความชราในตัว เกิดขึ้นแล้วมันก็เสื่อมไป ความเสื่อมไปนั้นแหละมัน เป็นความชรา โดยเฉพาะ โดยละเอียดแล้ว รูปหรือนามอันใด ที่ปรากฏขึ้นแล้ว ก็จะตั้งอยู่นิดเดียว แล้วก็ดับไป ในฐิติขณะที่ตั้งอยู่นั้น ถือว่าเป็นความชรา อุปปาตักขณะ ขณะเกิดขึ้น ฐิติขณะ ตั้งอยู่นิดหนึ่ง แล้วก็ กังคักขณะ ดับ (ตาย) ไป ในขณะที่ตั้งอยู่ชั่วขณะหนึ่งถือว่าเป็นความชรา

^{๕๑}ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, ข้อ ๒๗๒, หน้า ๒๐๐.

^{๕๒}ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บุญสินีการพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒๕.

^{๕๓}ดูรายละเอียดในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), ข้อ ๓๔๐, หน้า ๒๕๓-๒๕๔.

เมื่อมีความเกิดก็นำมาซึ่งความแก่ และความตาย และความเศร้าโศก เสียใจ โศกก็คือ ความเศร้าโศก ประเทาะได้แก่การร้องไห้รำพัน ทุกข์ได้แก่ความไม่สบายกาย โทมนัสได้แก่ความเสียใจ อุปายาสคือความคับแค้นใจ อุปายาสถือว่าเป็นความทุกข์ที่สุด ความโศก ความรำไรรำพัน ความคับแค้นใจ ๓ อย่างนี้พระพุทธเจ้าได้นำมาแสดงโดยกล่าวถึงเหตุปัจจัยเหล่านี้ โดยแสดงถึงเหตุในอดีต เหตุในปัจจุบัน ผลในปัจจุบัน ผลในอนาคต อวิชชา สังขาร ถือว่าเป็นเหตุในอดีต วิญญาณ นาม รูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ถือว่าเป็นผล เป็นปัจจุบัน ผลที่เกิดขึ้น ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะ ถือว่าเป็นปัจจุบันเหตุ ชาติ ชรา มรณะ ถือว่าเป็น อนาคตผล แล้วที่จริงขณะที่อวิชชาสังขารเป็นอดีตเหตุ เกิดขึ้น มันก็มีตัณหา มีกัมมภาวะ เข้าไปร่วมด้วย สังขารหรือว่ากัมมภาวะโดยองค์ธรรมแล้ว ก็คืออันเดียวกัน แต่ว่าท่านแยกโดยความเจตนาที่ทำให้เป็นบุญเป็นบาปในอดีต ก็ถือว่าเป็นสังขาร เจตนาที่ทำให้เป็นบุญเป็นบาปในปัจจุบัน นี่ถือว่าเป็นกัมมภาวะ ฉะนั้น ในขณะที่เกิดอวิชชา สังขารในอดีต ตัณหา อุปาทาน ก็ไปอยู่ร่วมด้วย และในขณะที่เกิดตัณหาอุปาทานในปัจจุบันนี้ อวิชชา สังขาร ก็ร่วมอยู่ด้วย ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยกันอยู่อย่างนี้^{๑๔๔}

ฉะนั้นถ้าหากว่าจะให้พ้นจากความทุกข์ ก็จะต้องเจริญสติกำหนดรู้ ปฏิจจสมุปบาท ที่กำลังปรากฏเป็นปัจจุบัน กำหนดตรงไหน กำหนดตรง มีการสัมผัสอารมณ์ เกิดเวทนา เกิดตัณหาขึ้น ให้กำหนดตรงนั้น ระหว่างอารมณ์ สัมผัส กลิ่น รส สัมผัส มากระทบกับ อายตนะภายใน เกิดเวทนาขึ้น ให้ทำสติกำหนดรู้ ให้ทำสติกำหนดรู้ ถ้าหากว่าสติรู้ทันมันก็ตัดตัณหาไป ถ้ารู้ไม่ทันตัณหา ก็เกิดขึ้น ได้ยินเสียงขณะหนึ่ง ถ้ามีสติรู้ทัน ตัณหาก็กไม่เกิดขึ้น ได้กลิ่นมีสติรู้ทัน ตัณหาไม่เกิดขึ้น ลิ้มรส ได้สัมผัสทางกาย มีสติรู้ทัน ตัณหาก็กไม่เกิดขึ้น แต่ถ้าเราไม่มีสติ ตัณหาก็กเกิดขึ้น มีตัณหามากขึ้น ก็มีอุปาทาน มีกรรม ก็ทำให้มีภพชาติต่อไปไม่จบสิ้น

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย

^{๑๔๔}ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บุญสินีการพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๓.

ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเว ทุกะ โทมนัส อุปายาสจึงมี กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้^{๑๕๕}

ปฏิจสมุปบาท คือหวงโซ่ของสงสารวัฏฏ์ หากเราเข้าไปตัดวงจรของปฏิจสมุปบาทได้ ก็หมายถึงการหลุดพ้นจากการที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสงสารได้สำเร็จ โดยอาศัยหลักกรรมในพระพุทธศาสนาเป็นแนวในการประพฤติปฏิบัติเพื่อที่จะได้หลุดพ้นออกจากกามวัฏฏ์

๔.๖ หลักปฏิบัติเพื่อละกามคุณ ๕

เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนเหมาะแก่การใช้งานตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นได้น้อมจิตไปเพื่ออาสาวิภวญาณ ได้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี่ทุกข์นี้ทุกข์สมุทัยนี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อเราเห็นอยู่อย่างนี้จิตได้หลุดพ้นจากกามาสวะภวาสวะ อวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้วทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้วไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป นี่เป็นพระพุทธพจน์ที่ตรัสในเวรัญชกัณฑ์^{๑๕๖}

จากการศึกษาทำให้ทราบว่ากามคุณ ๕ เมื่อสงเคราะห์เป็นรูปนามแล้วสามารถนำไปเป็นอารมณ์กรรมฐานในการปฏิบัติทั้งสมถะและวิปัสสนาเพื่อฝึกจิตให้ละจากกามคุณได้ โดยการกำหนดเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาภูมิ ที่สงเคราะห์เป็นรูปนาม และเป็นการปฏิบัติตามแนวทางแห่งพระอริยะเจ้า การกำหนดอารมณ์ในสมถะวิปัสสนาเป็นการเดินตามทางแห่งพระอริยะเจ้า เป็นการแสวงหาที่ประเสริฐ เป็นการปฏิบัติที่ประเสริฐเพราะมุ่งไปเพื่อความพ้นทุกข์ เป็นไปเพื่อการทำจิตให้หลุดพ้นจากกามคุณละกามได้ พระมหาสุชน ยสสิโล (ผลชอบ) ได้กล่าวถึงวิปัสสนากรรมฐานในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนา” ทำให้ทราบว่า วิปัสสนากรรมฐานเป็นคำสอนแนวปฏิบัติทางด้านกายกัมมจิต^{๑๕๗} ดังนั้นการปฏิบัติทั้งสมถะและวิปัสสนาเป็นเหตุทำให้ละกามคุณ ๕ ได้

^{๑๕๕} ดูรายละเอียดใน อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๗๔/๑๘๕.

^{๑๕๖} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๔/๗.

^{๑๕๗} ดูรายละเอียดใน พระมหาสุชน ยสสิโล (ผลชอบ), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศาสนศึกษามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๑.

บุคคลผู้ที่ปฏิบัติตามแนวทาง ของสมณะและวิปัสสนาภาวนา ย่อมที่จะได้รับผลของการปฏิบัติตามธรรมที่ตน ได้ประพฤติปฏิบัติแล้ว โดยการรับผลของการปฏิบัติ ที่สมควรแก่การปฏิบัติ ของตนๆ ตามความปฏิบัตินั้นๆ ตามปัญญาของตนที่สามารถละกิเลสได้ด้วยองค์ธรรมของภูมิปฏิบัติที่ตนปฏิบัติได้แล้ว โดยผู้ปฏิบัติจะรู้ได้ด้วยปัญญาของผู้ปฏิบัติเอง

๔.๗ ประเภทของบุคคลผู้ละกามคุณ ๕ ได้

จากการศึกษาพบว่า ประเภทของบุคคลที่สามารถละกามคุณ ๕ ได้มีอยู่ ๒ ลักษณะคือ ประเภทที่ทำให้กามคุณเบาบางกับประเภทที่ละได้โดยเด็ดขาด มีดังนี้ คือ

๑. ประเภททำให้เบาบางโดยวิธีการปฏิบัติด้วยการรักษาศีล มีศีล ๕-๘-๑๐-๒๒๗ เป็นต้น

๒. ประเภทพระอริยบุคคลละได้ด้วยองค์ธรรมของมรรคผลนั้น ๆ

ก) พระโสดาบันและพระสกิทาคามีสามารถทำกามให้เบาบางจากจิตใจตามมรรคผล ของท่านเอง

ข) พระอนาคามีและพระอรหันต์ท่านสามารถละกามคุณ ๕ ได้เด็ดขาด^{๑๕๘}

๔.๘ ประโยชน์ของสมณะภาวนาและวิปัสสนาภาวนา

สรุปจากการศึกษาทำให้ทราบประโยชน์ของการปฏิบัติธรรมทั้งสมณะกรรมฐานและ วิปัสสนากรรมฐานต่อตนเองและผู้อื่น ดังนี้

๔.๘.๑ ผลต่อตนเองด้านสุขภาพจิต

๑. ส่งเสริมให้คุณภาพของใจดีขึ้น คือ ทำให้จิตใจผ่องใส สะอาด บริสุทธิ์ สงบ เยือกเย็น ปลอดโปร่ง โล่ง เบา สบาย มีความจำ และสติปัญญาดีขึ้น

๒. ส่งเสริมสมรรถภาพทางใจ ทำให้คิดอะไรได้รวดเร็วถูกต้อง และเลือกคิดแต่ใน สิ่งที่ดีเท่านั้น

^{๑๕๘}ดูรายละเอียดใน พระอาจารย์ ดร.กัททันตะ อาสภมหาเถระ, แฉกธรรมปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๒๖-๑๓๗.

๔.๘.๒ ด้านพัฒนาบุคลิกภาพ

๑. จะเป็นผู้มีบุคลิกภาพดี กระฉับกระเฉง กระปรี้กระเปร่า มีความองอาจ สง่าผ่าเผย มีผิวพรรณผ่องใส
๒. มีความมั่นคงทางอารมณ์ หนักแน่น เข้มแข็ง และเชื่อมั่นในตนเอง
๓. มีมนุษยสัมพันธ์ดี วางตัวได้เหมาะสมกับกาลเทศะ เป็นผู้มีเสน่ห์ เพราะไม่มักโกรธ มีความเมตตา กรุณาต่อบุคคลทั่วไป

๔.๘.๓ ด้านชีวิตประจำวัน

๑. ช่วยให้เกิดความเรียบร้อย เป็นเครื่องเสริมประสิทธิภาพในการทำงาน และการศึกษาเล่าเรียน
๒. ช่วยเสริมให้มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง เพราะร่างกายกับจิตใจย่อมมีอิทธิพลต่อกัน ถ้าจิตใจเข้มแข็ง ย่อมเป็นภูมิคุ้มกันโรคภัยในตัว

๔.๘.๔ ด้านศีลธรรมจรรยา

๑. ย่อมเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ เชื่อถือแห่งกรรม สามารถคุ้มครองตนให้พ้นจากความชั่วทั้งหลายได้ เป็นผู้มีความประพฤติดี เนื่องจากจิตใจดี ทำให้ความประพฤติทางกายและวาจาดีตามไปด้วย
๒. ย่อมเป็นผู้มีความมักน้อยสันโดษ รักสงบ และมีขันติเป็นเลิศ
๓. ย่อมเป็นผู้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว เป็นผู้มีความอดทนอดกลั้น และมีความอ่อนน้อมถ่อมตน

๔.๘.๕ ผลต่อครอบครัว

๑. ทำให้ครอบครัวมีความสุขเพราะสมาชิกในครอบครัวเห็นประโยชน์ของการประพฤติธรรม ทุกคนตั้งมั่นอยู่ในศีล ปกครองกันด้วยธรรม เด็กเคารพผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่เมตตาเด็ก ทุกคนมีความรักใคร่สามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน
๒. ทำให้ครอบครัวมีความเจริญก้าวหน้า เพราะสมาชิกต่างก็ทำหน้าที่ของตนโดยไม่บกพร่อง เป็นผู้มีใจคอหนักแน่น เมื่อมีปัญหาครอบครัวหรือมีอุปสรรคอันใด ย่อมร่วมใจกันแก้ไข ปัญหาให้ลุล่วงไปได้ด้วยดี

๔.๘.๖ ผลต่อสังคมและประเทศชาติ

๑. ทำให้สังคมสงบสุข ปราศจากปัญหาอาชญากรรม และปัญหาสังคมอื่น ๆ เพราะปัญหาทั้งหลายที่เกิดขึ้นในสังคม ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการฆ่า การข่มขืน โจรผู้ร้าย การทุจริตคอร์ปชั่น ล้วนเกิดขึ้นมาจากคนที่ขาดคุณธรรม เป็นผู้มีจิตใจอ่อนแอหวั่นไหวต่ออำนาจสิ่งชั่วร้าย หรือกิเลสได้ง่าย ผู้ที่ฝึกสมาธิย่อมมีจิตใจเข้มแข็ง มีคุณธรรมในใจสูง ถ้าแต่ละคนในสังคม ต่างฝึกฝนอบรมใจของตนให้หนักแน่นมั่นคง ปัญหาเหล่านี้ก็จะไม่เกิดขึ้น ส่งผลให้สังคมสงบสุขได้

๒. ทำให้เกิดความมีระเบียบวินัย และเกิดความประหยัด ผู้ที่ฝึกใจให้ตั้งมั่นด้วยการทำสมาธิอยู่เสมอ ย่อมเป็นผู้รักความมีระเบียบ วินัย รักความสะอาด มีความเคารพกฎหมายของบ้านเมือง ดังนั้นบ้านเมืองเราก็จะสะอาดน่าอยู่ ไม่มีคนมกง่ายทิ้งขยะลงบนพื้นถนน จะข้ามถนนก็ เฉพาะตรงทางข้าม เป็นต้น เป็นเหตุให้ประเทศชาติไม่ต้องสิ้นเปลืองงบประมาณ เวลา และกำลังเจ้าหน้าที่ที่จะไปใช้สำหรับแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากความไม่มีระเบียบวินัยของประชาชน

๓. ทำให้สังคมเจริญก้าวหน้า เมื่อสมาชิกในสังคมมีสุขภาพจิตดี รักความเจริญก้าวหน้า มีประสิทธิภาพในการทำงานสูง ย่อมส่งผลให้สังคมเจริญก้าวหน้าตามไปด้วย และเมื่อมีกิจกรรมของส่วนรวม สมาชิกในสังคมก็ย่อมพร้อมที่จะสละความสุขส่วนตน ให้ความร่วมมือกับส่วนรวมอย่างเต็มที่ และถ้ามีผู้ไม่ประสงค์ดีต่อสังคมจะมาข่มขู่ให้เกิดความแตกแยก ก็จะไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะสมาชิกในสังคมเป็นผู้มีจิตใจหนักแน่น มีเหตุผลและเป็นผู้รักสงบ

๔.๘.๗ ประโยชน์ของวิปัสสนาภาวนา

๑. สามารถกำจัดกิเลสต่าง ๆ อันเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ หรือทำให้เบาบางลง
๒. มีความทุกข์น้อยลง และมีความสุขมากขึ้น
๓. มีจิตใจมั่นคง รู้เท่าทันความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย ไม่มีอาการขึ้น ๆ ลง ๆ ตามโลกธรรม
๔. คลายความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวงลงได้ ไม่วุ่นวายเดือดร้อน
๕. มีความเห็นแก่ตัวน้อยลง และบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นมากขึ้น
๖. จิตใจมีคุณธรรม หรือมีคุณภาพสูงขึ้นตามขั้นของการปฏิบัติ
๗. ถ้าทำได้ถึงขั้นสูงสุด จะทำให้ดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิงหรือบรรลุอรหัตผล

กล่าวโดยสรุปแล้วการปฏิบัติสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน เมื่อมองโดยประ โยชน์ แล้ว ก็สามารถสรุปได้ ๒ ประการ คือ

(๑). ประโยชน์ที่เกิดขึ้นโดยตรงกับผู้ปฏิบัติเองทางร่างกายและจิตใจ

(๒). ประโยชน์ที่เอื้อไปยังบุคคลรอบข้าง มีมารดาบิดาญาติมิตรบริวาร และสังคม โดยรวมมีประเทศชาติ และหมู่สัตว์ทั้งหลาย ที่เกิดมาร่วมโลกเป็นต้น

๔.๕ ประโยชน์ที่เป็นจุดหมายทางพุทธศาสนา แบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ

๑. ประโยชน์ระดับต้น ฝึกสมาธิไประยะหนึ่ง จิตจะหายฟุ้งซ่านจนถึงระดับได้ฌาน สามารถใช้สมาธิที่ได้ ระวังหรือข่มกิเลสได้ชั่วคราว แค่นี้ก็เรียกได้ว่าได้ “ วิมุติ ” (หลุดพ้น) ระดับหนึ่งแล้ว เรียกว่า วิกขัมภมวิมุติ (หลุดพ้นด้วยข่มไว้) ครอบงำที่ยังข่มได้อยู่ กิเลสมันก็ไม่ฟุ้งออกมา

๒. ประโยชน์ระดับสูงสุด ก็คือ สมาธิอันเป็นบาทฐานวิปัสสนาพิจารณาสภาวธรรมทั้งหลายรู้แจ้งไตรลักษณ์ กำจัดกิเลสได้โดยสิ้นเชิง พุทธอีกในหนึ่งก็คือสมาธินำไปสู่ความเป็นพระอรหันต์

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “ศึกษาหลักปฏิบัติเพื่อละกามคุณ ๕ ในปาสราลีสสูตร” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการคือ เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในปาสราลีสสูตร เพื่อศึกษาการละกามคุณ ๕ ในปาสราลีสสูตร ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยวิธีการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์ คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส และตำราอื่น ๆ เรียบเรียงบรรยายตรวจสอบความถูกต้อง เนื้อหาจากอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ

จากการศึกษาสรุปผลในการวิจัย มีดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ปาสราลีสสูตร เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระภิกษุ ๕๐๐ รูป ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ เล่มที่ ๑๒ โอปัมมวรรค สูตรที่ ๖ เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ณ อาศรมของรัมมกพราหมณ์ เขตกรุงสาวัตถี เนื่องจากภิกษุเหล่านี้เดินทางมาพบท่านพระอานนท์ เพื่อขออนุญาตเข้าเฝ้าและฟังธรรมเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค ท่านพระอานนท์จึงขอให้ไปนั่งรออยู่ที่อาศรมของรัมมกพราหมณ์ เมื่อมีโอกาสได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคให้เสด็จไปโปรดภิกษุเหล่านี้ และเมื่อพระองค์เสด็จไปถึง ทรงได้ยินภิกษุเหล่านี้กำลังสนทนาธรรมกันอยู่ ทรงพอพระทัย ประทับยืนอยู่ประตูอาศรมจนภิกษุเหล่านี้สนทนาธรรมจบลง ด้วยทรงปรารถนาเหตุนี้ จึงตรัสสอนเรื่องการแสวงหาที่ประเสริฐ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชญาสยะ

ทรงตรัสการแสวงหา คือ

๑. ตรัสว่า การแสวงหา มี ๒ อย่าง คือ การแสวงหาที่ประเสริฐ และการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ จากนั้นอธิบายว่า สิ่งที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมอง ได้แก่ บุตร ภรรยา ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน เป็นการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ

ส่วนการแสวงหาที่ประเสริฐ ทรงอธิบายว่า ได้แก่ การที่บุคคลผู้มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมอง รู้ชัดถึงโทษในสิ่งที่มี ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมอง แสวงหานิพพานที่ไม่มี ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมอง

๒. ทรงเล่าว่า พระองค์เองเมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้ทรงแสวงหาทางอันประเสริฐ โดยเสด็จ ออกผนวช ทรงศึกษาและปฏิบัติธรรมตามลัทธิอื่น เช่น สำนักอาฬารดาบส สำนักกฤตดาบส เมื่อทรงเห็นว่า ไม่ใช่ทางอันประเสริฐที่จะบรรลुพระนิพพาน จึงทรงออกจากสำนักนั้น ๆ แล้วทรงบำเพ็ญเพียรด้วยพระองค์เองจนได้ตรัสรู้ แล้วทรงแสดงปฐมเทศนาโปรดภิกษุปัญจวัคคีย์ และภิกษุปัญจวัคคีย์ ก็ได้แสวงหาทางอันประเสริฐตามแบบของพระองค์จนได้บรรลุอรหัตผล

๓. ต่อจากนั้น ได้ตรัสถึงโทษแห่งกามคุณ ๕ ว่า สมณะหรือพรานหมณ์พวกใดก็ตาม ถ้ายัง ใฝ่ฝัน ลุ่มหลง ติดพัน ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาที่สลัดออกจากกามคุณ ๕ นี้ได้ จะต้องเสื่อม ต้องพินาศ ต้องถูกมารใจบาปทำอะไร ๆ ได้ตามชอบใจเหมือนเนื้อป่าที่ติดบ่วง นอนทับบ่วงพรานเนื้อ จะต้องพินาศ ต้องถูกพรานเนื้อทำอะไร ๆ ได้ตามชอบใจ ฉะนั้น

ส่วนสมณะหรือพรานหมณ์ผู้ไม่ใฝ่ฝัน ไม่ลุ่มหลง ไม่ติดพัน มองเห็นโทษของกามคุณ ๕ มีปัญญาที่สลัดออกจากกามคุณ ๕ นั้นได้ จะไม่เสื่อม ไม่พินาศ ไม่ถูกมาร (กิเลส) ทำอะไร ๆ ได้ตามชอบใจ เหมือนเนื้อป่าที่ไม่ติดบ่วง นอนทับบ่วงของพรานเนื้อ ฉะนั้น

พระผู้มีพระภาคทรงชี้ให้เห็นว่า การแสวงหากามเป็นการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ การแสวงหาทางพ้นจากกาม บรรลुถึงพระนิพพานเป็นการแสวงหาที่ประเสริฐ การแสวงหาที่ประเสริฐ ทรงยกการแสวงหาโมกขธรรมของพระองค์เป็นตัวอย่าง ตอนท้ายทรงแสดงด้วยอุปมาโวหารเปรียบเทียบให้เห็นโทษของกามคุณ และคุณของการสลัดออกจากกามคุณ ๕ แล้วทรงสอนวิธีสลัดออกจากกามคุณ ๕ ด้วยการปฏิบัติสมณะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานเหมือนนิวาปสูตร

ในพระสูตรนี้ พบว่า มีการตรัสถึงพระพุทธประวัติ ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสแสดงด้วยพระองค์เองที่มีค่ายิ่ง นอกจากเนื้อหาสาระดังกล่าวข้างต้น นั่นคือให้ความรู้เกี่ยวกับพุทธประวัติ ตอนต้นที่สำคัญยิ่ง เป็นพุทธประวัติจากพระโอษฐ์ที่หาได้ยาก

สรุปหลักธรรมจากการศึกษาพระสูตร ทำให้พบว่าปาสราสีสูตรเป็นสูตรที่แสดงแนวทางเดินแห่งพระอรียเจ้า คือความพ้นทุกข์ความดับทุกข์ทำจิตใจให้หลุดพ้นจากบ่วง โดยอาศัยแนวทางแห่งพระอรียเจ้าทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าและเหล่าอรียสาวกเป็นต้น มีการปฏิบัติทั้งสมณะและวิปัสสนา

หลักธรรมที่พบคือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ อันได้แก่สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปทาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมืองค์ ๘ หรือวิปัสสนาภูมิ ๖ ที่ใช้ในการลงมือปฏิบัติก็จะสงเคราะห์เป็นรูปนาม การปฏิบัติเพื่อเข้าถึงธรรมของพระอริยะเจ้ามอริยะเป็นต้น

จากการศึกษาพบว่า กามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสที่เป็นกองแห่งขันธ ที่ เป็นบ่วง ใช้สำหรับดักสัตว์ให้ติดข้องอยู่ในวัฏฏะสงสาร การจะหลุดพ้นจากบ่วงเหล่านี้ต้องปฏิบัติตาม แนวทางของพระอริยะเจ้าเท่านั้น คือ สมณะและวิปัสสนา

จากการศึกษาทำให้ทราบว่ากามคุณ ๕ เมื่อสงเคราะห์วิปัสสนาภูมิ คือสงเคราะห์ให้เป็น รูปนามขันธ สามารถนำไปเป็นอารมณ์กรรมฐาน ในการปฏิบัติทั้งสมณะและวิปัสสนา เพื่อฝึกจิตให้ ละจากกามคุณได้ โดยการกำหนดเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาภูมิและเป็นการปฏิบัติตามแนวทางแห่งพระ อริยะเจ้า และการกำหนดอารมณ์ในสมณะและวิปัสสนาเป็นการเดินตามทางแห่งพระอริยะเจ้าเป็นการ แสวงหาที่ประเสริฐเป็นการปฏิบัติที่ประเสริฐเพราะมุ่งไปเพื่อความพ้นทุกข์เป็นไปเพื่อการทำให้ หลุดพ้นจากกามคุณละกามได้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาการละกามคุณ ๕ ในปาสราลิสสูตร ยังขาดการศึกษา ในหลักและวิธีการปฏิบัติแบบสมณะกรรมฐาน ตามพระคัมภีร์เถรวาทที่สมบูรณ์ ดังนั้น ผู้ที่สนใจ ต้องการจะศึกษาให้ละเอียดและต้องการนำข้อมูลไปใช้ในวัตถุประสงค์อย่างอื่น ควรศึกษาข้อมูล เพิ่มเติมดังต่อไปนี้

๑. ศึกษาหลักธรรมที่ผู้ศึกษายังไม่ได้ศึกษา

- ก) การปฏิบัติวิปัสสนานาน้ำสมณะ
- ข) การปฏิบัติวิปัสสนาล้วน
- ค) การสำรวมอินทรีย์กับวิปัสสนาภูมิ

สำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาวิจัยในเรื่องเดียวกันนี้ ผู้วิจัยขอเสนอแนะการทำวิทยานิพนธ์ใน ครั้งต่อไปคือ

๒. ศึกษาเรื่องเดียวกัน

- ก) ศึกษาสมณะยานิกะกับการบรรลุนิพพาน
- ข) ศึกษาการฟังธรรมต่อพระภิกษุพระพุทธรูปเจ้ากับการบรรลุธรรม
- ค) ศึกษาคุณและโทษของกามคุณ ๕

บรรณานุกรม

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

(๑) พระไตรปิฎก :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฯ ฉบับพิมพ์, ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ .พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

(๒) ปกรณวิเสศ อรรถกถา และฎีกา :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฯ อรรถกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

_____ .ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฯ ฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ .ปกรณ์วิเสศภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฯ ปกรณ์วิเสโส. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๕.

_____ .สังยุตตนิกาย สารตลอปุคาสินี สคาถวคคอกุฎกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๓.

_____ .ขุททกนิกาย ฌมมปทกุฎกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

_____ .วิสุทธิมคคปกรณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

พุทธทาสภิกขุ. **คู่มือมนุษยนิยมแบบสมบูรณ**. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๑.

_____. **บางแง่มุมของกามในทัศนะพุทธทาสภิกขุ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุข ภาพ ใจ , ๒๕๔๒.

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี). **วิปัสสนาภูมิ**. กรุงเทพมหานคร : บุญศิริการพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๕.

พระคันธसारากิจ. **อภิธรรมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี**. กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์. ๒๕๔๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒.

พระธรรมธีรราชฆาโมณี (โชคก ญาณสิทธิ). **วิปัสสนาญาณโสภณ**. กรุงเทพมหานคร : ศรีอนันต์การพิมพ์, ๒๕๔๖.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๘ ราชบัณฑิต, **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๘.

_____. **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐.

พระพุทธโฆษาจารย์. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค** แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อ.จ. อาสภมหาเถร) กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.

พระมหากัจจายนเถระ. **เนตติอฏฐกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์ หจก.ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๔.

พระมหาดลวัลย์ ญาณจารี. **ลักษณะที่ถูกต้องแห่งปรมัตถธรรม**. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๓๔.

พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระโสภณคณาภรณ์. **ธรรมปริทรรศน์ ๒ (อธิบายธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒)**, ๒๕๒๕.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **วิปัสสนาญาณเล่ม ๑**. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิกวงษ์ ตรวจชำระโดย พระพรหมโมลี. กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอ ไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๔๘.

_____ **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิกวงษ์ ตรวจชำระโดย พระพรหมโมลี. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒.

_____ **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิกวงษ์. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕.

พระอุดมคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). ศ.พิเศษ ดร.จำลอง สารพัตน์, **พจนานุกรม บาลี-ไทย สำหรับนักศึกษาระดับปรับปรุงใหม่**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๘.

พระภิกษุทันตะ อาสภเถระ. **แฉกธรรมปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พ.อ.(พ) เสามันต์ โปตระนันท์. **พระไตรปิฎกฉบับย่อ**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

มูลนิธิปราณี สำเร็จราชย์. **มิลินทปัญหา เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร : สุสวัสดี พรินเตอร์, ๒๕๕๔.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕.

วศิน อินทสระ. **พระไตรปิฎก ฉบับขยายความ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา. ๒๕๕๔.

(๒) วิทยานิพนธ์

จิระโชติ สงวนปิยะพันธ์. “ศึกษาผัสสะเจตสิก กับการปฏิบัติวิปัสสนา เฉพาะการปฏิบัติวิปัสสนา ภาวนา ๗ เดือน”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระครูสุนทรสุดสาร (พยุ่ง กตปุณณโณ). “เรื่องศึกษาวิเคราะห์ขั้น ๕ อันเป็นภูมิของวิปัสสนา เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระมหานิชยม สีลส่วโร. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาวสันตการณพิรุณ ปญญาวโร (วงศ์กา). “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องเมถุนธรรมในพระวินัยปิฎก”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาสุชน ยสดีโล (ผลชอบ). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตพุทธศาสนาและปรัชญา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหาสุนนท์ จนทโสภโณ (ศิษฐ์สุนนท์). “การศึกษาคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหาอุทัย อุทโย (ศิริภักดิ์). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องตัณหาในพระไตรปิฎก”. วิทยานิพนธ์บัณฑิตวิทยาลัย. สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี, “เรื่องศึกษาวิเคราะห์การเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาเถรวาทและวิธีการรักษาคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน”. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

(๓) บทความ

ลดาวัลย์ คำจันทร์. “วิเคราะห์สมณะ-วิปัสสนากรรมฐานของห้าสำนัก”. อุบลราชธานี : คณะ
ศึกษามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูอุบลราชธานี, ๒๕๓๔.

ภาคผนวก

๖. ปาฐราลิสุตต

[๒๑๒] เอวม เม สุต :- เอก์ สมย์ ภควา สาวตถึยั วิหริติ เขตวน อนาถปิณฑิกสุส อาราม. อถ โข ภควา ปุพพหสมย์ นิวาเสตวา ปตตจิวรมาทาย สาวตถึ ปิณฑาย ปาวิสี. อถ โข สมพหุลา ภิกขุ, เยน อายสุมา อานนุโท, เตนุปลงกมึสุ; อุปลงกมิตวา อายสมนตัม อานนุทัม เอตทโวจ “จิสสุตา โน อวูโส อานนุท ภควตา สมมุขา ฐมมึ กถา, สาธุ มย์ อวูโส อานนุท ลเกยยาม ภควโต สมมุขา ฐมมึ ถถั สวานายา” ตี. เตนหายสมนุโต, เยน รummกสุส พุราหุมณสุส อสุสโม, เตนุปลงกมถ; อปเปวนาม ลเกยยาถ ภควโต สมมุขา ฐมมึ ถถั สวานายาติ. “เอวมวูโส”ติ โข เต ภิกขุ อายสมโต อานนุทสุส ปจจุสสุส. อถ โข ภควา สาวตถึยั ปิณฑาย จริตวา ปจจุทตัม ปิณฑปตปฏิกกนุโต อายสมนตัม อานนุทัม อามนเตสิ “อายาฆานนุท, เยน ปุพพาราโม มิคารมาตุ ปาสาโท, เตนุปลงกมึสุสาม ทิวาวิหารายา”ติ. “เอวั ภนเต”ติ โข อายสุมา อานนุโท ภควโต ปจจุสสุส. อถ โข ภควา อายสมตา อานนุเทน สทฐี, เยน ปุพพาราโม มิคารมาตุ ปาสาโท, เตนุปลงกมึ ทิวาวิหาราย. อถ โข ภควา สายณหสมย์ ปฏิสถลانا วุจจุโต อายสมนตัม อานนุทัม อามนเตสิ “อายาฆานนุท, เยน ปุพพโกฏจโก, เตนุปลงกมึสุสาม คตตานี ปริสธิลลจิตุน”ติ. “เอวั ภนเต”ติ โข อายสุมา อานนุโท ภควโต ปจจุสสุส.

[๒๑๓] อถ โข ภควา อายสมตา อานนุเทน สทฐี, เยน ปุพพโกฏจโก, เตนุปลงกมึ คตตานี ปริสธิลลจิตุน; ปุพพโกฏจเก คตตานี ปริสธิลลจิตวา ปจจุตตริตวา เอกจิวโร อฏฐาสี คตตานี ปุพพาปยมา โน. อถ โข อายสุมา อานนุโท ภควนตัม เอตทโวจ “อัย ภนเต รummกสุส พุราหุมณสุส อสุสโม อวิทูเร, รummโย ภนเต รummกสุส พุราหุมณสุส อสุสโม, ปาสาทโก ภนเต รummกสุส พุราหุมณสุส อสุสโม. สาธุ ภนเต ภควา, เยน รummกสุส พุราหุมณสุส อสุสโม, เตนุปลงกมถ ออนุกมเป อูปาทายา”ติ. อธิวาเสสิ ภควา ตุนทีกาเวน. อถ โข ภควา, เยน รummกสุส พุราหุมณสุส อสุสโม, เตนุปลงกมึ. เตน โข ปน สมเณน สมพหุลา ภิกขุ รummกสุส พุราหุมณสุส อสุสเม ฐมมียา ถถาย สนนินินนา โหนติ. อถ โข ภควา พหิทวารโกฏจเก อฏฐาสี ถถาปริโยसान์ อากมยมาโน. อถ โข ภควา ถถาปริโยसान์ วิทิตวา อุกกาสิตวา อคคัพ อากโกฏฐี. วิวริสุ โข เต ภิกขุ ภควโต ทวารัม. อถ โข ภควา รummกสุส พุราหุมณสุส อสุสมั ปวิสิตวา ปลณญตเต อาสเน นิสีท; นิสหข โข ภควา ภิกขุ อามนเตสิ “กาย นุตถ ภิกขเว เอตริท ถถาย สนนินินนา ? กจ ปนโว อนุตราถถา วิปปกตา”ติ ภควนตเมว โข โน ภนเต อารพุก ฐมมึ กถา วิปปกตา, อถ ภควา ออนุปตโต ตี. สาธุ ภิกขเว, เอตัม โข ภิกขเว ตุมหากัม ปฏฐูป กุลปุตตานัน สทฐา อการสุมา อนคาริยัม ปพพชิตานัน, ยัม ตุมเมห ฐมมียา ถถาย สนนินินเทยยาถ. สนนินิตตานัน โว ภิกขเว ทูยัม กรณิยัม ฐมมึ วา ถถา อริโย วา ตุนทีกาโว”.

วิทิตวา อมตํ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ ปฺริเยสฺติ, อตฺตนา โสภณมฺโม สฺมาโน โสภณมฺเม อาทิโน วิทิตวา
 อโสภํ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ ปฺริเยสฺติ, อตฺตนา สํกิลฺลสมฺมมฺโม สฺมาโน สํกิลฺลสมฺมมฺเม อาทิโน วิทิตวา
 อสํกิลฺลจฺจุํ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ ปฺริเยสฺติ. อหํ ภิกฺขเว อริยา ปฺริเยสนา.

[๒๗๖] อหฺมปี สุทฺถํ ภิกฺขเว ปุพฺเพว สมฺโพธา อนภิสฺมฺพุทฺโธ โพธิสฺสโตว สฺมาโน อตฺตนา ชา
 ดิธมฺโม สฺมาโน ชาดิธมฺมณฺเวยว ปฺริเยสฺสามี, อตฺตนา ชราธมฺโม สฺมาโน ชราธมฺมณฺเวยว ปฺริเยสฺสามี, อตฺต
 นา พฺยาธิธมฺโม สฺมาโน พฺยาธิธมฺมณฺเวยว ปฺริเยสฺสามี, อตฺตนา มรณธมฺโม สฺมาโน มรณธมฺมณฺเวยว ปฺริเย
 สฺสามี, อตฺตนา โสภณมฺโม สฺมาโน โสภณมฺมณฺเวยว ปฺริเยสฺสามี, อตฺตนา สํกิลฺลสมฺมมฺโม สฺมาโน สํ
 กิลฺลสมฺมมฺมณฺเวยว ปฺริเยสฺสามี. ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว เอตทโหสิ “กีนฺนุ โข อหํ อตฺตนา ชาดิธมฺโม สฺมาโน ชา
 ดิธมฺมณฺเวยว ปฺริเยสฺสามี, อตฺตนา ชราธมฺโม สฺมาโน ๆเปฯ พฺยาธิธมฺโม สฺมาโน. มรณธมฺโม สฺมาโน.
 โสภณมฺโม สฺมาโน. อตฺตนา สํกิลฺลสมฺมมฺโม สฺมาโน สํกิลฺลสมฺมมฺมณฺเวยว ปฺริเยสฺสามี. ยนฺนุนาหํ อตฺตนา ชา
 ดิธมฺโม สฺมาโน ชาดิธมฺเม อาทิโน วิทิตวา อชาตํ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ ปฺริเยสฺเสยฺยํ, อตฺตนา ชราธม
 โม สฺมาโน ชราธมฺเม อาทิโน วิทิตวา อหํ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ ปฺริเยสฺเสยฺยํ, อตฺตนา พ
 ยาธิธมฺโม สฺมาโน พฺยาธิธมฺเม อาทิโน วิทิตวา อพฺยาธิํ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ ปฺริเยสฺเสยฺยํ, อตฺตนา
 มรณธมฺโม สฺมาโน มรณธมฺเม อาทิโน วิทิตวา อมตํ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ ปฺริเยสฺเสยฺยํ, อตฺต
 นา โสภณมฺโม สฺมาโน โสภณมฺเม อาทิโน วิทิตวา อโสภํ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ ปฺริเยสฺเสยฺยํ,
 อตฺตนา สํกิลฺลสมฺมมฺโม สฺมาโน สํกิลฺลสมฺมมฺเม อาทิโน วิทิตวา อสํกิลฺลจฺจุํ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ ปฺริ
 เยสฺเสยฺยณฺ”ติ.

[๒๗๗] โส โข อหํ ภิกฺขเว อปฺเรน สมฺเยน ททโรว สฺมาโน สฺสุกฺกาพฺเกโส ภทฺเรน โยพฺพนน
 สมฺนฺนาคโต ปจฺเมน วยสา อกามกานํ มาตาปิตฺตฺนํ อสฺสุมฺขานํ โรทฺนฺตานํ เกสมฺสฺสุ อโหหารตฺวา กาสายานิ
 วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชํ. โส เอวํ ปพฺพชฺชิตํ สฺมาโน กิํกุสฺลเวสิ อนุตฺตรํ
 สนฺติวรปทํ ปฺริเยสฺมาโน, เยน อาพาโร กาลาโม, เตนฺนปฺสฺงกฺมึ; อุปฺสฺงกฺมิตฺวา อาพารํ กาลามํ เอตทโวจํ “อิจ
 ฉามหํ อาวุโส กาลาม อิมสฺมี ฐมฺมวินฺเย พฺรหฺมจฺริยํ จริตฺนุ”ติ. เอวํ วุตฺเต, ภิกฺขเว อาพาโร กาลาโม มํ เอตท
 โวจ “วิหฺรตายสฺมา, ตาทีโส อหํ ฐมฺโม, ยตฺถ วิถฺตญฺญ ปฺริโส นจฺริสฺเสว สกํ อจฺริยกํ สยํ อภิลฺลญฺญา สจฺฉ
 กตฺวา อุปฺสมฺปฺชช วิหฺเรยฺยา”ติ. โส โข อหํ ภิกฺขเว นจฺริสฺเสว ชิปปเมว ตํ ฐมฺมํ ปฺริยาปฺถึ, โส โข อหํ ภิกฺข
 เว ตาวตฺเทเนว โอญฺจปฺหตฺมตฺเตน ลปิตฺลาปฺนมตฺเตน ฉฺฉาณฺวาทลฺลจฺ วทามิ เถรวาทลฺลจฺ, “ชานามิ ปส
 สามี”ติ จ ปฏฺิชานามิ อหฺลญฺเจว อลฺลญฺเญว จ. ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว เอตทโหสิ “น โข อาพาโร กาลาโม อิม
 ฐมฺมํ เกวลํ สทฺฐามตฺตเคน ‘สยํ อภิลฺลญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปฺสมฺปฺชช วิหฺรามิ’ติ ปเวเทติ, อทฺธา อาพาโร กาลา
 โม อิม ฐมฺมํ ชานํ ปสฺสํ วิหฺรติ”ติ.

อด ขวาท ภัททเว, เยน อาพาโร กาลาโม, เตนุปลสงกมฺ; อุปสงกมิตฺวา อาพารํ กาลามํ เอตทโวจํ
 “กิตฺตาวตฺตา โน อาวุโส กาลาม อิมํ ชมมํ สยํ อภิลลญฺญา สจฺฉิกคฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรามิตฺติ ปเวเทสี”ติ.
 เอวํ วุคฺเต, ภัททเว อาพาโร กาลาโม อากิลลญฺจลลญฺญาตฺนํ ปเวเทสิ. ตสฺส มยฺหํ ภัททเว เอตทโหสิ “น โข
 อาพารสฺเสว กาลามสฺส อคฺคิ สทฺธา, มยฺหํปคฺคิ สทฺธา. น โข อาพารสฺเสว กาลามสฺส อคฺคิ วีริยํ, มยฺหํปคฺคิ
 วีริยํ. น โข อาพารสฺเสว กาลามสฺส อคฺคิ สติ, มยฺหํปคฺคิ สติ. น โข อาพารสฺเสว กาลามสฺส อคฺคิ สมาริ, มย
 หํปคฺคิ สมาริ. น โข อาพารสฺเสว กาลามสฺส อคฺคิ ปลลญฺญา, มยฺหํปคฺคิ ปลลญฺญา. ยนฺนุนานํ, ยํ ชมมํ
 อาพาโร กาลาโม สยํ อภิลลญฺญา สจฺฉิกคฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรามิตฺติ ปเวเทสิ, ตสฺส ชมมสฺส สจฺฉิกิริยา
 ปทฺเทยฺยน”ติ. โส โข อหํ ภัททเว นจิริสฺเสว ขิปปเมว ตํ ชมมํ สยํ อภิลลญฺญา สจฺฉิกคฺวา อุปสมฺปชฺช วิ
 หาสี.

อด ขวาท ภัททเว, เยน อาพาโร กาลาโม, เตนุปลสงกมฺ; อุปสงกมิตฺวา อาพารํ กาลามํ
 เอตทโวจํ “เอตฺตาวตฺตา โข อาวุโส กาลาม อิมํ ชมมํ สยํ อภิลลญฺญา สจฺฉิกคฺวา อุปสมฺปชฺช ปเวเทสี”ติ.
 เอตฺตาวตฺตา โข อหํ อาวุโส อิมํ ชมมํ สยํ อภิลลญฺญา สจฺฉิกคฺวา อุปสมฺปชฺช ปเวเทสิ. อหฺมปิ โข อาวุโส กา
 ลาม เอตฺตาวตฺตา อิมํ ชมมํ สยํ อภิลลญฺญา สจฺฉิกคฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรามิตฺติ. ลากา โน อาวุโส, สฺสทฺธํ โน
 อาวุโส, เย มยํ อายสฺมนตํ ตาทิสํ สพฺพหฺมจาริ ปสฺสาม. อิติ ยาหํ ชมมํ สยํ อภิลลญฺญา สจฺฉิกคฺวา
 อุปสมฺปชฺช ปเวเทสิ, ตํ ตฺวํ ชมมํ สยํ อภิลลญฺญา สจฺฉิกคฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรัสสิ. ยํ ตฺวํ ชมมํ สยํ อภิลลญฺ
 ญา สจฺฉิกคฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรัสสิ, ตมฺหํ ชมมํ สยํ อภิลลญฺญา สจฺฉิกคฺวา อุปสมฺปชฺช ปเวเทสิ. อิติ ยาหํ
 ชมมํ ชานามิ, ตํ ตฺวํ ชมมํ ชานาสี. ยํ ตฺวํ ชมมํ ชานาสี, ตมฺหํ ชมมํ ชานามิ. อิติ ยาหิโส อหํ, ตาทิโส ตฺวํ.
 ยาหิโส ตฺวํ, ตาทิโส อหํ. เอหิ ทานิ อาวุโส อุทฺทเว สนฺตฺวา อิมํ คณํ ปรีหฺรามาสฺมิ. อิติ โข ภัททเว อาพาโร
 กาลาโม อาจิริโย เม สมานโน อนฺเตวาสี มํ สมานํ อคฺคตฺนา สมนสฺมํ จเปสิ, อุพาราย จ มํ ปุชฺชาย ปุชฺเชสิ. ตสฺส
 มยฺหํ ภัททเว เอตทโหสิ “นายํ ชมฺโม นินฺพิทาย น วิรคฺชาย น นิโรชฺชาย น อุปสมาย น อภิลลญฺญา น สม
 โปชฺชาย น นินฺพิพานาย สํวตฺตติ, ยาวเทว อากิลลญฺจลลญฺญาตฺนุปลคฺคิตฺยา”ติ. โส โข อหํ ภัททเว ตํ ชมมํ
 อนลฺงกิริตฺวา ตมฺหา ชมฺมา นินฺพิชฺช อปคฺกมฺ.

[๒๑๘] โส โข อหํ ภัททเว ก็ กุสลคเวสิ อนฺคฺตฺรํ สนฺตฺวารปทํ ปรีเยสฺमानโน, เยน อุทฺทโก รัม
 ปุคฺโต, เตนุปลสงกมฺ; อุปสงกมิตฺวา อุทฺทกํ รัมปุคฺตํ เอตทโวจํ “อิจฺฉามหํ อาวุโส รัม อิมสฺมิมํ ชมมวินเย
 พฺรหฺมจิริยํ จิริตฺน”ติ. เอวํ วุคฺเต ภัททเว, อุทฺทโก รัมปุคฺโต มํ เอตทโวจํ “วิหฺรตฺตสฺมา, ตาทิโส อยํ ชมฺโม
 , ยคฺค วิลลญฺญา ปุริโส นจิริสฺเสว สกํ อาจิริยํ สยํ อภิลลญฺญา สจฺฉิกคฺวา อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺยา”ติ. โส โข
 อหํ ภัททเว นจิริสฺเสว ขิปปเมว ตํ ชมมํ ปรียาปฺณึ. โส โข อหํ ภัททเว ตาวตฺเตเนว โอฏฺฐปทตฺมคฺเตน
 ลปิถลาปนตฺเตน ลลฺญาณวาทลลฺลจ วทามิ เถรวาทลลฺลจ, “ชานามิ ปสฺสามิ”ติ จ ปฏฺฐิชานามิ อหฺลลฺลเจว อ

ณณณณ จ. ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว เอตทโหสิ “น โข ราโม อิมํ ชมฺมํ เกวลํ สทฺชามตฺตเคน ‘สยํ อภิลณฺญา สจฺฉิกฺควา อุปสมฺปชฺช วิหรามิ’ติ ปเวเทสิ. อทฺธา ราโม อิมํ ชมฺมํ ชานํ ปสฺสํ วิหาสี”ติ. อถ ขวาทํ ภิกฺขเว, เยน อุทฺทโก รามปฺตุโต, เตนฺอุปสงฺกมึ; อุปสงฺกมิกฺวา อุทฺทกํ รามปฺตุตํ เอตทโวจํ “กิตฺตาวตฺตา โน อาวุโส ราโม อิมํ ชมฺมํ สยํ อภิลณฺญา สจฺฉิกฺควา อุปสมฺปชฺช วิหรามิติ ปเวเทสิ”ติ. เอวํ วุตฺเต ภิกฺขเว, อุทฺทโก รามปฺตุโต

เนวสณฺณณานาสณฺณณายตฺนํ ปเวเทสิ. ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว เอตทโหสิ “น โข รามสฺเสว อโหสิ สทฺธา, มยฺหํปฺตฺติ สทฺธา. น โข รามสฺเสว อโหสิ วีริยํ, มยฺหํปฺตฺติ วีริยํ. น โข รามสฺเสว อโหสิ สติ, มยฺหํปฺตฺติ สติ. น โข รามสฺเสว อโหสิ สมาริ, มยฺหํปฺตฺติ สมาริ. น โข รามสฺเสว อโหสิ ปณฺณณ, มยฺหํปฺตฺติ ปณฺณณณ. ยนฺนุนาหํ ยํ ชมฺมํ ราโม สยํ อภิลณฺญา สจฺฉิกฺควา อุปสมฺปชฺช วิหรามิติ ปเวเทสิ. ตสฺส ชมฺมสฺส สจฺฉิกิริยาย ปทฺเหยยฺน”ติ. โส โข อหํ ภิกฺขเว นจิริสฺเสว จิปรเมว ตํ ชมฺมํ สยํ อภิลณฺญา สจฺฉิกฺควา อุปสมฺปชฺช วิหาสี.

อถ ขวาทํ ภิกฺขเว, เยน อุทฺทโก รามปฺตุโต, เตนฺอุปสงฺกมึ; อุปสงฺกมิกฺวา อุทฺทกํ รามปฺตุตํ เอตทโวจํ “เอตฺตาวตฺตา โน อาวุโส ราโม อิมํ ชมฺมํ สยํ อภิลณฺญา สจฺฉิกฺควา อุปสมฺปชฺช ปเวเทสิ”ติ. เอตฺตาวตฺตา โข อาวุโส ราโม อิมํ ชมฺมํ สยํ อภิลณฺญา สจฺฉิกฺควา อุปสมฺปชฺช ปเวเทสิติ. อหฺมปิ โข อาวุโส เอตฺตาวตฺตา อิมํ ชมฺมํ สยํ อภิลณฺญา สจฺฉิกฺควา อุปสมฺปชฺช วิหรามิติ. ตาภา โน อาวุโส, สฺลทฺธํ โน อาวุโส, เย มยํ อายสฺมนตํ ตาทิสํ สทฺพรหฺมจาริ ปสฺสาม. อิติ ยํ ชมฺมํ ราโม สยํ อภิลณฺญา สจฺฉิกฺควา อุปสมฺปชฺช ปเวเทสิ, ตํ ตฺวํ ชมฺมํ สยํ อภิลณฺญา สจฺฉิกฺควา อุปสมฺปชฺช วิหรัสติ. ยํ ตฺวํ ชมฺมํ สยํ อภิลณฺญา สจฺฉิกฺควา อุปสมฺปชฺช วิหรัสติ, ตํ ชมฺมํ ราโม สยํ อภิลณฺญา สจฺฉิกฺควา อุปสมฺปชฺช ปเวเทสิ. อิติ ยํ ชมฺมํ ราโม อณฺณณาสี, ตํ ตฺวํ ชมฺมํ ชานาสี. ยํ ตฺวํ ชมฺมํ ชานาสี, ตํ ชมฺมํ ราโม อณฺณณณาสี. อิติ ยาทิสํ ราโม อโหสิ, ตาทิสํ ตฺวํ. ยาทิสํ ตฺวํ, ตาทิสํ ราโม อโหสิ. เอหิทานิ อาวุโส ตฺวํ อิมํ คณฺโณ ปรีหฺรา”ติ. อิติ โข ภิกฺขเว อุทฺทโก รามปฺตุโต สทฺพรหฺมจาริ เม สมานอ อจฺริยญฺจฺจเนน มํ จเปสิ, อุพาราย จ มํ ปุชฺชาย ปุชฺเชสิ. ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว เอตทโหสิ “นายํ ชมฺโม นิพฺพิทาย น วิราคายน น นิโรชายน น อุปสมาย น อภิลณฺญาณน สมนฺโพชายน น นิพฺพานาย สํวตฺตติ, ยาวเทว เนวสณฺณณานาสณฺณณายตฺนุปรตฺติยา”ติ. โส โข อหํ ภิกฺขเว ตํ ชมฺมํ อนลงฺกริตฺวา ตสฺมา ชมฺมา นิพฺพิชฺช อปกฺกมึ.

[๒๗๕] โส โข อหํ ภิกฺขเว กิํสฺสคเวสิ อนฺนตฺตรํ สนฺตฺติวรูปทํ ปรีเยสมานอ มคฺเชสฺส อนฺนุพฺพเพน จาริกณฺจฺจรมาโน, เยน อรุเวลา เสนานิกโม, ตทวสรี. ตตฺถทฺทสํ รมณฺณิยํ ญฺมิภาคํ, ปาสาทิกณฺณจ วนสณฺณนํ นทิลณฺณจ สนฺทฺติ สฺเสตํ สฺสปติตฺถํ รมณฺณิยํ สมนฺนตา จ โคจฺรคามํ. ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว เอตทโหสิ “รมณฺณิโย วต โภ ญฺมิภาโก, ปาสาทิกอ จ วนสณฺณโท, นทิจ สนฺทฺติ สฺเสตกา สฺสปติตฺถา รมณฺณิยา, สมนฺนตา จ โคจฺรคาโม. อลํ วติทํ กุลปฺตฺตสฺส ปชานตฺถิกสฺส ปชานายา”ติ. โส โข อหํ ภิกฺขเว ตตฺถเว นิสิตี “อลมิตํ ปชานายา”ติ.

[๒๘๐] โส โข อหิ ภิกขเว อตตนาชาติธมฺโม สมนโน ชาติธมฺเม อาทีนํ วิทิตฺวา อชาตํ
 อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ ปรีเยสฺมาโน อชาตํ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ อชฺฉกมฺ, อตตนา ชราธมฺโม
 สมนโน ชราธมฺเม อาทีนํ วิทิตฺวา อชฺรํ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ ปรีเยสฺมาโน อชฺรํ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ
 นิพฺพานํ อชฺฉกมฺ, อตตนา พุยาธมฺโม สมนโน พุยาธมฺเม อาทีนํ วิทิตฺวา อพฺยาธึ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺ
 พานํ ปรีเยสฺมาโน อพฺยาธึ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ อชฺฉกมฺ, อตตนา มรณธมฺโม สมนโน มรณธมฺเม
 อาทีนํ วิทิตฺวา อมตํ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ ปรีเยสฺมาโน อมตํ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ อชฺฉกมฺ,
 อตตนา โสภธมฺโม สมนโน โสภธมฺเม อาทีนํ วิทิตฺวา อโสภํ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ ปรีเยสฺมาโน
 อโสภํ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ อชฺฉกมฺ, อตตนา สํกิลฺลธมฺโม สมนโน สํกิลฺลธมฺเม อาทีนํ วิทิตฺวา
 อสํกิลฺลจฺจํ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ ปรีเยสฺมาโน อสํกิลฺลจฺจํ อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ อชฺฉกมฺ. ฃ
 ญาณณณจ ปน เม ทสฺสนํ อุตฺปาที “อกุปฺปา เม วิมุตฺติ, อยมนฺตฺติมา ชาตี, นคฺคิทานี ปฺนพฺภโว”ติ.

[๒๘๑] ตสฺส มยฺหิ ภิกขเว เอตทโหสี “อธฺคโค โข มยฺยํ ธมฺโม คมฺภีโร ทฺททโส ทฺรฺนุโพโซ
 สนฺโต ปณฺโฑ อตฺกกาจโร นฺปิโณ ปณฺฑิตเวทนีโย. อาลยรามา โข ปนายํ ปชา อาลยรตา อาลยสม
 มฺหิตา. อาลยรามาย โข ปน ปชาย อาลยรตาย อาลยสมฺมฺหิตาย ทฺททสํ อิทํ จฺญาณํ, ยทิตํ
 อิทปฺปจฺจยตา ปฏฺิจจสมฺปฺปาโท. อิทมฺปิ โข ญาณํ ทฺททสํ, ยทิตํ สพฺพสงฺขารสมฺโถ สพฺพปฺธิปฺปณฺนิสฺสค
 โค คณฺหาภฺโย วิราโค นโรโซ นิพฺพานํ. อหฺลณฺเจว โข ปน ธมฺมํ เทเสยฺยํ, ปเร จ เม น อาชาเนยฺยํ, โส
 มมสฺส กิลมฺโถ, สว มมสฺส วิหฺเสว”ติ. อปฺปสฺส มํ ภิกขเว อีมา อนจฺจริยา คาลาโย ปฏฺิจฺจํ ปุพฺเพ อสฺสฺตปฺพุ
 พว :

กฺิจฺเจน เม อธฺคคํ,	หฺลนฺทานี ปกาสิ;
ราตโทสฺปเรเตหิ	นายํ ธมฺโม สฺสสมฺพุโร.
ปฏฺิจฺจโสคคามิ นฺปิณฺ	คมฺภีโร ทฺททสํ อตฺ
ราครตฺตา น ทภฺขนฺติ	ตโมภฺขนฺเชน อาวุตฺตาติ.

[๒๘๒] อิติห เม ภิกขเว ปฏฺิจฺจสฺสยจฺกฺขโต อปฺปโปสฺสฺสูกฺกตฺยา จิตฺตํ นมฺติ, โน ธมฺมเทสนาย. อถ
 โข ภิกขเว พฺรหฺมาโน สหฺมปฺติสฺส มม เจตฺสา เจโตปฺริวิตกฺกมฺลณฺญาเย เอตทโหสี “นสฺสตี วต โภ โลโก,
 วินสฺสตี วต โภ โลโก. ยตฺร หิ นาม ตถาคตฺสฺส อรหฺโต สหฺมาสมฺพุทฺธสฺส อปฺปโปสฺสูกฺกตฺยา จิตฺตํ นมฺติ,
 โน ธมฺมเทสนายา”ติ. อถ โข ภิกขเว พฺรหฺมา สหฺมปฺติ, เสยฺยถาปี นาม พฺลวา ปฺริโส สหฺมิลฺลยฺจิตฺตํ วา พว
 ปฺสวเรยฺย, ปฺสวริตฺตํ วา พว สหฺมิลฺลยฺเชยฺย; เอวเมว พฺรหฺมาโลเก อนฺตรหิโต มม ปฺรโต ปาตฺรโหสี. อถ โข
 ภิกขเว พฺรหฺมา สหฺมปฺติ เอกํสํ อุตฺตราสฺงคํ กริตฺวา, เยนหิ, เตนณฺยชฺลิมฺปณาเมตฺวา มํ เอตทโวจ “เทเสตฺ

ภนฺเต ภควา ฌมฺมํ, เทเสตุ สฺคโต ฌมฺมํ; สนฺติ สตฺตา อปฺปรชฺกฺขชาติกา อสฺสวณฺตา ฌมฺมสฺส ปรีหายนฺติ,
ภวิสฺสนฺติ ฌมฺมสฺส อณฺณญาตาโร”ติ. อิทฺมวโจ ภิกฺขเว พุรฺหุมา สหฺมปฺติ, อิทํ วตฺวา อถาปรี เอตทวโจ:

ปาตฺรโหสิ มกฺเชตุ ปุพฺเพ,
 ฌมฺโม อสุทฺโธ สหฺมเลหิ จินฺตฺโต.
 อปาปุเรตํ อมตฺสฺส ทวารํ,
 สฺถนฺนตฺ ฌมฺมํ วิมฺเลนานฺนุพฺพุตฺ.
 เสเล ยถา ปพฺพตฺมฺทฺธนิฏฺฐจฺฐิโต
 ยถาปี ปสฺเส ฌนฺตํ สหฺมณฺตฺโต,
 ตถูปมํ ฌมฺมมยํ สฺมุชฺ,
 ปาสาทมฺารุยฺห สหฺมณฺตจฺกฺข
 โสกาเวตฺธิณฺณํ ฌนฺตมฺเปตฺโสโก,
 อเวกฺขสฺสฺ ชาติชฺราภิกฺกฺตํ.
 อฏฺฐเจหิ วีร วิชิตฺสงฺคาม
 สตฺถวาท อนุณฺ วิจร โลก.
 เทสฺสฺส ภควา ฌมฺมํ,
 อณฺณญาตาโร ภวิสฺสนฺตฺติ.

[๒๘๓] อถ ขวาทํ ภิกฺขเว พุรฺหุมนฺ จ อหฺเมสนํ วิทิตฺวา สตฺเตสฺ จ การุณฺณญฺณตํ ปฏฺิจจ
 พุทฺธจฺกฺขุนา โลกํ โวลฺลเกสี. อทฺทสํ โข อหํ ภิกฺขเว พุทฺธจฺกฺขุนา โลกํ โวลฺลเกนฺโต สตฺเต อปฺปรชฺกฺเข
 มหารชฺกฺเข ติกฺขินฺทฺริเย มุทฺทินฺทฺริเย สุวากาเร ทฺวากาเร สุวิณฺณญฺญาปเย ทฺวิณฺณญฺญาปเย อปฺเปกฺจเจ
 ปฺรโลกวชฺชภยทฺสฺสาวิโน วิหรนฺเต อปฺเปกฺจเจ น ปฺรโลกวชฺชภยทฺสฺสาวิโน วิหรนฺเต. เสยฺยถาปี นาม
 อปฺปลินฺธิยํ วา ปทฺมินฺธิยํ วา ปุณฺฑริกฺนินฺธิยํ วา อปฺเปกฺจจฺจานิ อปฺปลานิ วา ปทฺมานิ วา ปุณฺฑริกฺจานิ วา อุตฺเท
 ชาตานิ อุตฺเท สํวทฺธานิ อุตฺทกานฺนุคฺคตานิ อนุโตนิมฺมุคฺคโปสีนฺติ, อปฺเปกฺจจฺจานิ อปฺปลานิ วา ปทฺมานิ วา
 ปุณฺฑริกฺจานิ วา อุตฺเท ชาตานิ อุตฺเท สํวทฺธานิ อุตฺทกานฺนุคฺคตานิ สโมทกณฺฐิตานิ, อปฺเปกฺจจฺจานิ อปฺปลานิ
 วา ปทฺมานิ วา ปุณฺฑริกฺจานิ วา อุตฺเท ชาตานิ อุตฺเท สํวทฺธานิ อุตฺทกํ อจฺจุคฺคมฺม ติฏฺฐนฺติ อนุปฺปลิตฺตานิ อ
 ทฺเถน; เหวมฺว โข อหํ ภิกฺขเว พุทฺธจฺกฺขุนา โลกํ โวลฺลเกนฺโต อทฺทสํ สตฺเต อปฺปรชฺกฺเข มหารชฺกฺเข
 ติกฺขินฺทฺริเย มุทฺทินฺทฺริเย สุวากาเร ทฺวากาเร สุวิณฺณญฺญาปเย ทฺวิณฺณญฺญาปเย อปฺเปกฺจเจ ปฺรโลกวชฺชภย
 ทฺสฺสาวิโน วิหรนฺเต อปฺเปกฺจเจ น ปฺรโลกวชฺชภยทฺสฺสาวิโน วิหรนฺเต. อถ ขวาทํ ภิกฺขเว พุรฺหุมา สหฺมป
 ตี คาถาย ปจฺจภาสี:

อปารุตาเตส อมตสฺส ทวารรา,
 เย โสตวานุโต ปมฺลณฺจณฺตุ สทฺธํ.
 วิหีสสณฺณญี ปุณฺณ น ภาสี,
 ฌมฺมํ ปณฺธิตํ มนุเชสุ พุรหฺเมติ.

อด โข ภิกฺขเว พุรหฺมา สหฺมปติ กดาวกาโส โขมฺหิ ภควตา ฌมฺมเทสนายา”ติ มํ อภิวาเทควา
 ปทกฺขิณฺมํ กควา ตตฺถเวณฺตรชาโย.

[๒๘๔] ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว เอตทโหสิ “กสฺส นฺุ โข อหํ ปจฺมํ ฌมฺมํ เทเสยฺยํ ? โโก อิมํ ฌมฺมํ จิปรุ
 เมว อาชานิสฺสตี”ติ. ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว เอตทโหสิ “อัย โข อาพาโร กาลาโม ปณฺฑิตโต วิยตุโต เมชาริ
 ทีฆรตฺตํ อปฺปรชกฺขชาติโก; ยนฺฺนุนาหํ อาพารสฺส กาลามสฺส ปจฺมํ ฌมฺมํ เทเสยฺยํ, โส อิมํ ฌมฺมํ จิปรุ
 อาชานิสฺสตี”ติ. อด โข มํ ภิกฺขเว เทวตา อุปสงฺกมิตฺวา เอตทโวจ “สตฺตาหกาลกโต ฆนฺเต อาพาโร กาลา
 โม”ติ. ญญานณฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาที “สตฺตาหกาลกโต อาพาโร กาลาโม”ติ. ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว
 เอตทโหสิ “มหาชานินฺโย โข อาพาโร กาลาโม. สเจ หิ โส อิมํ ฌมฺมํ สฺุณฺเยย, จิปรุเมว อาชานเยยยา”ติ. ตสฺส
 มยฺหํ ภิกฺขเว เอตทโหสิ “กสฺส นฺุ โข อหํ ปจฺมํ ฌมฺมํ เทเสยฺยํ ? โโก อิมํ ฌมฺมํ จิปรุเมว อาชานิสฺสตี”ติ. ตสฺส
 มยฺหํ ภิกฺขเว เอตทโหสิ “อัย โข อุททโก รามปฺตุโต ปณฺฑิตโต วิยตุโต เมชาริ ทีฆรตฺตํ อปฺปรชกฺขชาติโก;
 ยนฺฺนุนาหํ อุทกสฺส รามปฺตุตสฺส ปจฺมํ ฌมฺมํ เทเสยฺยํ, โส อิมํ ฌมฺมํ จิปรุเมว อาชานิสฺสตี”ติ. อด โข มํ ภิกฺข
 เว เทวตา อุปสงฺกมิตฺวา เอตทโวจ “อภิโทสกาลกโต ฆนฺเต อุททโก รามปฺตุโต”ติ. ญญานณฺจ ปน เม
 ทสฺสนํ อุทปาที “อภิโทสกาลกโต อุททโก รามปฺตุโต”ติ. ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว เอตทโหสิ “มหาชานินฺโย โข
 อุททโก รามปฺตุโต. สเจ หิ โส อิมํ ฌมฺมํ สฺุณฺเยย, จิปรุเมว อาชานเยยยา”ติ. ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว เอตทโหสิ
 “กสฺส นฺุ โข อหํ ปจฺมํ ฌมฺมํ เทเสยฺยํ ? โโก อิมํ ฌมฺมํ จิปรุเมว อาชานิสฺสตี”ติ. ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว เอตทโหสิ
 “พหุการา โข เม ปณฺณจวคฺคิยา ภิกฺขุ, เย มํ ปชานปหิตตฺตํ อุปฺภูจหีสฺ. ยนฺฺนุนาหํ ปณฺณจวคฺคิยานํ ภิกฺขุนํ ป
 จมฺมํ ฌมฺมํ เทเสยฺยนฺุ”ติ. ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว เอตทโหสิ “กหํ นฺุ โข เอตฺรหิ ปณฺณจวคฺคิยา ภิกฺขุ วิหรนฺฺตี”ติ.
 อทฺทสํ โข อหํ ภิกฺขเว ทิพฺเพน จกฺขุณา วิสุทฺเทน อติกฺกนฺฺตมานุสเกน ปณฺณจวคฺคิเย ภิกฺขุ พาราณสียํ วิ
 หรณฺเต อีสิปตเน มิคทาเย. อด ขวาทํ ภิกฺขเว อูรฺเวลาเย ยถาภิรณฺฺตํ วิหริตฺวา, เยน พาราณสี, เตน จาริกํ
 ปกฺกมึ.

[๒๘๕] อทฺทสา โข มํ ภิกฺขเว อุปกิ อาชีวกิ อนฺฺตรา จ คยํ อนฺฺตรา จ โพธิ
 อทฺธานมคฺคปฺปฏิปนฺนํ; ทิสฺวาน มํ เอตทโวจ “วิปรุสนฺฺนานิ โข เต อาวุโส อินฺฺทฺริยานิ, ปริสฺสุทฺโธ จิวินฺ
 โน ปรียทาโต. กัสสิ ตวํ อาวุโส อุททิสฺส ปพฺพิโต ? โโก วา เต สตฺธา ? กสฺส วา ตวํ ฌมฺมํ โรเจสี”ติ.
 เอวํ วุตฺเต อหํ ภิกฺขเว อุปกิ อาชีวกิ คาคาหิ อชฺฌภาสี:

ตม อิริยาย ตาย ปฏิปทาย ตาย ทุกกรการิกาย นาชฌคมา อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา อลฺมรียฉานทสฺสนวิเสสฺสํ, กิ ปน ตฺวํ เอตฺรหิ พาทุลฺลิกโก ปชานวิพฺภนฺโต อวาคฺโต พาทุลฺลย อธิคมิสฺสสิ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา อลฺมรียฉานทสฺสนวิเสสฺสนฺ”ติ. เอวํ วุคฺเต อหํ ภิกฺขเว ปณฺญจวคฺคิเย ภิกฺขุ เอตทโวจํ “น ภิกฺขเว ตถาคโต พาทุลฺลิกโก น ปชานวิพฺภนฺโต น อวาคฺโต พาทุลฺลย, อรหํ ภิกฺขเว ตถาคโต สมฺมาสมฺพุทฺโธ, โอททถ ภิกฺขเว โสตฺถ, อมตฺมชฺคิตฺตํ อหฺมนุสฺสาสามิ, อหํ ชมฺมํ เทเสมิ, ยถานุสฺสิญฺจจฺ्ञํ ตถา ปฏิปชฺชมานา นจิริสฺเสว, ยสฺสสตฺถาย กุลปฺปุตฺตา สมฺมเทว อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชนฺติ, ตทฺนตฺตฺรํ พุรฺหมจฺริยปริโยสานํ ทิฏฺฐเชว ชมฺเม สยํ อภิลชฺฌญา สจฺฉิกคฺวา อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสเถว”ติ. ทฺติยมฺปิ โข ภิกฺขเว ปณฺญจวคฺคิยา ภิกฺขุ มํ เอตทโวจํ “ตายปี โข ตฺวํ อวฺุโส โคตม อิริยาย ตาย ปฏิปทาย ตาย ทุกกรการิกาย นาชฌคมา อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา อลฺมรียฉานทสฺสนวิเสสฺสํ, กิ ปน ตฺวํ เอตฺรหิ พาทุลฺลิกโก ปชานวิพฺภนฺโต อวาคฺโต พาทุลฺลย อธิคมิสฺสสิ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา อลฺมรียฉานทสฺสนวิเสสฺสนฺ”ติ. ทฺติยมฺปิ โข อหํ ภิกฺขเว ปณฺญจวคฺคิเย ภิกฺขุ เอตทโวจํ “น ภิกฺขเว ตถาคโต พาทุลฺลิกโก ฯเปฯ อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสเถว”ติ. ตฺติยมฺปิ โข ภิกฺขเว ปณฺญจวคฺคิยา ภิกฺขุ มํ เอตทโวจํ “ตายปี โข ตฺวํ อวฺุโส โคตม อิริยาย ตาย ปฏิปทาย ตาย ทุกกรการิกาย นาชฌคมา อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา อลฺมรียฉานทสฺสนวิเสสฺสํ, กิ ปน ตฺวํ เอตฺรหิ พาทุลฺลิกโก ปชานวิพฺภนฺโต อวาคฺโต พาทุลฺลย อธิคมิสฺสสิ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา อลฺมรียฉานทสฺสนวิเสสฺสนฺ”ติ.

เอวํ วุคฺเต อหํ ภิกฺขเว ปณฺญจวคฺคิเย ภิกฺขุ เอตทโวจํ “อภิขานาถ เม โน ตุมฺเห ภิกฺขเว อิตฺโต ปฺพเพ เอวรूपิ ปภาวิตเมตฺนฺ”ติ. โน เหตํ ภนฺเต. อรหํ ภิกฺขเว ตถาคโต สมฺมาสมฺพุทฺโธ, โอททถ ภิกฺขเว โสตฺถ, อมตฺมชฺคิตฺตํ อหฺมนุสฺสาสามิ, อหํ ชมฺมํ เทเสมิ, ยถานุสฺสิญฺจจฺ्ञํ ตถา ปฏิปชฺชมานา นจิริสฺเสว, ยสฺสสตฺถาย กุลปฺปุตฺตา สมฺมเทว อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชนฺติ, ตทฺนตฺตฺรํ พุรฺหมจฺริยปริโยสานํ ทิฏฺฐเชว ชมฺเม สยํ อภิลชฺฌญา สจฺฉิกคฺวา อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสเถว. อสฺสจฺฉิ โข อหํ ภิกฺขเว ปณฺญจวคฺคิเย ภิกฺขุ สลฺลชฺฌญาเปสฺส. เทวปี สฺสทํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ โอวทามิ, ตโย ภิกฺขุ ปิณฺฑทาย จรฺนฺติ, ยํ ตโย ภิกฺขุ ปิณฺฑทาย จริตฺวา อหฺรณฺติ, เตน ฉพฺพคฺคา เอวํ ยําเปม. ตโยปี สฺสทํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ โอวทามิ, เทวปี ภิกฺขุ ปิณฺฑทาย จรฺนฺติ, ยํ เทว ภิกฺขุ ปิณฺฑทาย จริตฺวา อหฺรณฺติ, เตน ฉพฺพคฺคา ยําเปม. อถ โข ภิกฺขเว ปณฺญจวคฺคิยา ภิกฺขุ มยา เอวํ โอวทียมานา เอวํ อนุสฺสาสิยมานา อตฺตนา ชาตฺธิชฺชมา สมานา ชาตฺธิชฺชเม อาทิณฺวํ วิทิตฺวา อชาตํ อนุตฺตฺรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ ปรีเยสมานา อชาตํ อนุตฺตฺรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ อชฺฌคฺมํสุ, อตฺตนา ชฺรารชฺชมา สมานา ชฺรารชฺชเม อาทิณฺวํ วิทิตฺวา อชฺรํ อนุตฺตฺรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ ปรีเยสมานา อชฺรํ อนุตฺตฺรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ อชฺฌคฺมํสุ, อตฺตนา พฺยาริชฺชมา สมานา ฯเปฯ อตฺตนา มรณฺชฺชมา สมานา อตฺตนา โสกชฺชมา สมานา อตฺตนา สํกิลฺลชฺชมา สมานา สํกิลฺลชฺชเม อาทิณฺวํ วิทิตฺวา อสํกิลฺลชฺชจฺ्ञํ อนุตฺตฺรํ โยคกฺเขมํ นิพฺพานํ ปรีเยสมานา อสํกิลฺลชฺชจฺ्ञํ

ภาคเกิด” ท่านพระอานนท์ตอบว่า “ถ้าเช่นนั้น ท่านทั้งหลายจงไป ที่อาศรม ของรัมมก-พราหมณ์ ก็จักได้ระดับธรรมิกถาในที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค” ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระอานนท์แล้ว ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี เสด็จกลับจากบิณฑบาตภายหลังเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว ได้รับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “มาเถิด อานนท์ เราจะไปพักกลางวัน ที่ปราสาทของมิกคามดาในบุพพาราม” ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จพร้อมทั้งท่านพระอานนท์ไปพักกลางวัน ที่ปราสาทของมิกคามดาในบุพพาราม ครั้นในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่หลีกเร้นแล้วตรัสกับท่านพระอานนท์ว่า “มาเถิด อานนท์ เราจักไปสงรงน้ำที่ท่าบุพพโกฏฐกะ” ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว

มารยาทในการประชุม

[๒๗๓] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคพร้อมทั้งท่านพระอานนท์ได้ไปสงรงน้ำที่ท่าบุพพโกฏฐกะแล้ว เสด็จขึ้น(จากท่า)ทรงครองจีวรผืนเดียวประทับยืนฝั่งพระวรกายอยู่ ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญอาศรมของรัมมกพราหมณ์อยู่ไม่ไกล ทั้งเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ และน่าเลื่อมใสขอพระผู้มีพระภาคเสด็จไปยังอาศรมของรัมมกพราหมณ์ เพื่อทรงอนุเคราะห์เถิดพระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคทรงรับโดยคุณิภาพแล้วได้เสด็จเข้าไปยังอาศรมของรัมมกพราหมณ์ สมัยนั้น ภิกษุจำนวนมากนั่งสนทนาธรรมิกถาอยู่ในอาศรมของรัมมกพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคประทับยืนนอกซุ้มประตู ทรงรอคอยให้ภิกษุสนทนากันจบ เสียก่อน ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่าการสนทนาจบลงแล้ว จึงทรงกระแอม แล้วเคาะบานประตู ภิกษุเหล่านั้นเปิดประตูรับพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังอาศรมของรัมมกพราหมณ์แล้วประทับนั่งบน พุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ ครั้นแล้วจึงตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เวลานี้ เธอทั้งหลายนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร พุคเรื่องอะไรค้างไว้ อะไรที่เธอทั้งหลาย สนทนากันค้างอยู่” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลาย ประราภพระผู้มีพระภาคแล้วสนทนาธรรมิกถาค้างอยู่ พอดีพระผู้มีพระภาคเสด็จ มาถึง” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดีแล้ว ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่เธอทั้งหลายผู้เป็นกุลบุตร ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาประชุมสนทนาธรรมิกถากันนั้นเป็นเรื่องสมควร เธอทั้งหลายผู้มาประชุมกันมีกิจที่ควรทำ ๒ ประการ คือ (๑) การสนทนาธรรม (๒) การเป็นผู้หนึ่งอย่างพระอริยะ

เกี่ยวข้องในอุปธิเหล่านั้น เชื่อว่าตนเอง มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดาอยู่อีก นี่คือการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ

การแสวงหาที่ประเสริฐ

[๒๑๕] การแสวงหาที่ประเสริฐ เป็นอย่างไร

คือคนบางคนในโลกนี้ตนเองมีความเกิดเป็นธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมด้าย่อมแสวงหานิพพานที่ไม่มีความเกิด ไม่มีกรรมอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะตนเองมีความแก่เป็นธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมด้าย่อมแสวงหานิพพานที่ไม่มีความแก่ ไม่มีกรรมอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะตนเองมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมด้าย่อมแสวงหานิพพานที่ไม่มีความเจ็บไข้ ไม่มีกรรมอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะตนเองมีความตายเป็นธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความตายเป็นธรรมด้าย่อมแสวงหานิพพานที่ไม่มีความตาย ไม่มีกรรมอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะตนเองมีความเศร้าโศกเป็นธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเศร้าโศกเป็นธรรมด้าย่อมแสวงหานิพพานที่ไม่มีความเศร้าโศก ไม่มีกรรมอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะตนเองมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเศร้าหมองเป็นธรรมด้าย่อมแสวงหานิพพานที่ไม่มีความเศร้าหมอง ไม่มีกรรมอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะ นี่คือการแสวงหาที่ประเสริฐ

[๒๑๖] ภิกษุทั้งหลายเมื่อก่อนเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ตนเองมีความเกิดเป็นธรรมดาก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดาอยู่นั้นแลตนเองมีความแก่เป็นธรรมดาก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาอยู่นั้นแลตนเองมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาอยู่นั้นแลตนเองมีความตายเป็นธรรมดาก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดาอยู่นั้นแลตนเองมีความเศร้าโศกเป็นธรรมดาก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเศร้าโศกเป็นธรรมดาอยู่นั้นแลตนเองมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดาก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดาอยู่นั้นแล เราจึงคิดอย่างนี้ว่า‘เรามีความเกิดเป็นธรรมดา’ โฉนยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดาอยู่อีก ‘เรามีความแก่เป็นธรรมดา ฯลฯ มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา มีความตายเป็นธรรมดา มีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา ... มีความเศร้าหมอง เป็นธรรมดา’ โฉนยังแสวงหาสิ่งที่มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดาอยู่อีก’ ทางที่ดีเราเองมีความเกิดเป็นธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดาแล้วควรแสวงหานิพพานที่ไม่มีความเกิด ไม่มีกรรมอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะเราเองมีความแก่เป็นธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาแล้วควรแสวงหานิพพานที่ไม่มีความแก่ ไม่มีกรรมอื่นยิ่งกว่าและเกษมจาก

โยคะเราเองมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาแล้วควรแสวงหานิพพานที่ไม่มีความเจ็บไข้ไม่มีกรรมอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะเราเองมีความตายเป็นธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดาแล้วควรแสวงหานิพพานที่ไม่มีความตายไม่มีกรรมอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะเราเองมีความเศร้าโศกเป็นธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเศร้าโศกเป็นธรรมดาแล้วควรแสวงหานิพพานที่ไม่มีความเศร้าโศกไม่มีกรรมอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะเราเองมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดาแล้วควรแสวงหานิพพานที่ไม่มีความเศร้าหมองไม่มีกรรมอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะ

พุทธประวัติตอนบำเพ็ญสมาบัติในสำนักอาฬารดาบส

[๒๗๗] ภิกษุทั้งหลายในกาลต่อมาเราขงหนุ่มแน่นแข็งแรงมีเกศาดำสนิทอยู่ในปฐมวัยเมื่อพระราชมารดาและพระราชบิดาไม่ทรงปรารถนาจะให้ ผนวชมีพระพักตร์นองด้วยน้ำพระเนตรทรงกันแสงอยู่จึง โคนผมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ออกจากวังผนวชเป็นบรรพชิตเมื่อผนวชแล้วก็แสวงหาว่าอะไรเป็นกุศลขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐคือความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่าได้เข้าไปหาอาฬารดาบสกาลามโคตรแล้วกล่าวว่า ‘ท่านกาลามะข้าพเจ้าปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้’

เมื่อเรากล่าวอย่างนี้อาฬารดาบสกาลามโคตร จึงกล่าวกับเราว่า ‘เชิญท่านอยู่ก่อนธรรมนี้ก็เป็นเช่นเดียวกับธรรมที่วิญญูชนจะพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองตามแบบอาจารย์ของตนเข้าถึงอยู่ได้ในเวลาไม่นาน’ จากนั้นไม่นานเราก็เรียนรู้ธรรมนั้นได้อย่างรวดเร็วชั่วขณะปิดปากจบเจรจาปราศรัยเท่านั้นก็กล่าวญาณวาทะ และเถรวาทะ ได้ทั้งเราและผู้อื่นก็ทราบชัดว่า ‘เรารู้เราเห็น’ เราจึงคิดว่า ‘อาฬารดาบสกาลามโคตรประกาศธรรมนี้ด้วยเหตุเพียงความเชื่ออย่างเดียวว่า ‘เราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ ก็หามิได้แต่อาฬารดาบสกาลามโคตรยังรู้ยังเห็นธรรมนี้อย่างแน่นอน’ จากนั้นเราจึงเข้าไปหาอาฬารดาบสกาลามโคตรแล้วถามว่า ‘ท่านกาลามะท่านประกาศธรรมนี้ว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร’ เมื่อเรากล่าวอย่างนี้อาฬารดาบสกาลามโคตรจึงประกาศอภิญญาญาณตนสมาบัติแก่เราเราจึงคิดว่า ‘มิใช่แต่อาฬารดาบสกาลามโคตรเท่านั้นที่มีศรัทธาแม้เราก็มีศรัทธามิใช่แต่อาฬารดาบสกาลามโคตรเท่านั้นที่มีวิริยะแม้เราก็มีวิริยะมิใช่แต่อาฬารดาบสกาลามโคตรเท่านั้นที่มีสติแม้เราก็มีสติมิใช่แต่อาฬารดาบสกาลามโคตรเท่านั้นที่มีสมาธิแม้เราก็มีสมาธิมิใช่แต่อาฬารดาบสกาลามโคตรเท่านั้นที่มีปัญญาแม้เราก็มีปัญญาทางที่ดีเราควรบำเพ็ญเพียรเพื่อทำให้

แจ้งธรรมที่อาฬารดาบสกาลามโคตรประกาศว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ จากนั้นไม่นานเราก็ทำให้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ จากนั้นเราจึงเข้าไปหาอาฬารดาบสกาลามโคตรแล้วถามว่า ‘ท่านกาลามะท่านประกาศว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้หรือ’ อาฬารดาบสกาลามโคตรตอบว่า ‘ท่านผู้มีอายุข้าพเจ้าประกาศด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล’ (เราจึงกล่าวว่) ‘ท่านกาลามะแม้ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ด้วยเหตุเพียงเท่านี้’ (อาฬารดาบสกาลามโคตรกล่าวว่) ‘ท่านผู้มีอายุเป็นลาภของพวกข้าพเจ้า พวกข้าพเจ้าได้ดีแล้วที่ได้พบเพื่อนพรหมจารีเช่นท่านเพราะข้าพเจ้าประกาศว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมใดท่านก็ทำให้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ท่านทำให้แจ้งธรรมใดด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ข้าพเจ้าก็ประกาศว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ข้าพเจ้าทราบธรรมใดท่านก็ทราบธรรมนั้นท่านทราบธรรมใดข้าพเจ้าก็ทราบธรรมนั้นเป็นอันว่าข้าพเจ้าเป็นเช่นใดท่านก็เป็นเช่นนั้นท่านเป็นเช่นใดข้าพเจ้าก็เป็นเช่นนั้นมาเถิดบัดนี้เราทั้งสองจะอยู่ร่วมกันบริหารคณะนี้’ ภิคุทั้งหลายอาฬารดาบสกาลามโคตรทั้งที่เป็นอาจารย์ของเราก็ยกย่องเราผู้เป็นศิษย์ให้เสมอกับตนและบูชาเราด้วยการบูชาอย่างดีด้วยประการอย่างนี้แต่เราคิดว่า ‘ธรรมนี้ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายเพื่อคลายกำหนดเพื่อดับเพื่อสงบระงับเพื่อรู้ยิ่งเพื่อตรัสรู้และเพื่อนิพพานเป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึงอากิญจัญญายตนสมาบัติเท่านั้น’ เราไม่พอใจเมื่อหน่ายธรรมนั้นจึงลาจากไป

ในสำนักอุทกดาบส

[๒๑๘] ภิคุทั้งหลายเรานั้นแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐคือความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่า ได้เข้าไปหาอุทกดาบสรามบุตรแล้วกล่าวว่า ‘ท่านรามะข้าพเจ้าปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้’ เมื่อเรากล่าวอย่างนี้อุทกดาบสรามบุตรจึงกล่าวกับเราว่า ‘เชิญท่านอยู่ก่อนธรรมนี้ก็เช่นเดียวกันกับธรรม ที่วิญญูชนจะพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองตามแบบอาจารย์ของตน เข้าถึงอยู่ได้ในเวลาไม่นาน’ จากนั้นไม่นานเราก็เรียนรู้ธรรมนั้นได้อย่างรวดเร็วชั่วขณะปิดปากจบเจรจาปราศรัยเท่านั้น ก็กล่าวฉันทาและเถรวาทะได้ทั้งเราและผู้อื่นก็ทราบซัดว่า ‘เราสู้เราเห็น’ เราจึงคิดว่า ‘อุทกดาบสรามบุตรประกาศธรรมนี้ด้วยเหตุเพียงความเชื่ออย่างเดียวว่า ‘เราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ ก็หามิได้แต่อุทกดาบสรามบุตรยังรู้ยังเห็นธรรมนี้ด้วยอย่างแน่นอน’ จากนั้นเราจึงเข้าไปหาอุทกดาบสรามบุตรแล้วถามว่า ‘ท่านรามะท่านประกาศว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร’ เมื่อเราถามอย่างนี้อุทกดาบสรามบุตรจึงประกาศเนวสัจญานาสนัญญายตนสมาบัติแก่เราเราจึงคิดว่า ‘มิใช่แต่อุทกดาบสราม

บุตรเท่านั้นที่มีศรัทธาแม่เราก็มีศรัทธามีใช่แต่อุทกดาบสรามบุตรเท่านั้นที่มีวิริยะแม่เราก็มีวิริยะมีใช่แต่อุทกดาบสรามบุตรเท่านั้นที่มีสติแม่เราก็มีสติมีใช่แต่อุทกดาบสรามบุตรเท่านั้นที่มีสมาธิแม่เราก็มีสมาธิมีใช่แต่อุทกดาบสรามบุตรเท่านั้นที่มีปัญญาแม่เราก็มีปัญญาทางที่ที่เราควรเริ่มบำเพ็ญเพียรเพื่อทำให้แจ้งธรรมที่อุทกดาบสรามบุตรประกาศว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ จากนั้นไม่นานเราก็ได้ทำให้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่จากนั้นเราจึงเข้าไปหาอุทกดาบสรามบุตรแล้วถามว่า ‘ท่านรามะท่านประกาศว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นหรือ’ อุทกดาบสรามบุตรตอบว่า ‘ท่านผู้มีอายุข้าพเจ้าประกาศว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล’ (เราจึงกล่าวว่า) ‘แม้ข้าพเจ้าก็ทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น’ (อุทกดาบส รามบุตรกล่าวว่า) ‘ท่านผู้มีอายุ เป็นลาภของพวกข้าพเจ้า พวกข้าพเจ้าได้คิดแล้วที่ได้พบเพื่อนพรหมจารีเช่นท่าน เพราะ(ข้าพเจ้า)รามะประกาศ ว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมใดด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ ท่านก็ทำให้แจ้งธรรม นั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ท่านทำให้แจ้งธรรมใดด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ รามะก็ประกาศว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนั้นรามะทราบธรรมใดท่านก็ทราบธรรมนั้นท่านทราบธรรมใดรามะก็ทราบธรรมนั้นเป็นอันว่ารามะเป็นเช่นใดท่านก็เป็นเช่นนั้นท่านเป็นเช่นใดรามะก็เป็นเช่นนั้นมาเกิด บัดนี้ ท่านจงบริหารคณะนี้’ ภิคุชทั้งหลายอุทกดาบสรามบุตรทั้งที่เป็นเพื่อนพรหมจารีของเราก็ยกย่องเราไว้ในฐานะอาจารย์และนุชาเราด้วยการนุชาอย่างดีด้วยประการอย่างนี้แต่เรา คิดว่า ‘ธรรมนี้ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบ ระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึงเนวสัญญานา- สัญญาตนสมาบัติเท่านั้น’ เราไม่พอใจเบื่อหน่ายธรรมนั้นจึงลาจากไป

ตรัสรู้สัจธรรม

[๒๗๕] ภิคุชทั้งหลายเรานั้นแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศลขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐคือความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่าเมื่อเที่ยวจาริกไปในแคว้นมคธโดยลำดับได้ไปถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์มีราวป่าที่น่าเพลิดเพลินใจมีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสายมีทำน้ำสะอาดดีน่ารื่นรมย์มีโคจรคามอยู่โดยรอบเราจึงคิดว่า ‘ภูมิประเทศเป็นที่น่ารื่นรมย์มีราวป่าที่น่าเพลิดเพลินใจมีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสายมีทำน้ำสะอาดดีน่ารื่นรมย์มีโคจรคามอยู่โดยรอบเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของกุลบุตรผู้ปรารถนาจะบำเพ็ญเพียร’ เราจึงนั่ง ณ ที่ นั้นด้วยคิดว่า ‘ที่นี่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร’

[๒๗๖] ภิคุชทั้งหลายเราเองมีความเกิดเป็นธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดาแล้วแสวงหาจนได้บรรลุนิพพานที่ไม่มีความเกิดไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะเราเองมีความแก่เป็นธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาแล้วแสวงหาจนได้บรรลุนิพพาน

นิพพานที่ไม่มีความแก่ไม่มีชรอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะเราเองมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาทราบ
 ชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาแล้วแสวงหาจนได้บรรลุนิพพานที่ไม่มีความเจ็บไข้ไม่มี
 ชรอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะเราเองมีความตายเป็นธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความตาย
 เป็นธรรมดาแล้วแสวงหาจนได้บรรลุนิพพานที่ไม่มีความตายไม่มีชรอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะเรา
 เองมีความเศร้าโศกเป็นธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเศร้าโศกเป็นธรรมดาแล้วแสวงหาจนได้
 บรรลุนิพพานที่ไม่มีความเศร้าโศกไม่มีชรอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะเราเองมีความเศร้าหมองเป็น
 ธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดาแล้วแสวงหาจนได้บรรลุนิพพานที่ไม่
 มีความเศร้าหมองไม่มีชรอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะทั้งญาณทัสสนะได้เกิดแก่เราว่า ‘วิมุตติของเรา
 ไม่กำเริบชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายบัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก’

ทรงมีความชวนชวนน้อย

[๒๘๑] ภิกษุทั้งหลายเรานั้นได้มีความดำริว่า ‘ธรรม ที่เราได้บรรลุแล้วนี้ลึกซึ่งเห็นได้ยากรู้
 ตามได้ยากสงบประณีตไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะละเอียดบัณฑิต (เท่านั้น) จึงจะรู้ได้ส่วนหมู่ประชาผู้
 รั้นรมย์ด้วยอาลัย ยินดีในอาลัยเพลิดเพลินในอาลัย ฐานะที่หมู่สัตว์ผู้รั้นรมย์ด้วยอาลัยยินดีในอาลัย
 เพลิดเพลินในอาลัยนี้ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือหลักอทิปปัจจยตาหลักปฏิจจสมุปบาทถึงแม้
 ฐานะอันนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนัก กล่าวคือความสงบแห่งสังขารทั้งปวงความสลัดทิ้งอุปธิทั้งปวง
 ความสิ้นดับหาวิราคะนิโรธนิพพาน ก็ถ้าเราจะพึงแสดงธรรมและผู้อื่นจะไม่เข้าใจซึ่งต่อเรา ข้อนั้นก็
 พึงเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่าแก่เรา จะพึงเป็นความลำบากเปล่าแก่เรา’ อนึ่งเล่า คาถาอันน่าอัศจรรย์
 เหล่านี้ที่ไม่เคยสดับมาก่อน ได้ปรากฏแก่เราว่า ‘บัดนี้เรายังไม่ควรประกาศธรรมที่เราบรรลุด้วยความ
 ลำบากเพราะธรรมนี้ไม่ใช่สิ่งที่ผู้ถูกราคะและโทสะครอบงำจะรู้ได้ง่าย แต่เป็นสิ่งที่พาทวนกระแส
 ละเอียดลึกซึ่งรู้เห็นได้ยากประณีตผู้กำหนดด้วยราคะถูกกองโมหะหุ้มห่อไว้จักรู้เห็นไม่ได้’

สหัมบดีพรหมอาราธนาแสดงธรรม

[๒๘๒] ภิกษุทั้งหลายเมื่อเราพิจารณาดังนี้ จิตก็น้อมไปเพื่อความชวนชวนน้อยมิได้น้อม
 ไปเพื่อแสดงธรรมครั้งนั้นสหัมบดีพรหมทราบความดำริ ในใจของเราด้วยใจของตนจึงได้มีความรำพึง
 ว่า ‘ท่านผู้เจริญโลกจะฉิบหายหนอโลกจะพินาศหนอเพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรง
 น้อมพระทัยไปเพื่อความชวนชวนน้อย มิได้น้อมพระทัยไปเพื่อทรงแสดงธรรม’

ลำดับนั้น สหัมบดีพรหมอันตรธานจากพรหมโลกมาปรากฏ ณ เบื้องหน้าเราเปรียบเหมือนคนแข็งแรงเหยียดแขนออกหรือกู่แขนเข้าจะนั้นแล้ว ห่มอุตตราสงค์เฉียงบ่าข้างหนึ่งประนมมือมาทางที่เราอยู่ได้กล่าวกับเราว่า

‘ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดแสดงธรรมขอพระสุคตเจ้าได้โปรดแสดงธรรมเพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีรูปในดวงตาน้อย มีอยู่สัตว์เหล่านั้นจะเสื่อมเพราะไม่ได้ สดับธรรม สัตว์เหล่านั้นจักเป็นผู้รู้ทั่วถึงธรรม สหัมบดีพรหมได้ทูลอาราธนาตั้งนี้แล้วได้ทูลเป็นคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

พรหมนิคมคาถา

‘ในกาลก่อนธรรมที่ไม่บริสุทธิ์ อันคนที่มีมลทิน คิดค้นไว้ปรากฏในแคว้นมคธพระองค์โปรดเปิดประตูมตธรรมนั้นเกิด ขอสัตว์ทั้งหลายจงฟังธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ผู้ปราศจากมลทินได้ตรัสรู้แล้ว	ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระปัญญาดี มีพระสมันตจักขุ
บุรุษผู้ยืนอยู่บนยอดเขาศิลาล้วน	พึงเห็นหมู่ชนได้โดยรอบ แม้นใจ
พระองค์ผู้หมดความเศร้าโศกแล้ว	โปรดเสด็จขึ้นสู่ปราสาทคือธรรม
จักได้เห็นหมู่ชนผู้ตกอยู่ในความเศร้าโศก	และถูกชาติชราครอบงำได้ชัดเจน ฉะนั้น
ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร	ผู้ชนะสงคราม ผู้นำหมู่ ผู้ไม่มีหนี้
ขอพระองค์โปรดลุกขึ้นเสด็จจาริกไปในโลก	ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอพระองค์โปรดแสดง
ธรรมเพราะสัตว์ทั้งหลายจักเป็นผู้รู้ทั่วถึงธรรม’	เวไนยสัตว์เปรียบด้วยดอกบัว

[๒๘๗] กิษุทั้งหลายครั้งนั้นเรารับคำทูลอาราธนาของพรหมและเพราะความมีกรุณาในสัตว์ทั้งหลายจึงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ เมื่อตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีรูปในดวงตา น้อยมีรูปในดวงตามากมีอินทรีย์แก่กล้ามีอินทรีย์อ่อนมีอาการดีมีอาการทรามสอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยากบางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัวบางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งไม่น่ากลัวในกอบุณในกอบุณหรือในกอบุณชริกดอกอบุณดอกปทุมดอกอบุณชริกบางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำยังไม่พืชน้ำจมอยู่ใต้น้ำและมีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ดอกอบุณชริกบางดอกที่เกิดในน้ำเจริญในน้ำอยู่เสมอน้ำดอกอบุณชริกบางดอกที่เกิดในน้ำเจริญในน้ำอยู่พืชน้ำไม่แต่น้ำแม้นั้นในเราเมื่อตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีรูปในดวงตาน้อยมีรูปในดวงตามากมีอินทรีย์แก่กล้ามีอินทรีย์อ่อนมีอาการดีมีอาการทรามสอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยากบางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัวบางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งไม่น่ากลัว ฉะนั้น

ลำดับนั้นเราจึงได้กล่าวคาถาตอบสหัมบดีพรหมว่า

‘พรหม สัตว์เหล่าใดมีโศตประสาท จงปล่อยศรัทธามาเถิด
 เรามีได้ปิดประตูมตรธรรมสำหรับสัตว์เหล่านั้น แต่เรารู้สึกว่าเป็นการยากลำบาก
 จึงไม่คิดจะแสดงธรรมอันประณีต ที่เรากล่องแคล่ว ในหมู่มนุษย์’
 ครั้งนั้นสัทม์บตีพรหมทราบว่า ‘พระผู้มีพระภาคได้ทรงประทานโอกาสเพื่อจะแสดงธรรม
 แล้ว’ จึงถวายอภิวัตเรากระทำประทักษิณแล้วได้หายไปจากที่นั่น ทรงรำพึงถึงผู้ควรรับธรรมเทศนา

[๒๘๔] ภิกษุทั้งหลายเราดำริว่า ‘เราควรแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอ ใครจักรู้ธรรมนี้ได้
 ง่าย’ แล้วดำริต่อไปว่า ‘อาฬารดาบสกาลามโคตรนี้เป็น บัณฑิตฉลาดเฉียบแหลมมีปัญญามีธุลีใน
 ดวงตาน้อยมานานทางที่ดีเราควรแสดงธรรมแก่อาฬารดาบสกาลามโคตรก่อนเชอจักรู้ธรรมนี้ได้
 ง่าย’ ครั้งนั้นเทวดองค์หนึ่งเข้ามาหาเราแล้วกล่าวว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาฬารดาบสกาลาม
 โคตรทำกาละได้ ๗ วันแล้ว’ อนึ่งเราก็ได้เกิดญาณทัสสนะขึ้นว่า ‘อาฬารดาบสกาลามโคตรทำกาละได้
 ๗ วันแล้ว’ จึงดำริว่า ‘อาฬารดาบสกาลามโคตรเป็นผู้มีความเสื่อมจากคุณอันยิ่งใหญ่ แล้วหนอ
 เพราะถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ก็จะพึงรู้ได้ง่าย’ เราจึงดำริว่า ‘เราควรแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอใครจัก
 รู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้ง่าย’ จึงดำริต่อไปว่า ‘อุทกดาบสรามบุตรนี้เป็นบัณฑิตฉลาดเฉียบแหลมมีปัญญา
 มีธุลีในดวงตาน้อยมานานทางที่ดีเราควรแสดงธรรมแก่อุทกดาบสรามบุตรก่อนเชอจักรู้ธรรมนี้ได้
 ง่าย’ ลำดับนั้นเทวดองค์หนึ่งเข้ามาหาเราแล้วกล่าวว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญอุทกดาบสรามบุตรได้
 ทำกาละเมื่อวานนี้’ อนึ่งเราก็ได้เกิดญาณทัสสนะขึ้นว่า ‘อุทกดาบสรามบุตรได้ทำกาละเมื่อวานนี้’ จึง
 ดำริว่า ‘อุทกดาบสรามบุตรเป็นผู้มีความเสื่อมจากคุณอันยิ่งใหญ่แล้วหนอเพราะถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ก็จะ
 พึงรู้ได้ง่าย’ เราจึงดำริว่า ‘เราควรแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอใครจักรู้ธรรมนี้ได้ง่าย’ จึงดำริ
 ว่า ‘ภิกษุปัญจวัคคีย์มีอุปการะแก่เรามากที่ได้เฝ้าปรนนิบัติเราผู้มุ่งบำเพ็ญเพียรทางที่ดีเราควรแสดง
 ธรรมแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ก่อน’ แล้วดำริต่อไปว่า ‘บัดนี้ภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ที่ไหนหนอ’ ก็ได้เห็นภิกษุปัญจ
 วัคคีย์อยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันเขตกรุงพาราณสีด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ภิกษุทั้งหลายครั้ง
 นั้นเราพักอยู่ที่ตำบลอรุเวลาตามความต้องการแล้ว จึงหลีกจาริกไปทางกรุงพาราณสี
 ทรงพบอุปกาชีวก

[๒๘๕] ภิกษุทั้งหลายอาชีวกชื่ออุปกะได้พบเรากำลังเดินทางไกล ณ ระหว่างแม่น้ำค
 ยากับต้นโพธิพฤกษ์ได้ถามเราว่า ‘อาวุโส อินทริย์ของท่านผ่องใสยิ่งนักผิวพรรณของท่านบริสุทธิ์ผุด
 ผ่องท่านบวชอุทิศใครใครเป็นศาสดาของท่านหรือท่านชอบใจธรรมของใคร’ เมื่ออุปกาชีวกถามอย่างนี้
 แล้วเราจึงได้กล่าวคาถาตอบอุปกาชีวกว่า
 ‘เราเป็นผู้ครอบงำธรรมทั้งปวง ธรรมทั้งปวง

มิได้แปดเปื้อนในธรรมทั้งปวง ละธรรมทั้งปวง ได้สิ้นเชิง

หลุดพ้นเพราะสิ้นศันทหา ตรัสรู้ยิ่งเอง แล้วจะพึงกล่าวอ้างใครเล่า

เราไม่มีอาจารย์ เราไม่มีผู้เสมอเหมือน เราไม่มีผู้ทัดเทียมในโลกกับทั้งเทวโลก

เพราะเราเป็นอรหันต์เป็นศาสดาผู้ยอดเยี่ยมเราผู้เดียวเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ

เป็นผู้เอือกเขินดับกิเลสในโลกได้แล้ว เราจะไปเมืองหลวงของชาวกาฬีประกาศ

ธรรมจักร

ติกลองอมตธรรมไปในโลกอันมีความมืดมน

อุปกาศิกกล่าวว่ ‘อาวุโส ท่านสมควรเป็นพระอนันตชินะตามที่ท่านประกาศ’ เราจึงกล่าว
ตอบเป็นคาถาว่

‘ชนเหล่าใดได้ถึงความสิ้นอาสวะแล้ว ชนเหล่านั้นย่อมเป็นพระชินะเช่นเรา

อุปกะ เราชนะความชั่วได้แล้ว เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่าพระชินะ’

เมื่อเรากล่าวอย่างนั้นแล้ว อุปกาศิกจึงกล่าวว่ ‘อาวุโส ควรจะเป็นอย่างนั้น’

โคลงศิระแล้วเดินสวนทางหลีกไป ทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุปัญจวัคคีย์

[๒๘๖] ภิกษุทั้งหลายลำดับนั้นเราจาริกไปโดยลำดับถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวันเขตกรุง
พาราณสีได้เข้าไปหาภิกษุปัญจวัคคีย์ถึงที่อยู่ภิกษุปัญจวัคคีย์เห็นเราเดินมาแต่ไกลจึงนัดหมายกันและกัน
ว่ ‘อาวุโสพระสมณ โคดมนี้เป็นผู้มักมากคลายความเพียรเวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมากกำลังเสด็จมา
พวกเราไม่พึงกราบไหว้ไม่พึงลูกรับไม่พึงรับบาตรและจีวรของพระองค์แต่จะจัดอาสนะไว้ถ้าพระองค์
ปรารถนาก็จักประทับนั่ง’ เราเข้าไปหาภิกษุปัญจวัคคีย์ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ลืมนัดหมายของตนบางพวก
ต้อนรับเราแล้วรับบาตรและจีวรบางพวกปูลาดอาสนะบางพวกจัดหาน้ำล้างเท้าแต่ภิกษุปัญจวัคคีย์เรียก
เราโดยออกนามและใช้คำว่ ‘อาวุโส เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์กล่าวอย่างนั้นแล้วเราจึงห้ามภิกษุปัญจ
วัคคีย์ว่ ‘ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายอย่าเรียกตถาคตโดยออกชื่อและใช้คำว่ ‘อาวุโส’ ตถาคตเป็น
อรหันต์ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยชอบเธอทั้งหลายจงเงี้ยวโสตสดับเราจะสั่งสอนอมตธรรมที่เราได้บรรลุแล้ว
จะแสดงธรรมเธอทั้งหลายเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอนไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยม
อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วย
ปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้’ เมื่อเรากล่าวอย่างนี้แล้วภิกษุปัญจวัคคีย์ได้กล่าวกับเราว่
‘อาวุโส โคดมแม้ด้วยจริยานั้นด้วยปฏิบัติทานนั้นด้วยทุกกรกิริยานั้นพระองค์ก็ยังมีได้บรรลุญาณทัสสนะที่
ประเสริฐอันสามารถพิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์บัดนี้พระองค์เป็นผู้มักมากคลายความเพียรเวียนมาเพื่อ
ความเป็นคนมักมาก โฉนจักบรรลุญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถพิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ได้

เล่า'เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์กล่าวอย่างนั้นแล้วเราจึงได้กล่าวกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า 'ภิกษุทั้งหลายตถาคต
ไม่ได้เป็นคนมักมากไม่ได้คลายความเพียรไม่ได้เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมากตถาคตเป็นอรหันต์
ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยชอบเธอทั้งหลายจงเงี้ยวโศตสดับเราจะสั่งสอนอมตธรรมที่เราได้บรรลุแล้วจะแสดง
ธรรมเธอทั้งหลายเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอนไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็น
ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่ง
เองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้'

แม้ครั้งที่ ๒ ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ได้กล่าวกับเราว่า ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๒ เราก็ได้กล่าวกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๓ ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ได้กล่าวกับเราว่า 'อาวุโสโคดมแม่ด้วย

จริยานั้นด้วยปฏิปทานั้นด้วยทุกกรกิริยานั้นพระองค์ก็ยังมีได้บรรลุญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ
วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ได้บัดนี้พระองค์เป็นผู้มักมากคลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคน
มักมากไฉนจักบรรลุญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ได้เล่า'เมื่อภิกษุ
ปัญจวัคคีย์กล่าวอย่างนั้นแล้วเราได้กล่าวกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า 'ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายยังจำได้
หรือไม่ว่าถ้อยคำเช่นนี้เราได้เคยกล่าวในกาลก่อนแต่นี้'ภิกษุปัญจวัคคีย์กล่าวว่า 'ถ้อยคำเช่นนี้ไม่เคยได้
ฟังมาก่อนพระพุทธเจ้าข้า' เราจึงกล่าวว่า 'ภิกษุทั้งหลายตถาคตเป็นอรหันต์ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยชอบ
เธอทั้งหลายจงเงี้ยวโศตสดับเราจะสั่งสอนอมตธรรมที่เราได้บรรลุแล้วจะแสดงธรรมเธอทั้งหลายเมื่อ
ปฏิบัติตามที่เราสั่งสอนไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่
เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน
นี้แน่แท้'เราสามารถทำให้ภิกษุปัญจวัคคีย์ยินยอมได้แล้วเรากล่าวสอนภิกษุ ๒ รูปภิกษุ ๓ รูปก็เที่ยว
บิณฑบาตเราทั้ง ๖ ฉันทบิณฑบาตที่ภิกษุ ๓ รูปนำมาเรากล่าวสอนภิกษุ ๓ รูป ภิกษุ ๒ รูปก็เที่ยว
บิณฑบาต เราทั้ง ๖ ฉันทบิณฑบาตที่ภิกษุ ๒ รูปนำมา

ต่อมาภิกษุปัญจวัคคีย์ที่เราสั่งสอนและพร่ำสอนอยู่อย่างนี้เป็นผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา
ทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีชีวิตเกิดเป็นธรรมดาด้วยตนแล้วจึงแสวงหานิพพานที่ไม่มีชีวิตเกิด อัน
เป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมได้บรรลุนิพพานที่ไม่มีชีวิตเกิดอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอด
เยี่ยมแล้วเป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดาทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีชีวิตแก่เป็นธรรมดาด้วยตนแล้วจึง
แสวงหานิพพานที่ไม่มีชีวิตแก่อันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมได้บรรลุนิพพานที่ไม่มีชีวิตแก่
อันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมแล้ว

เป็นผู้มีความเจ็บเป็นธรรมดา ฯลฯ

เป็นผู้มีความตายเป็นธรรมดา ฯลฯ

เป็นผู้มีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา ฯลฯ

เป็นผู้มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา ทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดาด้วยตนเองแล้ว จึงแสวงหานิพพานที่ไม่มี ความเศร้าหมอง อันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ได้บรรลุนิพพานที่ไม่มี ความเศร้าหมอง อันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมแล้วหนึ่งภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้นได้เกิดญาณทัสสนะขึ้นมาว่า ‘วิมุตติของพวกเราไม่กำเริบชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายภพใหม่ไม่มีอีกต่อไป’

[๒๘๗] ภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้ กามคุณ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. รูปที่จะพึงรู้แจ้งทางตาที่น่าปรารถนาน่าใคร่ น่าพอใจชวนให้รักชกให้ใคร่พาใจให้กำหนด
๒. เสียงที่จะพึงรู้แจ้งทางหู
๓. กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งทางจมูก ฯลฯ
๔. รสที่จะพึงรู้แจ้งทางลิ้น ฯลฯ
๕. โสภณวัตถุที่จะพึงรู้แจ้งทางกายที่น่าปรารถนาน่าใคร่ น่าพอใจชวนให้รักชกให้ใคร่พาใจให้กำหนด กามคุณมี ๕ ประการนี้ สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ใฝ่ฝืนลุ่มหลงติดพันไม่เห็นโทษไม่มีปัญญาเครื่องสลัดออกบริโศก กามคุณ ๕ ประการนี้ บัณฑิตพึงทราบ ว่า ‘สมณพราหมณ์พวกนั้นเป็นผู้ถึงความเสื่อมความพินาศถูกมารใจบาปทำอะไร ๆ ได้ ตามใจชอบ’

เปรียบเทียบนักบวชกับฝูงเนื้อ

ภิกษุทั้งหลาย เนื้อป่าที่ติดบ่วงนอนทับบ่วงพึงทราบว่าเป็นสัตว์ที่ถึงความเสื่อมความพินาศ ถูกนายพรานเนื้อทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบ’ เมื่อนายพรานเนื้อเดินเข้ามาที่หนีไปไม่ได้ตามปรารถนาแม้ฉนั้นใดสมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งก็ฉนั้นเหมือนกัน ใฝ่ฝืนลุ่มหลงติดพันไม่เห็นโทษไม่มีปัญญาเครื่องสลัดออก ย่อมบริโศก กามคุณ ๕ ประการนี้ บัณฑิตพึงทราบ ว่า ‘สมณพราหมณ์พวกนั้นเป็นผู้ถึงความเสื่อมความพินาศถูกมารใจบาปทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบ’ แต่สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งไม่ใฝ่ฝืนไม่ลุ่มหลงไม่ติดพันเห็นโทษมีปัญญาเครื่องสลัดออกย่อมบริโศก กามคุณ ๕ ประการนี้ บัณฑิตพึงทราบ ว่า ‘สมณพราหมณ์พวกนั้นเป็นผู้ไม่ถึงความเสื่อมความพินาศไม่ถูกมารใจบาปทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบ’ เนื้อป่าที่ไม่ติดบ่วงนอนทับบ่วงพึงทราบว่าเป็นสัตว์ไม่ถึงความเสื่อมไม่ถึงความพินาศไม่ถูกนายพรานเนื้อทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบ’ เมื่อนายพรานเนื้อเดินเข้ามาที่หนีไปไม่ได้ตามปรารถนาแม้ฉนั้นใดสมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งก็ฉนั้นเหมือนกัน ไม่ใฝ่ฝืนไม่ลุ่มหลงไม่ติด

พินเห็นโทษมีปัญญาเครื่องสลัดออก ย่อมบริโศกคามคุณ ๕ ประการนี้บัณฑิตพึงทราบว่ ‘สมณพราหมณ์พวกนั้นเป็นผู้ไม่ถึงความเสื่อมไม่ถึงความพินาศไม่ถูกมารโงาบทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบ’ อนึ่งเมื่อป่าเมื่อเที่ยวไปตามป่าใหญ่ย่อมวางใจเดินขึ้นนั่งนอนซ้นนั้นเพราะเหตุไรเพราะไม่ได้พบกับนายพรานเนื้อแม่จันใดภิกษุก็จันนั้นเหมือนกันสังคจากามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจารณ์ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่เราเรียกภิกษุนี้ว่า ‘ผู้ทำให้มารตาบอดคือทำลายดวงตาของมารอย่างไม่มีร่องรอยถึงการที่มารโงาบมองไม่เห็น’ อีกประการหนึ่งเพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไปภิกษุบรรลุดุคตฌานมีความผ่องใสในภายในมีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผู้สูงขึ้นไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ ฯลฯ

อีกประการหนึ่งเพราะปีติจางคลายไปภิกษุมีอุเบกขามีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกายบรรลุดุคตฌานที่พระอรหิระทั้งหลายสรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขามีสติอยู่เป็นสุข’ ฯลฯ

อีกประการหนึ่งเพราะละสุขและทุกข์ได้เพราะ โสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้วภิกษุบรรลุดุคตฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุขมีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่เราเรียกภิกษุนี้ว่า ‘ผู้ทำให้มารตาบอดคือ ทำลายดวงตาของมารอย่างไม่มีร่องรอย ถึงการที่มารโงาบมองไม่เห็น’

อีกประการหนึ่งเพราะล่วงรูปสัญญาดับปฏิขสัญญาไม่กำหนดนาคัตตสัญญาโดยประการทั้งปวงภิกษุบรรลุดุคตฌานอันญายตนฌานอยู่โดยกำหนดว่า ‘อากาศหาที่สุดมิได้’ เราเรียกภิกษุนี้ว่า ‘ผู้ทำให้มารตาบอด คือ ทำลายดวงตาของมารอย่างไม่มีร่องรอยถึงการที่มารโงาบมองไม่เห็น’

อีกประการหนึ่งเพราะล่วงอากาศานัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวงภิกษุบรรลุดุคตฌานอันญายตนฌานอยู่โดยกำหนดว่า ‘วิญญาณหาที่สุดมิได้’ ฯลฯ

อีกประการหนึ่งเพราะล่วงวิญญาณัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวงภิกษุบรรลุดุคตฌานอันญายตนฌานอยู่โดยกำหนดว่า ‘ไม่มีอะไร’ ฯลฯ

อีกประการหนึ่งเพราะล่วงอากัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวงภิกษุบรรลุดุคตฌานอันญายตนฌานอยู่ ฯลฯ

ภิกษุทั้งหลายอีกประการหนึ่งเพราะล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวงภิกษุบรรลุดุคตฌานเวทนิโรธอยู่ก็เพราะเห็นด้วยปัญญาเธอยอมมีอาสวะสิ้นไปเราเรียกภิกษุนี้ว่า ‘ผู้ทำให้มารตาบอด คือ เป็นผู้ที่มารโงาบมองไม่เห็นเพราะทำลายดวงตาของมารอย่างไม่มีร่องรอย’ เป็นผู้ข้ามพ้นคัมภีร์อันซึ้งอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกได้ย่อมวางใจเดินขึ้นนั่งนอนซ้นนั้นเพราะเหตุไรเพราะไม่ได้ดำเนินอยู่ในทางของมารโงาบ” พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภยัตนีแล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภยัตติของพระผู้มีพระภาค ดังนี้แล

ปาฐกถาพิเศษที่ ๖ จบ

ประวัติผู้ทำการวิจัย

ชื่อ	พระมหาวิรวงศ์ ปญฺญาวุฑฺโฒ (โกยรัมย์)
เกิด	๒๑ กันยายน ๒๕๒๑
สถานที่เกิด	๑๐๒ หมู่ ๒ บ้านห้วยเสลา ตำบลหนองบอน อำเภอ ประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์
การศึกษาฝ่ายพระปริยัติธรรม	น.ธ. เอก, ป.ธ. ๑.
การศึกษาฝ่ายสามัญ	พุทธศาสตรบัณฑิต เอกพุทธศาสตร์ คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียน วัดพิบูลทอง จังหวัดสิงห์บุรี พธ.บ. รุ่นที่ ๕๑
หน้าที่	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม วรวิหาร เขตคลองสาน กทม. (ผชล. ฝ่ายเผยแผ่)
ปีที่เข้ารับการศึกษ	พ.ศ. ๒๕๕๒
ปีที่สำเร็จการศึกษ	พ.ศ. ๒๕๕๔
บรรพชา-อุปสมบท	๒๒ กรกฎาคม ๒๕๔๒
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดพิชยญาติการาม วรวิหาร แขวงสมเด็จเจ้าพระยา เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

